

**ARTVİN VE ÇEVRESİNDEKİ (ARDAHAN-KARS-ERZURUM) RUS
MEZÂLİMİNİ ANLATAN DESTANLARDA BAŞLICA TEMALAR**

Kamuran KAYNAR

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

**ARTVİN ÇORUH ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

MART-2018

**ARTVİN VE ÇEVRESİNDEKİ (ARDAHAN-KARS-ERZURUM) RUS
MEZÂLİMİNİ ANLATAN DESTANLARDA BAŞLICA TEMALAR**

Kamuran KAYNAR

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI**

**ARTVİN ÇORUH ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

MART-2018

TEZ KABUL TUTANAĞI
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Artvin Çoruh Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Sedat BAHADIR danışmanlığında, Kamuran KAYNAR
tarafından hazırlanan bu çalışma 02/03/2018 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Türk Dili ve
Edebiyatı Anabilim Dalı'nda yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan :Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU İmza:.....
Jüri Üyesi :Yrd. Doç. Dr. Sedat BAHADIR..... İmza:.....
Jüri Üyesi :Yrd. Doç. Dr. Erhan GİRAY İmza:.....

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir.

02/03/2018.
Yrd. Doç. Dr. Hamit ŞAFAKCI
Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Aynı toprağı paylaşan insanların yüzyıllarca bir hamur misali yoğurduğu ve şekillendirmeye çalıştığı kültür, geçmişten geleceğe uzanan bir köprü gibidir. Kültürel ortam içinde bu köprü görevini ise halkın içinde yetişmiş, ondan bir parça olan âşıklar üstlenmiştir.

Savaşların insan üzerindeki etkisini onları gerçekten, yani içten yaşayan kişiler aktarabilir. Osmanlı-Rus Savaşlarında özellikle 93 Harbi'nde halkımızın çektiklerini en iyi duyan, hisseden ve aktaran, yukarıda belirttiğimiz kişiler yani âşıklarımızdır.

Kuzeydoğu Anadolu (Artvin-Ardahan-Kars-Erzurum) halkımızın Rus zulmü üzerine çektiği sıkıntıları ele alan çalışmamızı dört bölüm halinde ele aldık.

Birinci bölümde tarihteki Osmanlı-Rus ilişkilerine yer verdik. İlk Osmanlı-Rus ilişkilerinden 93 harbine kadarki ilişkileri toplumsal, askeri ve siyasi olarak değerlendirmeye çalıştık.

İkinci bölümde ise Türk edebiyatında destan türüne değindik. Destanın semantik özelliklerine ve halk edebiyatındaki yerine değindik. Rus zulmünü yansıtan destanlarımızı araştırmacılar tarafından yapılan tematik sınıflandırmalarda konumlandırmaya çalıştık.

Üçüncü bölümde Rus zulmünü anlatan âşıklarımızın biyografik bilgilerine yer verdik. O kara günleri yaşayan ve geleceğe aktarmaya çalışan şahısların kıymetli bilgilerini aktarmaya çalıştık.

Son bölümde ise “Artvin ve Çevresindeki (Ardahan-Kars-Erzurum) Rus Mezalimini Anlatan Destanlarda Başlıca Temalar” ana başlığı altında tema kavramına değindik ve şiirde tema kavramının özelliklerine yer verdik. Âşıklarımızın Rus zulmünü ele alan destanlarını ölüm, zulüm, çaresizlik, yigitlik, başkaldırı, göç ve yurt özlemi başlıklarıyla sınıflandırdık. Bu temalarla yazılan destanlarımız üzerine açıklamalar yapmaya ve bilgiler vermeye çalıştık

Ortaya koyduğum ürünü oluşturmamda her zaman yanımda olan eşim Merve KAYNAR'a ve her türlü sıkıntıda benden yardımlarını esirgemeyen Kıymetli Hocam Yrd. Doç. Dr. Sedat BAHADIR'a teşekkürlerimi sunuyorum.

Kamuran KAYNAR

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	II
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR	IX
ÖZET.....	X
SUMMARY	XI

GİRİŞ

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI-RUS İLİŞKİLERİNE PANORAMİK BİR BAKIŞ

1.1. İlk Osmanlı-Rus İlişkileri ve Sonuçları (1492).....	3
1.2. Çehrin Savaşı (1677-1678)	4
1.3. Azak Seferleri (1695-1696)	4
1.4. İstanbul Barış Antlaşması (1700).....	5
1.5. Osmanlı-Rus Savaşı (1768-1772) ve Küçük Kaynarca Antlaşması (1774).....	5
1.6. Osmanlı-Rus Savaşı (1787-1791) ve Yaş Antlaşması (1791)	6
1.7. Osmanlı-Rus Savaşı (1828-1829) ve Edirne Antlaşması (1829).....	7
1.8. Hünkâr İskelesi Antlaşması (1833).....	7
1.9. Kırım Harbi (1853-1855) ve Paris Barış Antlaşması (1856)	8
1.10. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (Doksanüç Harbi) ve Sonuçları	8
1.10.1. Savaşın İlânı	9
1.10.2. Doğu Cephesi	9
1.10.3. Ayastefanos Antlaşması	11

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK EDEBİYATINDA DESTAN

2.1. Destan Nedir?.....	15
-------------------------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI-RUS SAVAŞLARIYLA İLGİLİ DESTAN SÖYLEYEN ÂŞIKLAR

3.1. Ahmet Kaya Hoca	19
3.2. Âşık Celil	19
3.3. Âşık Cevlânî.....	19
3.4. Âşık Ceyhûnî.....	19
3.5. Âşık Hoca Didârî.....	19
3.6. Âşık Efkârî	19
3.7. Âşık Emrah	20
3.8. Âşık Esmânî	20
3.9. Âşık Ervâhî	20
3.10. Âşık Esrârî.....	20
3.11. Âşık Farkî.....	20
3.12. Garib Usta	20
3.13. Âşık Güftârî.....	20
3.14. Âşık Sarı Hakkı	21
3.15. İrşâdi Baba	21
3.16. İsmiyok (Teymür Paşa)	21
3.17. Âşık İsmail	21
3.18. Âşık Mazlûmî.....	21
3.19. Mehmet Recâi Efendi.....	21
3.20. Mustafa İznî	22
3.21. Âşık Nihânî	22
3.22. Âşık Ravzî.....	22

3.23. Âşık Remzi.....	22
3.24. Âşık Rıfat	22
3.25. Âşık Sâdık	22
3.26. Sefilî.....	22
3.27. Sefil Hoca.....	23
3.28. Âşık Şenlik.....	23
3.29. Karşlı Bahrî	23
3.30. Yusufelili Ali Coşkun (Huzûrî).....	23

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARTVİN VE ÇEVRESİNDEKİ (ARDAHAN-KARS-ERZURUM) RUS MEZÂLİMİNİ ANLATAN DESTANLARDA BAŞLICA TEMALAR

4.1. Şiirde Tema	24
4.2. Ölüm.....	25
4.2.1. Âşık Remzî'nin "Ferman Yürüdü" Destanı	30
4.2.2. Seyyit Mahlaslı Halk Şairimizin "Kars" Destanı.....	34
4.2.3. İsimsiz Bir Halk Şairimizin "Sen İmdat Eyle" Destanı	35
4.2.4. Âşık Civânî'nin "93 Bayezid" Destanı	36
4.2.5. Posoflu Eşref Hoca'nın "Sele Benzedi" Destanı.....	37
4.2.6. Âşık Efkârî'nin "Şüregel" Destanı	38
4.2.7. Sefil Âşık'ın "Alacadağ-Yaniler" Destanı	39
4.2.8. Şavşatlı Sefilî'nin "Ardahan" Ağıtı.....	42
4.2.9. Şavşatlı İsmail Hakkı'nın "Ardahan" Ağıtı	44
4.2.10. İsimsiz Bir Halk Şairimizin "Deyin" Destanı	45
4.2.11. Karşlı Rif'at'ın "Kars" Mersiyesi.....	46

4.2.12. İsimsiz Bir Halk Şairimizin “Yanar Osmanlı” Destanı.....	47
4.3. Zulüm	48
4.3.1. Mazlûmî'nin “Nikola” Destanı	49
4.3.2. Kaçak Mahlaslı Âşığımızın “Kur'an'ımızı” Destanı	51
4.3.3. Şavşatlı Âşık Muhammet'in “Kütük” Destanı	52
4.3.4. Mehmet Recai Efendi'nin “Elinden” Destanı	54
4.3.5. Acaralı Teymür Paşa'nın “Ardahan” Destanı	55
4.3.6. Âşık Sefilî'nin “Dilek” Destanı.....	55
4.3.7. Âşık Nihânî'nin “Kars Senin” Destanı.....	57
4.3.8. Yusufelili Ali Çoşkun (Huzûrî)'un “Kars” Destanı	58
4.4. Çaresizlik	60
4.4.1. Kağızmanlı Esmânî'nin “Kağızman” Destanı.....	60
4.4.2. Ardahanlı Sarı Hakkı'nın “Ardahan” Destanı.....	61
4.4.3. Âşık Ervâhî'nin “Düştü” Destanı	62
4.4.4. Sefil Âşık'ın “Akkom” Destanı.....	65
4.4.5. İsimsiz Bir Halk Şairimizin “Ey Kars” Destanı	66
4.4.6. Hoca Didârî'nin “Yetiştî” Destanı	67
4.4.7. Âşık Emrah'ın “Bu Köyde” Destanı	68
4.4.8. Âşık Cevlânî'nin “Kağızman” Destanı	68
4.5. Yiğitlik.....	70
4.5.1. Âşık Ravzî'nin “Yine Baş Kaldırdı Moskof Kralı” Destanı	70
4.5.2. Karanlı Bahrî'nin “Kars'ın Kal'ası” Destanı	71
4.5.3. Şüregelli Garip Usta'nın “Âl-Osmân Gelir” Destanı.....	73
4.5.4. Şavşatlı Didârî'nin “Yiğit Olan Kalksın” Destanı	74
4.5.5. Âşık Şenlik'in “Yurt Vermeniz Düşmana” Destanı.....	74

4.5.6. Hocaoğlu Selahattin Ertürk'ün "Yurt Vermeyiz Düşmana" Destanı.....	75
4.5.7. Yusuf Ziyâettin'in "Kurudu Düşmanın Damarı Kanı" Destanı	76
4.5.8. Sarı Âşık Hakkı'nın "Zivin" Destanı	77
4.5.9. Âşık İsmail'in "Şüregel" Destanı	79
4.5.10. İrşâdî'nin "Paşa Gelir" Destanı	80
4.5.11. Âşık Sâdık'ın "Mehralı Bey" Destanı	81
4.5.12. İsimsiz Bir Halk Şairimizin "Moskof" Destanı.....	83
4.6. Başkaldırı.....	84
4.6.1. Dursun Şanlı (Farkî)'nin "Devlere Kalmaz" Destanı.....	87
4.6.2. İsimsiz Bir Halk Şairimizin "Düştü Urus'a" Destanı.....	87
4.6.3. Âşık Şenlik'in "Gözü Yaş Oldu" Destanı	88
4.7. Göç.....	91
4.7.1. İsimsiz Bir Halk Şairimizin "Kınalar Kaldı" Destanı	96
4.7.2. Bir Âlim Mahlaslı Halk Şairimizin "Hicret Eyle" Destanı	96
4.7.3. Âşık Ceyhûnî'nin "Kaldı" Destanı.....	98
4.7.4. Âşık İznî'nin "Muhâcirlerin" Destanı	102
4.7.5. Âşık Esrârî'nin "Geçtim de Geldim" Destanı	104
4.7.6. Posoflu Feryâdî'nin "Sunalar Kaldı" Destanı	105
4.7.7. Âşık Celîl'in "Efendim" Destanı.....	106
4.7.8. İsimsiz Bir Halk Şairimizin "Yâ Muhammed" Destanı	106
4.7.9. Âşık Güftârî'nin "Ağlarım" Destanı	107
4.7.10. Âşık Güftârî'nin "Küffâra Kaldı" Destanı	108
4.7.11. Mehmet Recâi Hoca'nın "Niyâzımdır" Destanı.....	108

4.8. Yurt Özlemi	109
4.8.1. Âşık Efkârî'nin "Turnalar" Destanı	110
4.8.2. Âşık Esmânî'nin "Bulunmaz" Destanı.....	111
4.8.3. Sâdık Mahlaslı Şairimizin "Zarşat" Destanı	112
4.8.4. Âşık Ceyhûnî'nin "Vah Neyleyim" Destanı	113
4.8.5. Âşık Ceyhûnî'nin "Kars" Destanı	113
4.8.6. Âşık Nihânî'nin "Meydan Göründü" Destanı	116
4.8.7. Murgullu Mehmet Ali Efendi'nin "Murgul" Destanı.....	118
4.8.8. Kadı Ahmet Efendi'nin "Hasan'ül-Harakâni" Destanı	120
4.8.9. Âşık Şenlik'in "Kars" Destanı	122
4.8.10. Ahıskalı Teymür Paşa'nın "Çıkmaz Gönlümden" Destanı	123
SONUÇ.....	125
SÖZLÜK.....	128
KAYNAKÇA	148

KISALTMALAR

AKD	: Azerbaycan Kültür Derneği
Bk.	: Bakanız
C.	: cilt
Çev.	: çevirmen
Der.	: derleyen
Doç.	: Doçent
Dr.	: Doktor
Fas.	: fasikül
GATSEB	: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı
Haz.	: hazırlayan
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
Nu.	: numara
p.	: paper (sayfa)
s.	: sayfa
S.	: sayı
TDD	: Türk Dili Dergisi
TDA	: Türk ve Dünya nlleri Ansiklopedisi
TDV	: Türkiye Diynet Vakfı
TKD	: Türk Kültürü Dergisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vs.	: vesaire

ÖZET

Destanlar, âşıklarımızın toplumda gözlemledikleri olay veya durumları dinleyiciye aktardığı, kendine has ezgileri olan manzum ürünlerdir.

Nazım ürünlerinde karşımıza çıkan tema kavramı; imgesel kavramlarla insanın iç dünyasından dış dünyasına yansıyan, şiire hâkim olan fikir veya histir. Destanlarda âşığın dünyayı algılama, yorumlama ve yansıtma durumuna göre farklı temalar kullanılmıştır.

Artvin ve çevresindeki âşıklarımızın Osmanlı-Rus savaşlarını, özellikle 93 Harbi'ni anlatan destanları, halkımızın savaş öncesinde, savaş esnasında ve savaş sonrasında yaşadıklarını ele alışları bakımından çeşitli temalarda yazılmıştır. Bu yaşananlar savaş ortamının gerektirdiği şartlar ölçüsünde âşıklarımızın destanlarını tema bakımından sınırlandırmış ve daha çok savaşın olumsuz yüzünü yansıtan destanlar yazılmasına neden olmuştur.

Artvin ve çevresinde yaşayan âşıklarımız Rus zulmünü yansıtan destanlarında ölüm, zulüm, çaresizlik, hamaset, başkaldırı, göç ve sıla hasreti gibi temalara ağırlık vermiş; bu destanlar aracılığı ile halkımızın o kara günlerde yaşadığı sıkıntılara tercüman olmuştur. Yeri geldiğinde devlet büyüklerine sitem edilmiş, yeri geldiğinde düşman komutanlarına beddualar edilmiş, yeri geldiğinde ise öz eleştiriler yapılmıştır. Vatan toprağının insanı insan yapan en önemli unsur olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır. Bağımsızlığın Türk milleti için vazgeçilmez bir değer olduğu, âşıklarımız aracılığı ile Anadolu toprağında yankılanmıştır.

Kuzeydoğu Anadolu halkının Rus savaşlarında çektiği sıkıntıları yansıtması bakımından tarihe kaynak oluşturacak nitelikte olan bu destanlar unutulmamalı, unutturulmamalı ve gelecek nesillere aktarılmalıdır. Bu destanlar ve destanlarda yer alan yöresel kahramanlarımız yeni neslin ilgisini çekecek hale getirilmelidir. Millî bilincin ve hassasiyetin artırılması bakımından bu mevzunun önemli olduğu açıktır.

Anahtar Kelimeler: 93 Harbi, destan, tema, tematik sınıflandırma, âşıklık geleneği

SUMMARY

Poetic epics are a type of poetry with special musical tunes, by which the minstrels convey the cases and events they observe in the community to the listeners.

Themes that are incorporated into poetic epics are the ideas or emotions dominant in the poems, which are reflected through symbolical concepts from the inner world of the poet to the outer world. In poetic epics various themes are used depending upon the world perception, interpretation and reflection by the minstrel.

The minstrels from Artvin province and its neighbourhood used many themes while narrating the events that happened before, during and after the War of '93, fought between Russian and Ottoman forces. The events that took place in the war atmosphere restricted the themes used by the minstrels, and led to the composition of epic poetry dealing mostly with the negative aspects of the war.

Minstrels lived in Artvin province and its neighbourhood focused mainly on such themes as death, torture, helplessness, revolt, migration and homesickness in their poetic epics, by which they gave voice to the tragedies and suffering experienced by our people of the time. At times, minstrels criticized the statesmen, cursed the enemy, and at other times they made self-criticism. They also stressed that homeland is the main value that makes a human being himself.

That independence is the most crucial value for the Turkish nation is also conveyed throughout Anatolia through the poetic epics of the minstrels.

As regards their value of reflecting the sufferings experienced by Anatolian people during Russian Wars, North-east poetic epics should not be forgotten and they must be conveyed to the next generations as they form a very important historical source. These poetic epics and the legendary figures they depict should be made more presentable so as to attract the attention of new generations. It is obvious that such an issue is of paramount importance in order to enhance national consciousness and awareness.

Key-words: The '93 War, Epic, Theme, Thematic Classification, Minstrelsy Tradition

GİRİŞ

Folklor araştırmaları halk edebiyatı ürünlerinin çok geç yazıya geçirilmiş olmasından dolayı geç başlamıştır. Sistemli bir bütün olarak folklorun değerlendirilmesi süreci Avrupa’da başlamış ve oradan dñnyaya yayılmıştır. Halk kùltürünün ve edebiyatının bilimsel bir araştırma alanı olarak bilim âleminin dikkatini çekmesi onun insanlık tarihinde ve zihniyetinde edebiyatın bir parçası olarak değerli gör÷lmesiyle ve edebiyat tarihine eklenmesiyle ortaya çıkmış değildir. Bu alan yeni bir disiplin alanının doğmasını sağlamış ve araştırılmaya başlanmıştır. (Oğuz, 2014: 1)

Âşıklık geleneği halk edebiyatının kùltürel ortamını dış dñnyaya aktarması bakımından folklorun önemli kollarından biridir. Halkın kùltürel birikimini anlamak, algılamak, yorumlamak ve bunu sanatlı bir şekilde aktarmak âşık tarzı kùltür geleneği içinde yetişmiş olan “âşık” dediğimiz icracılar tarafından gerçekleştirilmektedir. Eski Türk toplumlarından beri toplumda sazıyla, sözüyle öncü olmuş olan bu insanlar önceden “ozan” şeklinde adlandırılıyordu. *“Ozan kelimesi, Oğuzların halk şairi-musikişinası manasında çok eskiden beri kullanılan bir kelimedir. Kelimenin eskiden beri muhtelif Oğuz şubeleri arasında bulunması, daha Oğuzların Seyhun kıyılarında oturdukları zamana da, yani Büyük Selçuklu Devleti’nin kuruluşundan önce kelimenin bulunduğuna delildir.”* (Köpr÷lü, 2012: 139)

Destanlar âşıklık geleneğinde toplum içinde karşılaşabileceğimiz herhangi bir olayı veya durumu âşıkların dñnyayı algılama şekliyle bizlere aktardığı manzum bir tür-şekildir. Destanlar âşık tarzı Türk şiirinde kafiye örgüsü ve hacimleriyle bir nazım şekli olarak kabul edildiği gibi konu bakımından sınıflandırılmalarıyla da bir nazım türü olarak değerlendirilebilmektedir. Tür-şekil meselesi hakkında yapılan bu değerlendirmeler akademisyenleri zaman zaman karşı karşıya getirmiştir.

Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi (Artvin-Ardahan-Kars-Erzurum)’ nde Osmanlı Devleti ve Rusya arasında gerçekteşen 93 Harbi öncesinde, esnasında ve sonrasında gerçekteşen olaylar ve durumlar âşıklarımız tarafından çeşitli destanların söylenmesine neden olmuştur. Yani Kuzeydoğu Anadolu coğrafyasında bu destanların teşkil etmesine bu savaşlar neden olmuştur.

Ortaya koyduğumuz bu çalışmada en başta 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'yla (93 Harbi) ilgili destan söyleyen âşıklarımızın ağırlıkla hangi temaları kullandığını belirlemeyi amaçladık. Bu sınıflandırmada Özkul Çobanoğlu' nun yaptığı konularına göre destan sınıflandırmasını ana çerçeve olarak kullandık. Söylenen bu destanların unutulmasına mâni olmak ve bu destanları gelecek kuşaklara aktarmak, Türk insanının Rus tehlikesine karşı geçmişte olduğu gibi bugün de hazır bulunmasını sağlamak, yeni nesilde milli duyarlılık ve bilinç oluşturmak gibi başlıca amaçlar hedefledik.

Bu amaçlara ulaşmak için yöntem olarak bu konu ile ilgili daha önce herhangi bir çalışma yapıp yapılmadığını belirlemekle yani kapsamlı bir literatür taraması yaparak işe başladık. Konu ile ilgili yazılmış kitapları, yüksek lisans ve doktora tezlerini inceledik. Konu ile ilgili yazılan akademik makaleleri okuduk. Yaptığımız bu çalışmalardan sonra analiz etme ve sentezleme aşamasına geçtik. Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nde 93 Harbi ile ilgili söylenen destanların 'tema' olarak sınıflandırıldığı herhangi bir çalışma - araştırdığımız kadarıyla- yoktur. Bu yüzden böyle bir konu üzerinde çalışmaya ve bir ürün ortaya koymaya karar verdik.

Çalışmamız; tarihteki Osmanlı-Rus ilişkilerinin genel görünümü ile Türk edebiyatında destan ve şiirde tema kavramı ile 93 Harbi ile ilgili söylenen destanlarla ve bu destanları söyleyen âşıkların biyografik bilgileri ile sınırlıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI-RUS İLİŞKİLERİNE PANORAMİK BİR BAKIŞ

Çarlık Rusya'sı ve Osmanlı Devleti tarihe yön vermiş, yüzyıllar boyunca sürekli ilişki hâlinde bulunmuş, birbirlerinden gerek askerî, gerek siyâsî, gerekse diplomatik olarak etkilenmiş iki devlettir. Tarihi kaynakları incelediğimizde Osmanlı-Rus ilişkileri genellikle savaş şeklindedir. Osmanlı Devleti neredeyse her çeyrek yüz yılda bir Çarlık Rusya'sı ile savaşmıştır (Özkaya, 1991: 10). Osmanlı Rus ilişkilerinin ne şekilde geliştiğini görmemiz açısından aşağıda verdiğimiz bilgilerden sonra Osmanlı tarihine kara bir leke olarak geçen 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi)'na değinmekte fayda görüyoruz.

1.1. İlk Osmanlı-Rus İlişkileri ve Sonuçları (1492)

Tarihte ilk Osmanlı-Rus ilişkilerinin başladığı dönem Moskova Knezliği¹'nin dağılmış halde bulunan prenslikleri bir araya getirerek, hâkimiyeti altına aldığı yılları kapsamaktaydı (Saray, 1998: 50). Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ilk ilişkiler tarih boyunca süregelen savaş ve rekâbetin aksine tamamen dayanışmaya yönelik başlamıştı. Kırım Hanlığı ve dönemin önemli ticaret merkezi olan Kefe, 1475'te Osmanlı hâkimiyetine girmişti (İnalçık, 1999: 25).

Bu iki devlet arasındaki diplomatik ilişkilerin başlangıcı III. İvan dönemine dayanır. Rusya'da ticari faaliyetlerde bulunan insanların Azak şehrinde ve Kefe'de baskılar görmesi, Moskova yönetimi tarafından duyulur. III. İvan'ın ticari faaliyetlerde bulunan kişilerin baskılara mâruz kalmasını hoşnut karşılamaması, iki devlet arasında siyâsî ilişkilerin başlaması için bir sebep olarak kabul edilir ve III. İvan Osmanlı Padişah'ına bir mektup gönderir (1492). Bu olayda sonra iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin geliştiği görülür ve 1497'de Michail Pleşçeyev'in İstanbul'a elçi olarak gönderilmesine karar verilir (Kurat, 1999: 118).

¹ Moskova Knezliği XIII. yüzyılın ikinci yarısında tarih sahnesindeki yerini aldı. Bu knezliğin kurulması, Suzdal-Vladimir Rusya'sında, "Büyük Knez" (dük) Yaroslav Vsevolodoviç'in oğulları ve knezleri torunları zamanında meydana gelen "udel" (yurt) nizâmının (feodal sistemin) bir sonucuydu. Rus knezlikleri parça parça Moskova Knezliği'nin hâkimiyetini tanıyarak bir tek devlet hâlinde birleştiler ve sonunda bugünkü Rusya'nın temelleri atılmış oldu. Bu bakımdan Moskova Knezliği'nin tarihi, Rus tarihinin şekillenmesinde ayrıca önem kazanmış oldu (Kurat, 1999: 89).

1.2. Çehrin Savaşı (1677-1678)

Ukrayna Osmanlı Devleti'nin koruması altına girince Osmanlılar, Kazakları Rus ve Leh tehlikesine karşı korumaya garanti verdi. Bu durum sonucunda Osmanlı kuvvetleri Ukrayna'ya iki defa sefer düzenlemeye karar verdi. Osmanlı Hükümeti, Ukrayna'yı koruması altına alırken, özellikle Lehistan'ı kendi çıkarları doğrultusunda Buğdan sınırından uzakta tutmak gibi bir beklenti içindeydi (Kurat, 1999: 236-237).

Kamaniçe Savaşı 1672 yılında kazanılmış, Ukrayna üzerindeki Leh egemenliğine son verilmişti. Bu bölge Osmanlı Devleti'nin koruması altında olan Doroşenko'nun eline geçmişti. Çehrin, Doroşenko tarafından Ruslara teslim edilince Osmanlı Hükümeti bu duruma müdahale etmek zorunda kalmıştı. Kuşatma 21 Temmuz 1678 tarihinde başlamış, uzun mücadelelerden sonra kale, kuşatmanın 33. günü (21 Ağustos 1678) alınmıştı (Özcan, 1993: 250).

1.3. Azak Seferleri (1695-1696)

Petro, Kremlin'de Türk düşmanlığı ile yetiştirilmiş bir Çar olduğundan, Karadeniz'e çıkmak ve Türkleri vurmak siyasetini benimsemiş, bu amaçla Azak Kalesi'ni ele geçirme emellerini gerçekleştirmeye karar vermişti. 1695-1696 yıllarında, Don Nehri'ne yakın bir konumda yer alan Voronej şehrinde, Çar Petro'nun kararıyla tersaneler kuruldu. Kara ordusu Azak Kalesi'ne doğru harekete geçirildi. Azak Kalesi'ndeki Türk birlikleri, Rusların hemen geri döneceğini düşünmemişti. Evvelki sene kuşatma sırasında kaleye verilen zarar henüz karşılanmamış, kalede onarım yapılmamıştı. Bu sebepten ötürü Azak Kalesi'ndeki Türk kuvvetlerine Ruslar tarafından ansızın bir müdahale geldi. Rus kuvvetleri, kaleyi nehir üzerinden de tutarak deniz üzerinden Türk gemilerinin geçmesini engellediler. Çar Petro da kalenin kuşatmasına katıldı. Gordon ve Lefort'un yönetimindeki Rus kuvvetleri, kısa bir zaman sonra, Azak Kalesi'ni ele geçirmeyi başardılar. Böylece Karadeniz'in en önemli noktalarından biri olarak kabul edilen Azak, 1696 Temmuz'unda Rusya'nın eline geçmiş oluyordu (Kurat, 1999: 252-253). Bu arada Rus ordusunun şahinlerinden Şeremetev, Özü Nehri (Dnyeper/Oçakov) aşağılarında Osmanlı güçleri karşısında başarılar kazandı. Buradaki önemli kale ve hisarlar; Togan Kirman, Gazi Kirman, Şahin Kirman ve Nusret Kirman Rusların eline düştü. Özü Nehri Rus hâkimiyetine girdi (Uzunçarşılı, 1988: 582). Azak'ın zaptının ardından Rusya'da denizcilik işleri daha bir önem kazanmıştı. Donanmanın yapılandırılması Rusya'nın

öncelikli sorunu haline geldi. 1696 yılı sonbaharında Voronej’de hızlı bir çalışma başlatıldı. Rusya Boyarlar Meclisi Kasım 1696 tarihinde aldığı bir kararla donanma yapımını hızlandırdı (Şirokorad, 2009: 74).

1.4. İstanbul Barış Antlaşması (1700)

Karlofça Antlaşması imzalandığında Rus elçisi imza yetkisi olmadığını bahane ederek antlaşmaya imza atmaya yanaşmadı. O dönemin denizlerde güçlü olan devletleri; özellikle İngiltere, Rusya’nın Baltık Denizi’ne ve açık denizlere açılmasına karşıydı. Rus elçisi Emelian Ignatievich Ukraintzaw’un, İstanbul’dan Moskova’ya yollanmış olduğu raporu da bunları doğrulamıştır. Bu raporda elçi, Hollanda ve İngiltere elçilerinin ticari ayrıcalıklarını kaybetmemek için Osmanlı taraftarı bir tutum içerisine girdiklerini açıklamıştır (Özkan, 2008: 286).

1700 yılında yapılan bu barış antlaşmasına göre, Azak Kalesi Rusların elinde kalmıştı. Aşağı Özü (Dnepr) boyunda Rusların eline geçen bazı kaleler Türk kuvvetlerine geri verilmişti. Rus Çar’ına İstanbul’da daimî bir elçi bulundurmak hakkı verilmişti. Bu antlaşma, Rusya’nın Osmanlı Devleti’ne karşı kazandığı ilk zafer barışıydı. Osmanlı Devleti, Azak gibi Karadeniz’e hâkim olan önemli bir kaleyi bırakmak zorunda kalmış, Azak Denizi çevresindeki egemenliğinden vazgeçerek önemli bir avantaj kaybetmişti. Bu barışın gereği olarak, Rus Devleti’nin İstanbul’da daimi bir elçilik bulundurmasına karar verildi ve iki devlet arasında ilk elçi olarak P. A. Tolstoy² İstanbul’ a geldi (Kurat, 1999: 255-256).

1.5. Osmanlı-Rus Savaşı (1768-1772) ve Küçük Kaynarca Antlaşması (1774)

Osmanlı ile Rusya arasında 1768 yılında yeni bir savaş daha başladı. Rusların Osmanlı sınırında kaleler yapmaları, buralardaki kabilelerin işlerine müdahale etmeleri ve Lehistan’a saldırarak buraya hâkim olma istekleri nedenleriyle çıkan savaşı Osmanlı halkı da destekliyordu. Osmanlı, galip gelebileceği tahmin ve heyecanıyla, hiçbir hazırlık yapmadan Rusya’ya savaş ilan etmişti. Belki ani bir baskın yapılsaydı Rus ordusu dağıtılabilirdi; fakat 6 ay gibi uzun bir süre geçmiş olmasına rağmen gerekli müdahale

² Peter Andreeviç Tolstoy 1645 yılında dünyaya geldi. Tolstoy, tarihte ün yapmış önemli kişilerin atasıdır. Napolyon dönemi sanatçılarından Fedor Petroviç (1783-1873), Dimitri Andreeviç’in eğitim bakanlarından Aleksey Konstantinoviç (1817-1885) ve dünyaca ünlü yazar Lev Nikolayeviç Tolstoy (1828-1910) Peter Andreeviç Tolstoy’un soyundan gelmektedir (Çelik ve Bülbül, 2008: 51).

yapılmamıştı. Doğal olarak bu süre içinde Rusya hazırlıklarını tamamlamıştı (Afyoncu, 2005: 117). 1770 yılında 180 bin kişilik bir Türk ordusu Rus Komutan Rumyantsev'in 30 bin kişilik Rus birliğini kuşatmıştı; fakat sayı azlığına rağmen Rus kuvvetleri hücumla geçmekte tereddüt etmedi ve disiplin olarak zayıf olan Türk ordusunu yerinde bir ifade ile perişan ettiler. Osmanlı Devleti için asıl büyük sorun ise hiç beklenmedik bir yerde teşkil etti. Kont Aleksey Orlov'un komuta ettiği bir Rus donanması Baltık Denizi'nden hareketle Akdeniz'e geçti. Orlov'un kışkırtmalarıyla Rumlar Mora'da isyan çıkararak Osmanlı Devleti'ni zor duruma soktular. Rus donanması Sakız adası açıklarına geldi ve Çeşme'de gerçekleşen deniz savaşında Osmanlı donanmasını imha etti. Ruslar bu sonuçla Adalar Denizi'nde de hâkim oldular. Bu durum üzerine telaşa düşen Osmanlı Hükümeti bir an önce barış görüşmelerinin başlamasını istedi. Küçük Kaynarca bölgesinde imzalanan barışla Osmanlı Devleti, çıkarları için hiç de uygun olmayan şartları kabul etmek zorunda kaldı (Kurat, 1999: 290).

1.6. Osmanlı-Rus Savaşı (1787-1791) ve Yaş Antlaşması (1791)

Osmanlı Devleti, İngiltere ve Fransa'nın da kışkırtmalarıyla 1787 yılında Rusya'ya savaş ilân etti. Savaşa 1788'de Avusturya da katıldı. 1780 yılında Soğucak Muhâfızlığı'na tayin edilen Ferah Ali Paşa bölgedeki faaliyetleri sonucu Çerkezlerin desteğini kazanmıştı. Ferah Ali Paşa Çerkezlerin 1787-1792 savaşında da Rusya'ya karşı Osmanlı'nın yanında yer almalarını sağladı. Ayrıca Şeyh Mansur ve Kafkasyalılar da bu savaşta Osmanlı Devleti'ni desteklediler, fakat Özi ve Anapa gibi önemli kalelerin Rusların eline geçmesi savaşın seyrini Türkler aleyhine değiştirdi ve Osmanlı Devleti daha fazla mücadele edemeyerek barışı kabul etmek zorunda kaldı (Çakmak, 1999: 619). 1791 yılında Yaş şehrinde imzalanan antlaşmaya göre Osmanlı Devleti, Kırım'ın Rusya'ya ait olduğunu kabul etmek zorunda kaldı, Özü Kalesi Rusya'ya bırakıldı. Turla Nehri, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında sonsuza dek sınır olarak belirlendi. Kafkaslarda da Kuban Nehri iki devlet arasında sınır olarak belirlenecekti (Kurat, 1999:291). Ayrıca bu antlaşmayla Rusların Gürcistan üzerindeki hâkimiyeti de Osmanlı tarafından tanınmıştı. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmekteki asıl nedeni Kırım'ı kurtarmaktı. Osmanlı Devleti bunu başaramadığı gibi bazı önemli yerleri de kaybetmişti; ancak Çariçe II. Katerina da Osmanlı topraklarını paylaşma hedefine ulaşamamıştı (Gökçe, 1979: 169).

1.7. Osmanlı-Rus Savaşı (1828-1829) ve Edirne Antlaşması (1829)

Yeniçeri Ocağı 1826 yılında kaldırılmış, Osmanlı Devleti bu olay üzerine ordusuz kalmıştı. Rusya, Osmanlı Devleti'nin bu sıkıntılı döneminden faydalanmak ve bu durumu lehine çevirmek istiyordu. Osmanlı Devleti ile savaşıma bahanesi arayan Rusya "*Rum sorunu*"nu öne sürdü ve amacına ulaştı. Rusya, İngiltere ve Fransa'nın oluşturduğu güçlü bir birleşik donanma, Navarin'de bulunan Osmanlı ve Mısır donanmalarına büyük bir darbe vurdu. Mısır ve Osmanlı donanmaları imha edildi (20 Ekim 1827). Osmanlı Hükümeti Avrupa devletlerinin bu hareketlerini tasvip etmediğini bildirerek tazminat istemiş; fakat Rusya, Osmanlı Hükümeti'nin bu hareketine karşı savaşıma kararı almıştı (Kurat, 1999: 324). Rusya, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bu duruma ek olarak kendisi için savaşı kazanabilecek şartları olgunlaştırmıştı. Rusya'nın başında bulunan Çar Nikola, İngiltere, Fransa ve Avusturya'ya karşı bir fetih politikası amacı taşımadığını söylese de amacı gerçekte bu değildi. Rusya Osmanlı Devleti ile yaptığı savaş sırasında bu devletlerin tarafsız kalmalarını sağlamıştı. İran'la yapılan savaşta da zafer kazanarak güneydoğu sınırlarının güvenliğini de sağlamıştı (Karal, 2007: 119). Nikola'nın Rus tahtına Türk düşmanı kimliğiyle çıkması ve ikinci bir yapıda olması, Osmanlı-Rus ilişkilerini gerginleştirmeye yetmiş, 1828-29 savaşı, Kafkaslardaki Osmanlı-Rus nüfuz mücadelesinde bir dönüm noktası olmuştu (Baddeley, 1995: 196).

1.8. Hünkâr İskeleyi Antlaşması (1833)

Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyan etmiş ve oğlu İbrahim Paşa 1832 yılında Kütahya'ya kadar ilerlemişti. Bu olay üzerine II. Mahmud Çar I. Nikolay'dan yardım istemek zorunda kalmıştı. Rus Çar'ı, Osmanlı Devleti'nin bu isteğine karşılık 12 bin kişilik bir Rus birliğini İstanbul'a göndermişti. Rus kıtaları boğazda Anadolu Sahili'ne konumlanmıştı. Bu olaylardan sonra Çar I. Nikolay amacına ulaşmıştı; çünkü Rus ordusu Boğaziçi'ne girmiş, Rus donanması da İstanbul Boğazı'na demirlemişti. Osmanlı Devleti'ne baskı kurmaya çalışan Rusya, Osmanlı Devleti'ni uzlaşmaya zorlamıştı. Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nda alınan karara göre Rusya ile Osmanlı Devleti askeri bir birliğe gidecekti (Kurat, 1999: 325-326). Hünkâr İskeleyi Antlaşması'na çıkarları doğrultusunda en çok karşı çıkan devlet İngiltere olmuştu. İngilizler, bu antlaşmayı kendileri için büyük bir tehdit olarak gördüklerinden bu antlaşmayı yok saymaya gayret etmişti. Ayrıca İngiliz Hükümeti Osmanlı Devleti'nin toprak

bütünlüğünü sağlamasının ve siyasi olarak var olmasının kendi çıkarları için çok önemli olduğunu anlamıştı (Gencer, 2015: 159).

1.9. Kırım Harbi (1853-1855) ve Paris Barış Antlaşması (1856)

Rusya, Osmanlı Devleti'ni tamamen çöküşe götürmek için İstanbul'u ele geçirmek ve pastada kendine düşecek olan büyük payı almak istiyordu. Bu paylaşımındaki en büyük rakibi olan İngiltere ile anlaşmaya ve ortak hareket etmeye çalışıyordu. Fransa, Kudüs'te yaşayan Katolik halkın, Rusya ise Ortodoksların koruyucusu sıfatıyla Osmanlı Devleti'nden bazı isteklerde bulunmuştu. Osmanlı Hükümeti Rus Çar'ının kabul edilemez isteklerini reddedince, Rusya Osmanlı Devleti ile bir savaşa girmeye daha karar vermişti. Savaş sırasında Rus ordusu savaşı daim ettirecek donanımına sahip değildi. Bunun sonucunda 1856 yılının Şubat ayında Paris'teki görüşmeler sonucunda antlaşma şartları belirlenmişti (Özkaya, 1991: 170). Paris Barış Kongresi'ne göre, Kırım yine Rusya'ya bırakıldı. Fakat Rusya, Kars'ı Osmanlı Devleti'ne teslim etti. Karadeniz, hem Rus hem de Osmanlı Donanması'na kapalı olacaktı. Eflak'a ve Moldovya'ya özerklik verilmiş, Sırbistan'ın bağımsızlığı onaylanmıştı (Akbulut, 2014: 347).

1.10. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (Doksanüç Harbi) ve Sonuçları

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın çıkmasında Panslavizm görüşü önemli derecede etkili olmuştu. Rusya bu anlayışı özellikle Balkanlarda yerleştirmek istiyordu. Rusya'nın Osmanlı topraklarında hâkim olma isteği Kırım Savaşı'nı kaybetmesiyle bir süreliğine durmuş gibi görünse de, Ruslar 20 yıllık durgunluğunu 1875 yılında sonlandırmıştı (Mardin, 1991: 94).

Özellikle 18. yüzyılda bulduğu ilk fırsatta Osmanlı Devleti ile savaşmayı göze alan ve sıcak denizlere inme isteğini gerçekleştirmek isteyen Rusların gerçekleşmesini istediği tek amacı İstanbul'u ele geçirmektir.

Rusya'nın ilk hedefi Anadolu'yu ele geçirmek, daha sonra Akdeniz'e hâkim olmaktı. Rusya, Osmanlı Devleti'nin kuzeydoğusundan Basra Körfezi'ne inmek içinse sadece 19. yüzyılda üç savaş başlatmıştı. Bu savaşlarda tam olarak istediği sonuçları alamayan Rusya, başka sebepler bulmaya çalışarak Osmanlı Devleti ile 1877 senesinde yeni bir savaşa girmeyi göze almıştı (Öztürk, 2002: 117-118).

Osmanlı Padişahı II. Abdülhamit tahta geçtiği yıllarda, Rusya bu defa Balkan uluslarını korumaya ve Osmanlı Devleti'ni yeni savaşlarla tehdide başlamıştı. Bu durum karşısında beliren buhranı önlemek için İstanbul'da toplanan bir konferans bu problemi olumlu bir sonuca bağlayamadan dağılmıştı. Az sonra İngiltere'nin çağrısı ile 1877 ilkbaharında Londra'da ikinci bir konferans daha toplanıp buhrâna çözüm aranmıştı. Ne var ki, toplantıya katılan devletlerden özellikle Rusya, Osmanlı Devleti aleyhindeki fikirlerinden vazgeçmeyerek aleyhimize bir de protokol imzalanmasını sağlamıştı. Rusya'nın bu başarısı savaş isteğine bir adım daha yaklaşmasını sağlamış ve Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmıştı. Rus delegesi, bu protokol üzerine verdiği bir nota ile "*Osmanlı Bâb-ı Âli Hükümeti sözü edilen protokolü reddedecek olursa, Rusya'nın harbe girmeyeceği*" ni bildirmişti. 16 Nisan 1877 günü Osmanlı Hükümeti'ne verilen Londra Protokolü, görüşülmek üzere Osmanlı Mebusân Meclisi'ne sunulmuştu. Meclis, Padişah'ın isteğine de uygun olarak protokol şartlarının reddine karar vermiş ve cevabında "*Osmanlı devletinin yabancı bir devletin kanadı altında sığınamayacağını*" bildirmişti (Özder, 1971: 31).

1.10.1. Savaşın İlânı: Savaşın ilânını Rusya, Osmanlı Devleti'ne bir beyannâme ile duyurmuştu. Osmanlı Hükümeti'nin, Avrupa'nın uyarı ve nasihatlerine saygı göstermediğini ileri süren Rusya, Osmanlı Devleti'nin Hristiyanların durumunu düzenlemek hususunda kendilerine aktarılmış olan beyanları yerine getireceğine inanmadığını söylemişti (Karal, 2007: 41).

Londra Protokolü'nün reddine bahane olarak beklemiş olan Rusya 24 Nisan 1877 tarihinde Anadolu ve Rumeli kesimlerinden sınırlarımızı geçerken aynı gün resmi harp ilânını da Osmanlı Hükümeti'ne bildirmişti (Özder, 1971:31). Rusya'nın İstanbul maslahatgüzârı Avrupa'da bulunan meşhur panslavist General İgnatıyef'in yardımcısı Nelidof, Hâriciye Nazırı Safvet Paşa'ya Çar'ın savaş ilânı rotasını vermişti (Öztuna, 1994: 292).

1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nda bu noktada Doğu cephesine bakmakta fayda olacaktır; çünkü çalışmamızın özünü oluşturan olaylar bu cephede cereyan etmiştir.

1.10.2. Doğu Cephesi: Osmanlı tarihinde pek de olumlu bir iz bırakmayacak olan 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) iki farklı cephede meydana gelmişti. Doğu Cephesi'ndeki çatışmalar Batı Cephesi'nden daha erken başlamıştı. Osmanlı Devleti'nin

Kafkas birliklerini Müşir Ahmet Muhtar Paşa komuta etmekteydi. Erzurum'da Müşir Kurd İsmail Paşa, Batum'da Müşir Derviş Paşa'nın birlikleri vardı. Rusların Kafkas birliklerini komuta eden ise Loris Melikov'du.

Ahmet Muhtar Paşa'nın yetersiz bulunduğu 57.000 kişilik Osmanlı birlikleri yoğun bir çaba sonucu 90.000'e çıkarılmıştı; ancak gönüllülerle çoğalan Osmanlı askeri yine de Rus birliklerinin karşısında hem eğitimsiz hem teçhizatsızdı ve en önemlisi de sayıca yeterli değildi. Osmanlı ordusuna kendi istekleri ile katılan birlikler vardı. Rusya'nın yaptığı zulümlerden bıkip Anadolu'da yaşamaya karar veren halklardan olan Çerkezler ve Dağıstanlılar orduya katılmıştı (Özkaya, 2003: 92). Ahmet Muhtar Paşa, komuta ettiği askerleri dörde ayırdı, savaş düzenine soktu. Muhtar Paşa Van, Doğubeyazıt ve Eleşkirt'teki birlikleri sağ kanat tümeni olarak, Kars ve civarındaki birlikleri üç tümen şeklinde Kars ordusu olarak, Ardahan'daki birlikleri Ardahan tümeni olarak ve daha içeride kalan birlikleri de ihtiyat birliği olarak konumlandırmış ve bu şekilde Rus ordusunu karşılamayı düşünüyordu (Şahin, 1988: 44-45).

Ahmet Muhtar Paşa Ruslara karşı iyi bir mücadele örneği göstermiş, hatta başarılar kazanmıştı. Halyaz ve Zivin zaferleri ordunun moral kazanmasında etkili olmuştu; ancak Rus askerlerinin geriden destek almaları ve donanım bakımından da Osmanlı ordusuna göre daha yeterli olması sonucunda Osmanlı birlikleri Erzurum'a kadar geri çekilmek zorunda kalmış, savaşın seyri Osmanlı Devleti'nin aleyhine dönmüştü (Hocaoğlu, 1989: 25).

Osmanlı ordusuna saldıran Rus birliklerinin 25 Ağustos 1877 tarihinde, Ahmet Muhtar Paşa yönetimindeki Türk ordusuna Gedikler Meydan Muharebesi'ni kaybetmesi sonucu işler biraz olsun yolunda gider gibi görünmüştü.

Alacadağ Meydan Muharebesi 15 Ekim günü gerçekleşmişti. Rus birlikleri Osmanlı kuvvetlerini yenerek Ferik Ömer ve Hacı Râşid Paşa'nın komuta ettikleri birlikleri ele geçirmişti. Alacadağ Meydan Muharebesi Doğu Cephesi'nde Rusya için bir kırılma noktasıydı. Savaşın olumsuz seyri üzerine Gazi Ahmet Muhtar Paşa Osmanlı ordusunun imha edilmesini önlemek için Erzurum'daki Aziziye Tabyalarına kadar geri çekilmek zorunda kalmıştı (Uçarol, 1986: 217).

Osmanlı ordusu Aziziye'ye kadar çekilince Kars savunmasız kalmıştı. Erzurum'un alınarak yola devam edilmesi amacıyla harekâtını sürdüren Rus komutan Melikov, burada

bulunan kuvvetlerin büyük bir bölümünü Kars Kalesi'ni ele geçirmek üzere yola çıkartmıştı.

Rus kuvvetleri 18 Kasım'da Kars'ı işgal etmişti. Ruslar Erzurum'u da ele geçirmek istiyordu; ancak Rus kuvvetleri Erzurum ile Kars arasında durdurulmuştu. Padişah, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'yı şehri koruması için İstanbul'a çağırmıştı. Ahmet Muhtar Paşa İstanbul'a gidince boşalan yerini Müşir Kurd İsmail Paşa doldurmuştu. Bu süre zarfında Rumeli Cephesi'nde alınan yenilgilerden sonra Osmanlı Devleti artık mücadele edecek durumda değildi. Zaten kısa bir zaman sonra da 93 Harbi fiili olarak sonlanmıştı (Tekemen, 2006: 46).

1.10.3. Ayastefanos Antlaşması: Ayastefanos Barış Antlaşması sonucunda özerk bir Bulgar Prensiği kurulmuştu. Bunun yanı sıra Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsızlığını kazanmıştı. Kars, Ardahan ve Batum'un Rusya'nın eline geçmesi Osmanlı Devleti'nin Kafkas sınırının tekrar çizilmesi için gelecek yıllar için bir sorun ortaya çıkarmıştı (Tekemen, 2006: 52).

Antlaşmanın 19. maddesindeki karara göre Osmanlı Devleti, savaş ödentisi olarak Çarlık Rusya'ya Elviye-i Selâse³ (Üç Liva: Kars, Ardahan, Batum)'yi bırakmıştı. Bu arada Batum sancağı bağılı olup, günümüzün Artvin, Ardanuç, Borçka, Şavşat ilçelerini içine alan yerler ve Hopa'dan Kemalpaşa kesimi Rusya'ya bırakılmıştı.

Berlin Antlaşması'ndan sonra kesilen Türk-Rus sınırı, Artvin Dağı-Melo (Sarıbudak)-Orcuk(Oruçlu) Kabanı-Aşağı Hod (Maden)-Erkinis (Demirkent) güneydoğu yayla tepeleri-Tavusker-Oltu çizgisinden geçiyordu (Özder, 1971: 47).

1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nın tarihte bıraktığı izlere değindikten sonra kısaca Kafkasya'nın Osmanlı İmparatorluğu için gerek geçmişte ve gerekse bugün nasıl bir önem taşıdığına değinmekte fayda olacağını düşünüyoruz.

Kafkasya Astrahan'ın güneyi ve Don Irmağı'ndan başlayarak Türk ve İran sınırlarına kadar uzanan toprakları içine alan bir bölgedir. Bu topraklar tarihte önemli olaylara sahne olduğu gibi Asya ile Avrupa arasında bir köprü görevi görmüş, önemli

³ “Üç liva” anlamına gelen elviye-i selâse tâbiri, ilk başlarda Rumeli'de Selanik, Manastır ve Kosova için kullanılmıştır. Daha sonraları, Yanya, Tırhala ve Manastır şehirleri için de kullanılan bu ifade en sonunda 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra, özellikle Kars, Ardahan ve Batum Sancaklarını izah eder olmuştur (Aydın, 1995: 68).

medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Onun için bu bölgede çok farklı topluluklar oluşmuştur. Rusya, bu toplulukları sıcak denizlere inme hayallerini engelledikleri için daima ezmeye, yok etmeye çalışmıştır. Tarihin her döneminde sıcak bölgelere inmek isteyen Rus Çarları, Osmanlı ve İran topraklarını almaya kalkıştığı zaman karşısında bu insanları bulmuştur. Osmanlı-Rus savaşlarının her döneminde önemini koruyan Kafkasya ve Kafkas halkları özellikle Çeçenler, Çerkezler, Dağıstanlılar ve Azeriler, öncü birlik, karakol olarak görev yapmışlardır. Her zaman Anadolu toprakları için büyük bir baraj oluşturmuşlardır (Baddeley, 1996: 19).

93 Savaşı'ndan sonra bölgeye yerleşen Ruslar, Güney Kafkasya'dan, yani Artvin yöresinden o kadar memnun kalmıştır ki bu bölgeyi terk etmek istememiştir.

Sedat Bahadır bu konuya “*Kurtuluş Savaşı Mücadelesinden ‘Halk Kahramanı’ Statüsüne: Deli Halit Paşa*” adlı makalesinde şöyle değiniyor: “*Ruslar 1921 yıllarına kadar Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu’yu işgal etmeye çalışmışlardır. Geçmişte işgal ve sömürü zihniyetinde olan Rusların Türklere karşı başarısızlığı Artvin, Kars ve Ardahan’da bir defa daha ortaya çıkmıştır. Buna rağmen ayrılan Rus askerleri, Artvin’in doğal güzelliğinden ve bitki örtüsünün zenginliğinden bahsetmiş ve bu güzel şehirden ayrılmak istememiştir.*” (2017: 508)

İşgal altında kalan topraklarda yaşayan Türk ve Müslüman halk ya göç etmek ya da bir gün yeniden kurtarılırız ümidiyle esaret hayatına boyun eğmek gibi bir zulümle karşı karşıya kalır.

Balkanlardan, Kafkasya’dan ve Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz illerinden, ilçelerinden ve köylerinden on binlerce insan Anadolu içlerine göç etmeye başlar. Yapılan göçün kesin tarihi bilinmediği gibi göç edenlerin sayısı da kesin olarak bilinmemektedir.

Türk insanının hâfızasında derin izler bırakan ve onlara çok acı çektiren bu savaşlar, bu savaşların sebep olduğu göçleri dile getiren halk şairleri Doksanüç Savaşı’nı bütün çıplaklığı ile gözler önüne sermişlerdir. Bu savaşları yaşayan, çilesini çeken, esarete ve sürgünde hayatını kaybeden, işkencelere maruz kalan, göç etmenin dayanılmaz ıstıraplarına katlanarak ailesini, anasını, babasını, yaşlısını, çocuğunu yollarda ölümün kucağına atan insanların hatıraları, tarihin sır dolu sayfalarında ve hâfızasında yaşamaktadır.

Doksanüç Savaşlarında Doğu cephesinde Ahmet Muhtar Paşa'nın kâtipliğini yapan Erzurumlu Mehmet Ârif Efendi⁴'nin bu konudaki haklı ve uyarı niteliğindeki dileği şöyledir:

“Mâzimizdeki mağlûbiyet ve felâketleri, zaferlerimizden daha fazla bilmek ve öğrenmek mecbûriyetindeyiz. Milletimizi acılara gark eden bu vak'aların gerçek sebeplerini hiçbir şey saklamadan ortaya dökmek ve ibretle incelemek zorundayız. Aksi takdirde yeni ıstıraplara hazır olalım...” (Arif, 1978: 18-19)

Süleyman Nazif'in aşağıda verdiğimiz cümleleri ise Türk gençliğinin yüzyıllar boyu okuyacağı, ezberleyeceği ve unutmayacağı bir ders niteliğindedir:

“Tam iki buçuk asır... Evet, tam iki yüz elli sene oldu, ırk ve dinimizin bu en büyük ve en bîeman düşmanına ölüm meydanlarında sık sık tesadüf ediyoruz. Bugün hiç bir Türk ve Müslüman aile gösterilemez ki, bir veya müteaddid evlâdını Moskof muharebelerinin birinde şehid vermemiş olsun! O ma'rekelerin binlerce dâsitân-ı giryânı diyâr-ı İslâm'ın ıssız köşelerinde, iki yüz elli seneden beri ikâz-ı enîn (acıyla uyarıyor)... İkiyüz elli seneden beri ikâd-ı kîn ediyor. Memleketimizde tütmeyen ocakların her biri diğerine bir Rus muharebesinde bestelenmiş bir figân-ı sâkiti tekrar eder. Köylere, tarlalara niçin harap olduklarını sor: Cevap verir ki, i'mâr eden bâzû-yi sa'y, bir Moskof çenginde kırıldı! Bu diyârın şarkında, şimalinde bir avuç toprak bulunmaz ki, Türk'ün, Moskof eliyle dökülmüş mübarek kanını içmiş olmasın! Bu diyârın garbında, cenubunda bir hânüman görülmez ki, 'cidâr-ı tarumarı, Türk'ün, Rus silahıyla uzaklarda ölmüş bir oğluna îsâl-i telehhüf etmeğe çalışan âh u vâhmü dinlemiş bulunmasın! Moskof'un sulhu muğfil (aldatıcı), sükûtu akûr (azgın-kudurgan), müdârâsı (dostluğu) hâin, yardımı muhîndir (aldatıcıdır).

Ey Türkoğlu! Sana damarlarındaki kanı ihdâ edenler, kanlarının son katrelerini Moskof muharebelerinde döktüler. Sen bugün, yarın ne olursan ol, fakat unutma ki o şehidlerin ebedî bir yetimisin! Bu din, bu devlet, bu vatan gibi, bu gayz, bu kin, bu intikam

⁴ Mehmet Ârif Bey, Erzurum Kalesi'ni koruyan topçu birliğinin kumandanı Albay (Miralay) Hacı Ömer Bey'in oğludur. 1845 yılında Erzurum'da dünyaya gelmiştir. 1869-1870 yıllarında Divan-ı Temyiz Başkitâbeti'ne atanır. Mart 1877'de eski görevi üzerinde kalmak şartıyla Anadolu Ordusu kumandanı Ahmet Muhtar Paşa'nın yanında Mühimme Başkitâbeti'ne tâyin edilir. 1877-1878 savaşları sonuna kadar Ahmet Muhtar Paşa ile çalışır. Savaşın sonra yine Gazi Ahmet Muhtar Paşa ile İstanbul'da Çekmece ve Çatalca'da aynı göreve devam eder. Pek çok komisyonda, antlaşmalarda görev alır. Mısır'da hastalanır ve İstanbul'a gelir. 14 Temmuz 1897 tarihinde Heybeliada'da hayatını kaybeder (Arif, 1978: 25-26).

da onların sana bir mîrâsı mübârekidir. Dünyada bir Rusya ve bir Rus kaldıkça, bu hakkına ve bu vazifene hürmetkâr ol: Hakkın öldürmek, vazifen, iktizâ ederse hemen ölmektir Türkoğlu!” (1978: 15)

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK EDEBİYATINDA DESTAN

2.1. Destan Nedir?

Destan, Farsça “*dâstân*” (Devellioğlu, 2007: 168) kelimesinden gelen bir kelimedir. Türkiye Türkçesine “*destan*” şeklinde yerleşmiştir.

Destanlar milletlerin din, fazilet ve milli kahramanlık maceralarının manzûm hikâyeleridir. Bu maceralar, milletlerin tarihten önceki devirlerde veya tarihlerinin kuruluşu asırlarında başlayıp, günümüze kadar devam edebilir. Destanların kahramanları arasında Tanrılar, Tanrıçalar, gün ışığından, su köpüğünden yaratılmış, bir Bozkurt’ un çocuğu olmuş veya ağaç karnında doğmuş mukaddes insanlar bulunur. Yani destanlarda sıradan insanları kahraman olarak görmek pek mümkün değildir. Destanlar ilk bakışta ilk insanların hayal dünyasını yansıtan masallar gibi görünse de toplumun hafızalarında derin izler bırakmaları bakımından onlardan ayrılırlar. Destanlar masallara göre toplumları daha derinden ve uzun süreli etkiler (Banarlı, 1987:1). Masalın öğretici yanından ziyâde destanların millî duyguları besleme özelliği ön plana çıkar.

Şükrü Elçin destan ile ilgili şunları söylemektedir: “*Destan (epos), bir boy, ulus (kavim) veya millet hayatında tam estetik hüviyet kazanmamış eser sayılan efsanelerden sonra nazım şeklinde ortaya çıkan en eski halk edebiyatı mahsullerinden biridir. Sözlü geleneğe bağlı bu anonim mahsuller, zaman ve mekân içinde cemiyetin iradesini ellerinde tutan ‘kahraman-bilge’ şahsiyetlerin menkabevi ve hakikî hayatları etrafında teşekkül etmiş uzun, didaktik hikâyelerdir. Tarihe bağlı olmakla beraber, tarih sayılmayan; ozanların kobuzlarla terennüm ettiği; cemiyetin ortak hayat görüşü ile ülkülerini aksettiren bu eserlerin teşekkülü için bir ‘yaratma zemini’ ile savaş, din değiştirme, göç, kuraklık vb. gibi büyük hâdiselerin millet vicdanında birtakım sarsıntılara sebep olması lâzımdır.*” (2004: 72)

Yukarıdaki özelliklere değindikten sonra her ulusun destan sahibi olamayacağını söylemek yanlış olmaz. Destan sahibi olan uluslar köklü bir geçmişe, kültürel birikime sahip olan, medeniyet sahnesinde dünyaya yön vermiş olan uluslardır. Türk milleti de bu özellikleri kimliğinde barındırmış ve yüzyıllarca dünyanın kültürel şekillenmesine katkıda bulunmuştur.

Öcal Oğuz ise destanın çeşitli dillerdeki semantik özellikleri ile ilgili şu bilgilere yer vermektedir: “Eski Yunanca ve Batı dillerinde, Türkçedeki kahramanlık temalı yani koçaklama tarzında olağanüstü motifli halk anlatıları olan ‘destan’ terimine karşılık olarak ‘épique, épopée, epos, epic, légende’ gibi terimlerin kullanıldığını görüyoruz. Türkçenin uzun yıllar boyunca yakın ilişki içinde olduğu Arapçada ‘el-sra’, ‘el-kada’ epik şiir anlamında ‘el-şiir al malhama’ ise epik şiir tarzı anlamına gelirken ‘destan’ kelimesini Türkçeye veren Farsçada ‘himsi’ terimi kullanılmaktadır.” (2004: 5)

Türk halk edebiyatında âşıkların sıklıkla kullandığı, kendine özgü bir üslupla, dörtlüklerle söylenen nazım şekli olarak adlandırılan “destan” ise çalışmamızın özünü oluşturmaktadır. Destanlar halk şairleri tarafından her türlü konuda söylenebilen bir nazım şeklidir. Kendine has bazı özellikleri de barındırır.

Destan, halk şiirinde mani veya koşma tipinde, 7, 8 ve sıklıkla 11’li hece ile söylenmiş dörtlüklerden meydana gelmiş, hayatta karşılaşacağımız her türlü olayı ele alan, anlatmaya dayalı ve daha çok öğretici özellik gösteren metinlere verilen addır. Konu bakımından savaş, deprem, yangın, sel, isyan gibi toplum hayatında son derece önemli ve derin iz bırakmış konuları ele alabildikleri gibi yergi, taşlama, öğüt, mizah gibi tavırlarla öğretici bir anlatma tarzına sahip olabilmektedirler (Elçin, 1988: 33).

Âşıkların toplumsal gözlem gücünü gösteren destanlar, onların sıradan insanlardan farklı olarak dünyayı algılama şeklini ve bu algılama şeklinin toplum üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir.

Kendine has bir ezgiyle söylenen ve koşma biçiminde meydana getirilen destanlar, bir düz koşma ya da bir koçaklamaya göre dörtlük sayısı bakımından çok daha uzundur. Koşmalar 5-15 dörtlük arasında yazılırken, destanlar ise bunlardan 3-5 kat daha uzun olabilmektedir. Bu durum destanların diğer nazım ürünlerinden farklı özellikler göstermesini sağlamaktadır.

Âşıklar tarafından ortaya konulan destanlar üzerine bir monografi hazırlayan Özkul Çobanoğlu, destanların biçim özelliklerini şu başlıklar altında incelemiştir: “a) Koşma şeklinde destanlar: 1. Düz koşma şeklinde olanlar, 2. Zincirleme / koşma şeklinde olanlar, 3. Yedekli beşli koşma şeklinde olanlar, 4. Koşma-şarkı şeklinde destanlar, b)Mani biçiminde destanlar c)Divan biçiminde destanlar.” (2000: 18-24)

Çalışmamız 93 Harbi ile ilgili destanların tematik sınıflandırması ile ilgili olduğu için halk edebiyatında destan nazım şekli ile ilgili tematik çalışmalara değinmek yerinde olacaktır.

Destanların konularına göre sınıflandırılması meselesi destanlar konusunda en çok çalışma yapılan konulardan biridir. Bugüne kadar pek çok araştırmacı destanları tematik olarak sınıflandırma girişiminde bulunmuş ve çeşitli sonuçlara varmıştır. Tematik olarak sınıflandırma çalışmaları yapan bazı araştırmacılar şunlardır: “G. Jakob (1901), M. Fuat Köprülü (1914), A. Rasim (1925), A. T. Onay (1928), E. Saussey (1936), P. N. Boratav (1942-1943-1968-1969), İ. Başgöz (1956), A. Balım (1957), H. Dizdaroğlu (1968), C. Dilçin (1983), M. S. Koz (1985), F. Özdemir (1991) ve A. Yakıcı (1993).” (Çobanoğlu, 2000: 38) Yukarıda belirttiğimiz sınıflandırmayı yapan araştırmacılar daha genel tasnifler yapmıştır. Biz çalışmamızda 93 Harbi ile ilgili destanları ele aldığımız için bizim tematik sınıflandırmamız doğal olarak bu savaşlarla ilgilidir ve daha dar kapsamlıdır.

Özkul Çobanoğlu'nun destanlarla ilgili yaptığı sınıflandırma çalışmasına göre kendi çalışmamızı ele alırsak, çalışmamız “*Askeri Hayatla İlgili Destanlar*” bölümünün “*Askeri Seferberlikle ve Askere Alma İle İlgili Destanlar*”, “*Askeri Zaferler İle İlgili Destanlar*”, “*Askeri Mağlubiyetler İle İlgili Destanlar*”, “*Kahramanlıklarla İlgili Destanlar*”, “*Milli Kahramanlara Dair Destanlar*”, “*Mahalli Halk Kahramanlarına Dair Destanlar*”, “*Bir Savaşın Başlangıcında Düşmana Meydan Okumaya Dair Destanlar*”, “*Devam Eden ve Kazanılmış Bir Savaşa Dair Destanlar*”, “*Ordunun Halinin Kötülüğüne Dair Destanlar*”; “*Sosyo-Kültürel Çevreyle İlgili Destanlar*” bölümünün “*Göçlerle İlgili Destanlar*”; “*İnsanla İlgili Destanlar*” bölümünün “*Ağıtlar*” (*Yas Destanları*) içinde yer alır.

Bugüne kadar destanlar üzerinde çalışan pekçok araştırmacı destanların kendilerine has bir ezgiyle söylendiğini belirlemiştir. Bu konu üzerinde araştırmacılar hemfikirdir diyebiliriz. Üstelik Mehmet Fuat Köprülü âşık tarzı destanlar konusunda 1914 yılında yazdığı bilimsel yazısında koşmalar için söylediklerinin tamamen aksine destanların birden fazla ve değişik ezgilerle söylendiklerini belirtmiştir (Çobanoğlu, 2000: 32).

Destanların farklı ezgilerle söylenmesi onları diğer nazım şekillerinden ayırmış, âşıkların onlara farklı duygular yüklemesine vesile olmuştur. Duygularını sazıyla beraber destanlarda birleştiren âşıklar hayatta karşılarına çıkabilecek her türlü olayı ve durumu

destanlarında tema olarak kullanmışlardır. Âşıklar yeri geldiğinde bir savaşı, yeri geldiğinde ise bir sineği destanlarına sokmuş ve mısralarında kendileri aracılığıyla halkı anlatmışlardır.

Destanlarda önemli unsurlardan biri de motiflerdir. Özkul Çobanoğlu'na göre “*motif*” destanlarda ayırt edici unsurlardan biridir. Destanların bir tür olarak diğer türlerden ayırt edilmesini sağlayan en önemli özelliği bir olayı, bir nesneyi veya bir kavram konusundaki düşüncelerin hikâye edilmesini göz önünde bulundurarak bir ana motif etrafında şekillenmesidir (2000: 54). Motifler etrafında şekillenen destan tema olarak da bu motiflerle bir birliktelik gösterir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI-RUS SAVAŞLARIYLA İLGİLİ DESTAN SÖYLEYEN ÂŞIKLAR

3.1. Ahmet Kaya Hoca: Kars'ın işgalinden sonra Gaziantep'e göç ederek orada yaşamını sürdüren Ahmet Kaya Hoca, kadı şairlerden birisidir. 1880 yılındaki büyük göçte memleketinden ayrılırken Doğu Anadolu'nun en büyük evliyâsı olan Hasan'ül-Harakânî hazretlerinin türbesini son bir defa olsun ziyarete gider ve orada duygularını dile getirir. İşgal altında yaşanılmayacağını anlar ve Kars'tan göç eder. Kırzioğlu'nun verdiği bilgiye göre çocukları daha sonra İstanbul'a göç etmişler ve "Özkaya" soyadını almışlardır (Kırzioğlu, 1958: 51-52).

3.2. Âşık Celîl: Kars'ın Sarıkamış ilçesinin Karnavas/ Karnagas köyünde doğan Âşık Celîl'in göç olaylarını bizzat yaşadığı anlaşılıyor. Nitekim 93 Savaşlarından sonra Erzurum' da kurulan göçmenleri yerleştirme komisyonu huzûrunda göçmenlerin acıklı durumunu anlatan ağıt şiirini söyler. Âşık hakkında fazla bir bilgi verilmiyor (Kırzioğlu, 1958: 57).

3.3. Âşık Cevlânî: Kars'ın Kağızman ilçesinin Toprakkale Mahallesi'nde doğmuştur. Kağızman'ı Ruslar ele geçirince duyduğu üzüntüyü dile getirmek için söylediği "Kağızman" redifli destanı ünlüdür (Kırzioğlu, 1958: 47-48).

3.4. Âşık Ceyhûnî: Halk şairleri arasında "Ceyhûnî" mahlasını kullanan birkaç şair vardır. Bunlardan biri Zileli Ceyhûnî'dir. Bu âşığımızın asıl adı Ömer'dir ve 1847-1912 yılları arasında yaşamıştır. Diğeri ise Karlı Ceyhûnî'dir. Kars'ın Susuz ilçesinin Akkom köyünde doğmuştur. 1843? -1909? yılları arasında yaşadığı sanılıyor. 1880 göçü üzerine söylemiş olduğu uzun destanı oldukça yaygındır. Bazı şiirlerinde "Cihânî" mahlasını da kullandığı için bir kısım araştırmacı tarafından ayrı şair olarak değerlendirilmiştir. Önce Sivas'a göç etmiş, bir süre burada kaldıktan sonra Tokat'a göç ederek orada yaşamını sürdürmüştür (Cunbur, 1968:114-119).

3.5. Âşık Hoca Dîdârî: Artvin'in Şavşat ilçesinin Tibet (Cevizli) köyündendir. 93 Savaşları sırasında 60 yaşını geçmiştir (Özder, 1971: 52-55).

3.6. Âşık Efkârî: Asıl adı Eşref'tir. Kars'ın Kaleiçi Mahallesi'nde doğmuştur. Yörede Âşık Eşref olarak tanınır ve şiirlerinde "Efkârî" mahlasını kullanmıştır. Prof. Dr.

Ensar Aslan, Âşık Efkârî'nin Akyaka (Şüregel) bölgesinde yaşadığını ve Eşmayazı (Gorhane) köyünden olduğunu yazıyor. Önce Erzurum'a göç ederek Kavurmaçukuru bölgesinde bir köye yerleşen âşık, sonra oradan da ayrılarak Sivas'a göçer. Ancak Sivas'ta da fazla kalamayarak tekrar Erzurum'a döner. Ne zaman hayatını kaybettiğini bilmiyoruz (Aslan, 1999: 121-123).

3.7. Âşık Emrah: Artvin'in Ardanuç ilçesinin Yolüstü (Basa) köyünde doğmuştur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. 1914 yılında hayatını kaybetmiştir. Hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşları üzerine söylediği şiirleri yanında başka şiirleri de vardır (Şenol, 2000: 37-39).

3.8. Âşık Esmânî: Aslen Kars'ın Kağızman ilçesinden olan Esmânî, sonradan Kars'a yerleşmiştir. Ancak Kağızman'daki arazisini işletmek için zamanının çoğunu orada geçirmiştir. Hayatı hakkında fazla bilgi verilmiyor (Kırzioğlu, 1958: 25).

3.9. Âşık Ervâhî: Artvin'in merkez köylerinden Yukarı Maden (Hod) köyündendir. 19. yüzyılda yaşadığı sanılıyor. Hodlu Ervâhî olarak tanınıyor. Doksanüç Savaşlarından sonra Malatya'ya göç etmiş ve orada yaşamıştır (Koç, 1990: 131).

3.10. Âşık Esrârî: Asıl adı Osman'dır. Artvin'in Ardanuç ilçesinin Anaçlı (Ançkora) köyünde doğmuştur. Doksanüç Savaşlarından sonra İstanbul'a göç etmiştir (Şenol, 2000: 34-35).

3.11. Âşık Farkî: Asıl adı Dursun Şanlı'dır. 1850 yılında Kars'ın / şimdi Ardahan/ Posof ilçesinin Kopuzlu köyünde doğmuş, 1933 yılında ölmüştür. Savaş yıllarında 27-28 yaşlarında bir gençtir (Bayraktaroğlu, 1992: 22).

3.12. Garib Usta: Kars'ın Akyaka (Şüregel) ilçesinin Aralık köyünde doğmuştur. Bir gün Kars'ta toplantı halinde bulunan Hüseyin Hami Paşa, Mustafa Şefik Paşa ve halktan ileri gelenlerin huzurunda "Çok da at oynatma ey dini bâtil/ Dayan ki üstüne Âl-Osman gelir" (geliyor) mısraı ile başlayan şiirini söyler. Hayatı ve başka eserleri hakkında fazla bilgi verilmiyor (Kırzioğlu, 1958: 21).

3.13. Âşık Güftârî: Kars'ın Posof ilçesinin Aşağı Çaburya köyünde doğmuştur. Yörede Âşık Topçu olarak tanınmıştır. 1880'deki göçle birlikte Malatya'ya göç etmiştir. Bir şiirinde:

*Der Güftârî Hakk'tan imiş bu yazı,
Dilerim duadan unutmam bizi,
Hüdâ'ya emanet eyledim sizi,
Bir dahi görüşmek mahşere kaldı. (Kırzıoğlu, 1958: 48).*

diyerek komşularına ve orada kalanlara veda eder

3.14. Âşık Sarı Hakkı: Âşık Hakkı Ardahanlıdır ve Sarı Hakkı Efendi olarak bilinir. Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın kumandasındaki birliklerde kâtip olarak çalışmaktadır. Ardahan'ın düşman eline geçmesi üzerine duyduğu derin üzüntüyü uzun bir ağıt-destanla dile getirmiştir (Kırzıoğlu, 1958: 26).

3.15. İrşâdî Baba: Bayburt'un Oruçbeyli (Siptoros) köyünde 1803 yılında doğmuştur. Fakir bir ailenin çocuğu olarak hayatını köyünde geçirmiştir. Medrese öğrenimi görmüştür (Kırzıoğlu, 1958: 22).

3.16. İsmiyok (Teymür Paşa): Asıl adı Timur/ Teymür' dür. Batum'un Acara bölgesinin merkezi olan Hula'da 1860'ta dünyaya gelmiştir. Babası Hamşioğlu sülâlesinden Şerif Paşa'dır. Teymür, özel hocalardan ders görmüş, iyi yetişmiş bir şairdir. Bölgede sivil ve askeri görevlerde bulunmuş "Paşalık" rütbesine kadar yükselmiştir. 1877-1878 savaşlarında önemli görevler yapmış ve kendisine Ruslar tarafından çeşitli cezalar verilmiştir. Son olarak sürgüne gönderilmiş ve sürgünden döndükten sonra 53 yaşında Acara'nın Koçak köyünde hayatını kaybetmiştir (Cumbur, 1968: 320-322).

3.17. Âşık İsmail: Kars'ın Akyaka (Şüregel) ilçesinin Eşmeyazı (Gorhana) köyünden Kırzıoğlu soyundan Şerif Ağa'nın oğludur. Doksanüç Savaşlarında Seyyar Ordu'da gönüllü süvari yüzbaşısı olarak görev yapmıştır. Gedikler Savaşı'nda bulunmuş sazıyla, sözüyle askerleri cesaretlendirmiştir. Hakkında fazla bilgi verilmiyor (Kırzıoğlu, 1958: 35).

3.18. Âşık Mazlûmî: Asıl adı Ahmet'tir. Ardahan'ın Hanak ilçesinin Orta Hanak Mahallesi'ndendir. Medrese öğrenimi görmüş ve şiirlerinde "Mazlûmî" mahlasını kullandığı için Mazlûmî Hoca olarak tanınmaktadır (Kırzıoğlu, 1958: 68-69).

3.19. Mehmet Recâi Efendi: 1834 yılında Artvin'in Şavşat ilçesinin Kocabey (Kuçen) köyünde doğmuştur. Okumuş bir ailenin çocuğu olarak iyi bir medrese öğrenimi görmüştür. Müderrisliğe kadar yükselmiş ve Şavşat'taki medreselerde yıllarca ders vermiştir (Özder, 1971: 69).

3.20. Mustafa İznî: Yusufeli'nin Zor (Esenkaya) köyünde doğan âşığımızın asıl adı Mustafa'dır. Köyündeki Aziz Efendi'nin yanında hem ilk hem medrese öğrenimini görmüş hem de bağlama çalmayı öğrenmiştir. Bir süre Âşık Keşfi'ye çıraklık yapan ve bu dönem içinde âşıklığa ve geleneğe ilişkin bilgisini pekiştiren İznî, zamanla usta bir âşık olarak yörede tanınmaya başlamıştır. 1928 yılında hayatını kaybetmiştir (Bahadır, 2016: 36).

3.21. Âşık Nihânî: Asıl adı Yusuf olan âşığımız 1867 yılında Kars'ın Akyaka (Şüregel) ilçesinin İncedere köyünde dünyaya gelmiştir. Doksanüç Savaşlarından sonra ailesi ile birlikte Sivas'a göç etmiştir. Göç ederken on iki yaşında bulunan şair 1939 yılında Kars'ı ziyarete geldiği zaman eski Kars ile yeni Kars'ı karşılaştıran bir destan söyler (Kırzioğlu, 1958: 173).

3.22. Âşık Ravzî: Sultan Üçüncü Ahmet (1703-1830) zamanında Ruslarla yapılan savaşlara ait destandan yüzyılımı öğrendiğimiz âşığın yeniçeri şairlerinden olduğu tahmin ediliyor (Oğuz, 1997: 8).

3.23. Âşık Remzî: Âşık Remzi'nin Posof veya Posof'a yakın bir yöreden olduğu anlaşılıyor. Bölgede ele geçen cönklerde âşığın şiirlerine rastlanılmaktadır, onun "Kars-Erzurum" destanı Posoflu terzi Kadir Efendi'den ve Molla Mahmut Efendi'nin cöngünden alınmıştır. Destandaki yer isimlerinden şairin Doğu Anadolu'yu çok iyi bildiği anlaşılıyor (Kırzioğlu, 1958: 43-45).

3.24. Âşık Rifat: Karanlı Müderris Hacı Reşit Efendi'nin oğlu olan âşığımız iyi yetişmiş, hukuk öğrenimi görmüş ve Kars Sancağı'nın "Temyiz Meclisi Mümevizi" olmuştur. 1895 yılında hayatını kaybeden âşığımızın yazdığı bir şiiri oğlu Talât Aksoy'dan aldığını yazan Kırzioğlu başka bir bilgi vermemektedir (Kırzioğlu, 1958: 48-49).

3.25. Âşık Sâdık: Kars'ın Susuz ilçesinin köylerinden olduğu bildirilen Âşık Sâdık, olayları iyi takip etmiş birisidir. Bunu Mehrali Bey'in destanını yazarken açıkça ortaya koymuştur. Ancak ne Kırzioğlu ne de Aslan eserlerinde âşık ile ilgili fazla bilgi vermiyorlar (Aslan, 1999: 113-120).

3.26. Sefilî: Asıl adı Eşref olan Sefilî'nin doğum tarihi bilinmiyor. Kars'ın Bayrampaşa Mahallesi'ndendir. Türküler söyleyip gezen bir âşıktır. Destanlarında "Sefil Âşık" mahlâsını kullanmıştır. 1890 yılında hayatını kaybetmiştir (Kırzioğlu, 1958: 65).

3.27. Sefil Hoca: Sefil Hoca'nın asıl adı Hâbil'dir. Tahminen 1857 yılında doğmuştur. 1877-1878 savaşlarında yirmi yaşlarında bir genç olmalıdır (Özder, 1971: 56-59).

3.28. Âşık Şenlik: Asıl adı Hasan'dır. Kars'ın Çıldır ilçesinin Yakınsu (Suhara) köyünde 1854 yılında doğan Şenlik çok küçük yaşta âşıklığa başlamış, özel yeteneği ile kısa zamanda çevrede ün yapmıştır. Bâdeli âşıklardandır. Uzak yakın bütün çevreyi gezmiş, birçok şairle karşılaşmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşlarına omzunda sazı, elinde silahı ile katılmış ve askerimizi cesaretlendirici şiirler, destanlar söylemiştir. Bölgenin önemli âşıkları arasında yer almıştır. Usta bir halk şairi olarak 1914 yılında ölmüştür (Aslan, 1975: 133-139).

3.29. Karşlı Bahrî: 1830'da Kars'ın Küçük Kaleiçi Mahallesi'nde doğan Bahrî, dedesi Mutasarrıf Abdüllatif Paşa'dan edebiyat dersleri almış, şiir yazmayı öğrenmiştir. Namık Kemal gibi bir şairi duygularıyla ve sözleriyle etkileyen ulusal duyguları yüksek bir ozanımızdır. Âşık Bahrî, 1853 yazında sınırı geçerek Kars üzerine yürüyeceklerini ve burayı işgal edince bir daha geri vermeyeceklerini söyler (Yemenhalifeoğlu, 1964: 176).

3.30. Yusufelili Ali Coşkun (Huzûrî): Artvin iline bağlı Yusufeli ilçesinin Esenyaka köyünde dünyaya gelen Huzûrî, 19 Nisan 1886'da doğmuştur. Şairin asıl adı Ali'dir. Başka şairler gibi o da adını, mahlasını ve soyadını bir gazelinin mahlas beytinde şöyle açıklamıştır:

*Veciz arz-ı hüviyyet işte, yârin emrine karşı
Huzûrî mahlasım, ismim Ali, soyadım Coşkun'dur*
(Özder, 2015: 34)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ARTVIN VE ÇEVRESİNDEKİ (ARDAHAN-KARS-ERZURUM) RUS MEZÂLİMİNİ ANLATAN DESTANLARDA BAŞLICA TEMALAR

4.1. Şiirde Tema

Edebî bağlamda şiir türü, insanoğlu var olduğundan beri onun günlük hayatında karşısına çıkabilecek veya hayal dünyasında yer bulabilecek her türlü kavramı veya imgesel ürünü karşılayacak şekilde söylenmiş ya da yazılmıştır. Edebiyatımızda İslâmiyet öncesi Türk edebiyatından Cumhuriyet Dönemi Türk edebiyatına kadar dönemin şartları, zihniyeti, ilgi ve yönelimleri doğrultusunda çeşitli duygu ve düşüncelerde şiirler yazılmıştır. Ortaya koyulan bu manzum ürünlerin insan zihninde kavram olarak karşılığını, şiirlere hâkim olan fikirlerden ve hislerden “*tema*” kavramını çıkarırız.

Tema kelimesi ile ilgili çeşitli kaynaklarda şu tanımlamalar yapılmıştır: “*tem, tema: 1. Bir hikâyede, öğretici veya edebî bir eserde işlenen düşünce, görüş. 2. Herhangi bir sanat eserinde işlenen konu. 3. müzik, bir besteyi oluşturan temel motif*” (Türk Dil Kurumu [TDK], 1988: 1447); “*tema: Bir esere hâkim olan fikir ve his*” (Doğan, 1990: 1077)

L. Sâmi Akalın temayı, söz konusu ama asıl konu değil de onun bir ayrıntısı, açıklanan, belirtilen, anlatılan olayın, bir tasviri tek bir yönü ve bölümü; özel anlamda bir yazının konusunu belli eden adı, başlığı, olarak tanımlamış ve temayı asıl konunun bir ayrıntısı sayarak dikkatleri bu nokta üzerine çekmiştir (1980: 282).

Genel olarak sanatın, özel olarak şiirin terimi olan tem, tema kavramı ile nesirdeki arafikir kavramını karıştırmamak gerekir; çünkü tema, bir şiir veya nesir veya mûsikî eserinde işlenen, geliştirilen, bir buluş, bir görüş veya düşünüşdür. Her şiirin bir ana teması vardır; ancak o tema, şiirin başlığında ifade edilmiş veya bir mısraya yerleştirilmiş olabileceği gibi şiirin bütününe sindirilmiş de olabilir. Bu durum şairin dili ve üslubuna bağlıdır (Tural, 1983: 7). Sadık Tural’ın tema ile ilgili ifadelerine baktığımız zaman L. Sâmi Akalın ile benzer söylemler kullandığını görürüz.

Cevdet Yalçın ise tema ile ilgili şunları söylemektedir: “*Tema: Şiirde veya nesirde asıl konu değil de onun bir ayrıntısı; açıklanan, anlatılan, tasvir edilen olayın tek bir*

yönü, parçası. Tema kelimesinin aslı Grekçe olup daha çok bir mûsikî terimidir. Bir sanat eserini oluşturan temel duygu ve düşünce anlamında edebiyatta da -özellikle şiirde- kullanılmaktadır. Tema geniş anlamlı bir kelime olduğundan ana fikir ve konu ile karıştırılmaması gerekir; çünkü genel bir duygu ve düşünce çerçevesinde birçok konu bulunabileceği gibi o konulara esas olabilecek ana fikirler de bulunabilir. Edebiyatımızda çoklukla işlenmiş temalar arasında aşk, ölüm, tabiat, yiğitlik, toplum, vatan, insanlık ve düşünce vardır.” (1989: 160-161)

Cevdet Yalçın'ın ifadelerinden çalışmamızı da göz önüne alarak bir değerlendirme yaparsak çıkardığımız anlama göre tema kelimesi daha çok şiirde görülen bir teknik yapıdır.

Rus zulmünü ele alan destanlar ile ilgili tematik çalışmamızı ele alırsak, Osmanlı-Rus Savaşlarını anlatan, özellikle 1877-78 Savaşı'yla ilgili söylenen destanlardaki temalar sınırlı olacaktır; çünkü savaş ortamında ve savaş sonrasında gerçekleşebilecek olaylar az çok bellidir. Bu yüzden çalışmamızda Osmanlı-Rus Savaşlarıyla özellikle 93 Harbi'yle ilgili yazılan destanlardaki “başlıca temalar” a yer vermeye çalıştık. Bunları ölüm, zulüm, çaresizlik, yiğitlik, başkaldırı, göç ve yurt özlemi olarak belirledik.

4.2. Ölüm

Ölüm, insanoğlu dünya üzerinde var olduğundan beri onun çaresini bulamadığı ve çeşitli şekillerde karşısına çıkan üzücü bir hâdisedir. İnsan doğada var olma mücadelesini sürdürürken bir yandan da ölüm gerçeğini unutmamış ve hayatını ona göre daim ettirmiştir. İlk insanlardan beri ölüm insana en acı veren olay olarak günümüze kadar süregelmiştir.

İnsanoğlunun ezeli ve ebedî konuları arasında yer alan, zihnini en çok meşgul eden meselelerin başında ölüm gerçeği vardır. Bu durum yadsınamaz bir gerçektir (Sezgin ve Yalçın, 1993: 17).

Ölüm ebedî ayrılıktır, gurbettir, çaresizliktir. Bu nedenle ölüm hüznü, mâtemi, hatta zaman zaman isyânı beraberinde getirmektedir. Bu isyan Tanrı'ya olabileceği gibi insanlara da olabilir. Ölüm, bu dünyadan göçen insan için bir terk ediştir. Bu terk ediş dönüşü olmayan bir yoldan gerçekleştiği için kaygıları artırmakta, önüne geçilemez oluşuyla ölüme sitemler ettirmekte, ölüm yüzünden hayatı sorgulatmaktadır.

Kültürümüzde ölüm bir yolculuk olarak kabul edilmiş ve bu yolculukta ölen ve kalan farklı bakışlarla, değişik bağlamlar içinde ele alınmıştır. Daha çok dünya hayatı, bir yolculuk olarak ifadeye üstünlüğe sahipse de, ölen kişinin alınıp götürülüşü ve insanların onu bir yere bırakıp dönüşü, ölenin kendi başına bir yolculuğa çıkması olarak düşünülmüş, hayatımızda böyle bir benzerlik içinde yer kazanmıştır. Her gelen gitmektedir, gidecektir. Bu, doğanın kanunudur. Giderken yaşanan ayrılık acısı ağıta dönüşmekte, gözyaşları dökülmektedir (Törenek, 2005: 129-130).

Eski Türklerden günümüze kadar ölüm günleri, yas günleri olarak ilan edilmiş ve bu doğrultuda çeşitli ritüeller uygulanagelmıştır. Ölen kişiyi kaybetmiş olmanın vermiş olduğu acı, onun yakınlarına ve sevenlerine ağıtlar yaktırmış, ölen kişinin yakınlarını günlerce ağlatmış ve ölüm gerçeğini yüzlerine vurmuştur.

İslamiyetten önceki Türklerin ölümle ilgili düşünceleri ve faaliyetleri hakkında İbrahim Onay şunları söylüyor: “*Türkler ölümün görünen yüzü yanında, yani bedenin işlevini yitirmesi gerçeği dışında, ruhun ebedî olduğunu düşünmekteydiler. Esasında ve temelinde bu anlayışın bulunması cenaze ve defin törenlerinde uygulanan geleneklerin amacını ortaya koymaktadır. Türk dini tarihi içerisinde yer alan Atalar Kültü inancının da kaynağı bu düşüncedir. Esas itibarıyla bu inancın amacı; bedeni yok olmuş fakat ruhları ebedî olarak yaşayan güçlü insanları memnun etmek ve onların faydalarını kendileri nâmına sağlamaya çalışmaktı. Cenaze törenlerinde insanların, ölen kişinin ardından yüksek sesle ağlamaları, kendilerini bıçakla yaralamak gibi uygulamalar da yine bu amaca hizmet etmeye yönelik faaliyetlerdi.*” (2013: 487)

İslamiyet öncesi Türklerin ölüme bakış açısını yansıtmaya bakımından Divânu Lûgâti't-Türk'te yer alan Alp Er Tonga sagusu önemlidir.

*Alp Er Tonga öldi mü?
Issız ajun kaldı mu?
Ödleğ öçin aldı mu?
Emdi yürek yırtılır (Atalay, 1985: 41)*

İslâmiyetin kabul edilmesiyle birlikte Türklerin yaşam şekillerinin yanı sıra ölüme bakış açıları ve ölüm törenleri de önemli ölçüde değişmiştir; çünkü İslâmî inanca göre kaçınılmaz olan ölüm, rûhun bedenden ayrılışıdır. Kesinlikle bir yok oluş değildir. Bu dünyadan giden, yok olan sadece bedendir. Bu doğrultuda Kur'an-ı Kerîm'in pek çok âyetinde dünya yaşamının sonlu, verilen nimetlerin geçici olduğu, âhîret yaşamının ise

ebedî olduğu ve son bulmadığı, ölümün ancak bu sonlu yaşamdan sonsuz yaşama götürecektir bir aşama olduğu husûsu dile getirilmektedir.

Türk toplumunun ölümüne bakış açısındaki köklü değişikliğin doğal bir sonucu olarak Araplar gibi eski Türklerde de var olan yas törenlerindeki yüz yırtmak, saç yolmak, elbise parçalamak vb. âdetler önemli ölçüde ortadan kalkmıştır; çünkü İslâm dininde özellikle kadınlar tarafından yapılan bu tür uygulamaların yeri yoktur. Bu gibi uygulamalar Allah'ın takdirine karşı gelmek şeklinde kabul edildiğinden, kaynaklarda belirtildiğine göre İslâm'ı yeni kabul eden kadınlardan bu tür âdetleri terk edeceklerine dair söz bile alınmıştır (Uludağ, 1998: 471).

İslâm'ın etkisinde oluşun ve gelişen halk edebiyatında dünya yaşamının fâniliği esas alındığından, ölümle ilgili asıl endişe, ölüm anı geldiğinde îman ile göçmemek ya da günahkâr olarak göçmektir. Dede Korkut Hikâyelerinin sonlarında yer alan dua motiflerinde şu gibi örneklere rastlanmaktadır: “*Evvel âhir uzun yaşın ucu ölüm, ölüm vakti geldiğinde imandan ayırmayın.*” (Ergin, 2008: 189) Türk kültüründe ölümüne verilen önemi görmemiz açısından Dede Korkut Kitabı önemli bir kaynaktır. Ölümün kaçınılmaz olduğu, uzun yaşamının sonunun ölüm olduğu; ancak önemli olanın îmandan ayrılmamak olduğu Dede Korkut Hikâyelerinin sonunda sıkça tekrar edilmiştir.

Ölüm halk şiirimizde sıkça işlenen temalardan biri olmuştur. Âşıklarımız şiirlerinde ölümü ele alırken dünya gerçeğini de yansıtmıştır.

Halk edebiyatının ünlü şairlerinden Karacaoğlan, ölümü, ayrılık, yoksulluk gibi bir dert olarak görüyor:

*Üç derdim var birbirinden seçilmez
Bir ayrılık, bir yoksulluk, bir ölüm* (Sezgin ve Yalçın, 1993: 25)

Karacaoğlan aşığıdaki dörtlüğünde ise ölümü bir insan gibi betimlemiş ve onunla pazarlığıya girmiştir; ancak bu pazarlıktan mağlûp ayrılacağını kendisi de bilmektedir.

*Ölüm ardına düşüp de yorulma
Var git ölüm bir zamanda geri gel
Âkibet alırsın komasun beni
Var git ölüm bir zamanda geri gel* (Sezgin ve Yalçın, 1993: 71)

Âşık Selmânî ise, aşağıdaki dörtlüklerin birincisinde ölümü, bir yerden bir yere göç etme ve aldığı emâneti teslim etme şeklinde düşünürken, ikincisinde toprak olup bir müddet yattıktan sonra insanın tekrar dirileceğini dile getirmektedir:

*Bu dünyaya gelen insan
Çeküp göçin gitmektedir
Emânetin bilen insan
Geri teslim etmektedir*

...

*Selmânî toprak olunca
Bir zaman yatıp kalınca
İsrâfil düdük çalınca
Ölen yine bitmektedir (Sezgin ve Yalçın, 1993: 90)*

Âşık Seyrânî her işin başının sağlık olduğunu söylerek ölümün insan için zor bir durum olduğunu belirtiyor:

*Dök Seyrânî gözden yaşı
Sağlıktır her işin başı
Merdin eşiğinin taşı
Kuş tüyünden döşek olur (Cunbur, 1968: 44)*

Âşık Deryâmî ise ölümün şakası olmadığını, ecelin rüzgârının esmesi ile ölüm gerçeğiyle yüzleşeceğimizi şöyle dile getiriyor:

*Ecelin rüzgârı estiği zaman
Alıp götürüyor hiç şakası yok
Ordaki saltanat din ile iman
Burdaki sarayın alakası yok*

*Soruyorlar şu ölümün nesi var
Çok sadaka vermiş câriyesi var
Bir dolmuş gidiyor tek yolcusu var
Kaydını silmişler plakası yok (Kültür Bakanlığı, 1990: 32)*

Posoflu Âşık Müdâmî ölümü tabiatın bir oyunu olarak görür; ancak bu oyun ağlatan bir oyundur:

*Bu bir tabiat oyunu
Garip kim ölçtü boyunu
Gasl içini hazır suyunu
Koyan ağlar, kazan ağlar (Özder, 2015: 255)*

Âşık Şenlik dünyanın fâniliğinden, ölümün hakikat olduğundan, bu dünyadaki kimsenin Azrâil'den kaçamayacağından aşağıdaki mısralarında bahsediyor. İskender'in, Rüstem'in, Süleyman'ın bile ölümden kaçamadığını fâni kullara şöyle hatırlatıyor:

*Şenlik der bu dünya fânidir fâni
İskender, Ürüstem, Süleyman hani
Ecel pazarından gurtarıf cânı
Ezrail'den mühlet alan öğünsün* (Aslan, 1992: 37)

Hanaklı Mazlûmî Azrâil'in insan için tuzak kurduğunu, bu tuzaktan kaçmanın mümkün olmadığını söylüyor:

*Mazlûmî der Azrâil isim okuyor
Havf çeker daima Hak'tan korkuyor
Ayırmaz gözünü levhe bakıyor
Ezelden orada kurmuş tuzağı* (Zeyrek, 2001: 25)

Dadaloğlu, ecelin pençesinin insanın can evini dağıtacağından şöyle söz ediyor:

*Dadal Mevlâ'nın sunduğu ağudur
Pençe vurur cân evini dağıtır
Ecel değirmende onun öğütür
Teknenin başında yük vara benzer* (Sakaoğlu, 1986: 56)

Ruhsâtî ölümü unutmamamız gerektiğini “*unutma ha*” diyerek insanoğluna tembih etmektedir:

*İndirirler kara yere
Karanlık bir ıssız dere
Ne bir mum ne bir çıra
Koyacaklar unutma ha* (Sezgin ve Yalçın, 1993: 76)

Sümmânî ister yüz ister yüz elli yıl yaşasak da bu dünyanın sonunun belli olduğunu, şal giyenin de yüzü allı olanın da bir gün bu gerçekle karşılaşacağını söyler:

*Bu fâni dünyadır bellidir belli
Ne şal giyen kalır ne yüzü allı
İstersen yüz yaşa ister yüz elli
Ahırın ölümdür ne hayaldesin* (Sezgin ve Yalçın, 1993: 78)

Âşık Veysel dünyanın fâni olduğundan, küslerle barışılması gerektiğinden şu mısralarla bahseder:

*Âlimler âlemi ölçer biçerler
Hanını hasını eler geçerler
Bu dünya fânidir konar göçerler
Veysel der ki gel barışak küslerim* (Sezgin ve Yalçın, 1993: 81)

Reyhânî ise ölümün bazen çok sıkıntı ve acı çektiğimiz bu hayattan kurtulmak için bir vesile olduğunu savunur:

*Gömlek giyme haziranda üşürdün
Arkan ile kuru çalı taşırdın
Her battıkça acı acı kaşırdın
Ne ey oldu kardeş öldün kurtuldun* (Sezgin ve Yalçın, 1993: 88)

Artvinli Yalçın Temiz (Kaçkarî), hayatın aslında bir nöbet olduğunu, bir gün bu nöbetin biteceğini ve ahiret postası tarafından çağırılacağını şöyle dile getiriyor:

*Kaçkar'dan âlemi seyrân ederim
Bu dünyayı koyun ettim güderim
Nöbet bitti çağırıldılar giderim
Ahiretin postasında eyvah ey* (Temiz, 2015:123)

Artvinli Âşık Coşari (Ergül Keskin) bu dünyada yalnızca Azrâil'e torpil işlemeceğini, Azrail'in âşıkların nazını bile çekmediğini şu mısralarla ifade etmektedir:

*Dil döküp yalvarma boşu boşuna
Bir tek Azrâil'e torpil işlemez
İşini bitirir o tek başına
Bir tek Azrâil'e torpil işlemez*

...
*Hele âşıkların çekmez nâzını
İzin vermez son kez çalsın sazını
Konuşturamaz Coşari'ye sözünü
Bir tek Azrâil'e torpil işlemez* (Keskin, 2010: 138)

Osmanlı-Rus Savaşlarıyla ilgili söylenen, özellikle 93 Harbi'yle ilgili söylenen destanlardaki ölüm temasını incelediğimiz zaman ölümlerin çarpışmalarda, katliamlarda, gerçekleştiğini görüyoruz. Derelerin al kana boyanması, yiğitlerin başlarının kesilmesi, kadınların, çocukların, yaşlıların öldürülmesi ve mâsum halkın ölümün soğuk yüzüyle yüzleşmesine sebep olan onlarca vak'a... Bu bölümde ölüm temalı destanlarımıza yer veriyoruz.

4.2.1. Âşık Remzî'nin “Ferman Yürüdü” Destanı: Âşık Remzî'nin Doksanüç Savaşları üzerine söylediği deyişmeli destanı ölümün soğuk yüzünü ve acı günleri yansıtır

niteliktedir. Bu destanda tamamen savaş öncesi ve savaş sırasındaki olaylar anlatılmaktadır. Savaşta çok yiğidin şehit düştüğünü, şehitlerin âhından figân yürüdüğünü, Dıragon'un kılıcını çekmesiyle kellelerin kesildiğini, al kanların aktığını görüyoruz. Muhtar Paşa'nın askerinin kırıldığını, derelerin al kana boyandığını, çok insanın zâyi olduğunu, şehitlerin âhından taş toprağın ağladığını, anaların yüreğinin yandığını, Âşık Remzi adeta savaşı bize yaşatarak aktarmaktadır.

FERMÂN YÜRÜDÜ

Tarih Binikiyüzdoksanüç tamam,
Bir zelzele çıktı, tûfan yeridi.
Tarihler dolmuştur, vakitler hitam,
Âl-Osmân tahtına fermân yeridi.

Ezelbahar geldi bozuldu hava,
Urus Âl-Osmân'a açtı bir dava,
Netice söz bitti, kuruldu kavga,
Çok diller vafetti, beyân yeridi.

Aleksandır dedi: Sultan Hâmid Han,
Hazır ol vaktine ey gâfil sultan,
Gel dinle sözümü, sen ehl-i irfân
Ehl-i meclis, şâh-ı divân yeridi.

Sultan Hâmid⁵ dedi: Gelsin Şeyhislâm,
Serasker, Vezirim, hep ehl-i İslâm,
Teklifâtın kabul etmez Sadrazam,
Anlattı ahvâli Sultan yeridi.

Aleksandır⁶ dedi: Tertibim mümtaz,
Âsiler yerisin sen şâh-ı şehbaz,
Ordular memuru Velikı Kınıyaz,
Düşmanlara karşı duran yeridi.

⁵ II. Abdülhâmit: Babası Abdülmecid, annesi Tirimüjgân Hanımefendi'dir. 21 Eylül 1842'de doğmuştur. Siyâsi hayatının önemli noktalarında meşrûti yönetim kurmak isteyen Mithat Paşa ile anlaştı. 31 Ağustos 1876'da tahta çıktı. Kanûn-i Esâsi'yi ilan etti. 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nda Osmanlı Padişahı'dır. 1878'de Ruslara yenilince meclisi süresiz olarak tatil etti. 1908'de II. Meşrûtiyet'i ilan etti. 31 Mart olaylarında tahttan indirildi. 10 Şubat 1918'de hayata gözlerini yumdu (Küçük, 1988: 216-224).

⁶ II. Alexandr: 29 Nisan 1818'de Moskova'da doğmuştur. I. Nikola'nın büyük oğludur. Sarayın gözde şairi ve Avrupa'daki liberal düşüncelerle, monarşist eğilimleri kişiliğinde toplayan ünlü şair Jukovski tarafından yetiştirilen Alexandr, Velihtlık'ı sırasında İngiltere ve Avrupa'ya çeşitli geziler düzenledi. 2 Mart 1855'te Kırım Savaşı'nın yenilgiyle sonuçlandığı bir ortamda tahta çıktı. Bu durum onun için bir nevi talihsizliktir. 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nda Rus Çarı'ydı. Rusya'da serfliği (toprak köleliği) kaldırdı. 13 Mart 1881'de Petrograd'ta nihilistlerin düzenlediği bir suikast sonucu hayatını kaybetti (TDÜA, 1983: 217-218).

Sultan Hâmid dedi: Çok bende Paşa,
Tertipler kurulsun, eylen temaşa,
Ordu seraskeri ol Muhtar Paşa,
Efendim emrini duyan yeridi.

Muhtar Paşa dedi: Emrine hâzır,
Kurd İsmail Paşa yanımda vezir,
Kıralım kâfiri, kalmasın hınzır,
Silâhın eline kapan yeridi.

Loris Melkon⁷ dedi: Girsek meydana,
Kâfir, hınzır onda çıkar beyana,
Kavkazonum vardır benzer arslana,
Kimi atlı, kimi yayan yeridi.

Muhtar Paşa dedi: Çıktım inana,
Kâfir, hınzır gelmez oldu imana,
Çok yiğit boyandı al, kızıl kana,
Şehidler âhından figân yeridi.

Loris Melkon dedi: Sardırdım Kars'ı
Eleşgerd kolundan çekersin hırsı,
Erzurum'da sana vereyim dersi,
Ordular üstüne orman yeridi.

Muhtar Paşa dedi: Bırak bu nazı,
Zivin'de elimden kıldın pervâzı,
Er meydanı olsun şu Halıyazı,
Gümrü'ye kaçak yaman yeridi.

Loris Melkon dedi: Plân bozuldu,
Şu Kars'ı almadan elim üzüldü,
Bundan sonra yahşi tertip düzüldü,
Gel meydana, şimdi merdân yeridi.

Muhtar Paşa dedi: Tertibim ezel,
Bir askerim tam beş saldata bedel,
Başgedikler, Kızıltepe ne güzel,
Dayan ki üstüne arslan yeridi.

⁷ Destanda “*Loris Melkon*” olarak geçen isim, Rus Komutan Loris Melikov’dur. Mihail Taryeloviç Taynov (Loris Melikov) 1826 yılında Tiflis’te doğmuştur. Kırım ve Kafkasya’da Türklere karşı savaşan Melikov, Kafkasya Cephesi’nde Kurmay Başkanlığı yaparken Kars’ı işgal etmiştir. Savaşta gösterdiği yararlılıklardan ötürü kendisine “*kont*” unvanı verilmiştir. İçişleri Bakanı, ülke temsilcilerini hükümetle birleştiren bir anayasa tasarısı hazırlamış, II. Alexandr tasarıyı kabul ettiği gün öldürülmüştür. Yerine geçen III. Alexandr’ın reform programını reddetmesi üzerine Melikov Mayıs 1881’de istifasını sunmuştur. Aynı tarihte Rusya’dan ayrılmış Nice’e yerleşmiştir. 1888’de Nice’de hayatını kaybetmiştir (Gökçol ve Tunçdoğan, 1978: 480).

Loris Melkon dedi: Noksanım varmıŖ,
Bu sefer de yine tâlihin yârmiŖ,
Bozuldu saldatım, bahtım kararmıŖ,
Ciğeri me nâr-ı sûzân yeridi.

Muhtar PaŖa dedi: Senindir hamle,
Ne zaman imdadın yetiŖti cümle,
Döğüşelim hele sürurla, gamla,
Yahnılar'a doğru umman yeridi.

Loris Melkon dedi: Kestim arayı,
Kaptan PaŖa bana vurdu yarayı,
Mehrali Beg vermez oldu sırayı,
Kırıldı kazağım, piŖman yeridi.

Muhtar PaŖa dedi: Gitmem uzağa,
Arka verdin karlı Alacadağ'a,
Mevsim geçti, çıkıp gidek kışlağa,
Askerim açıkta, bârân yeridi.

Loris Melkon dedi: Koy malın, mülkün,
Askerim tertipsiz, bilmezler zagon,
Haçan ki kılıcı çaldı Dıragon,
Kesildi kelleler, al kan yeridi.

Muhtar PaŖa dedi: Hey vah bozuldum,
Bir ateŖ tutuŖtu, fûsküdü ordum,
Kırıldı askerim, boş kaldı yurdum,
Gitti vatan elden, düşman yeridi.

Loris Melkon dedi: Tuttum çar cahın,
Hesapsız top, tüfeng aldım haracın,
Dahi döğüşmeğe var mı ilâcın,
Üzerine kara duman yeridi.

Muhtar PaŖa dedi: Bahtım çürüdü,
Düşman geldi dört tarafım bürüdü,
Bir "urra" çekmeden karşı yürüdü,
Çalkandı dereler, al kan yeridi.

Loris Melkon dedi: ŖaŖkun, divane,
Dayanmayıp çabuk geldin imana,
Bir yiğit kırk yılda gelmez meydana,
BoŖandı zâbitler heman yeridi.

Muhtar Paşa dedi: Düşmüşüm elden,
Ardahan, Beyazıt, Kars gitti elden,
Çok insan zay' olup gitti can maldan,
Düşman üzerine talan yeridi.

Loris Melkon dedi: Kaçtın uzağa,
Nasıl ferik gibi düştün tuzağa,
Ya ver Erzurum'u, ya kaç bir dağa,
Saldatım her yandan yaman yeridi.

Muhtar Paşa dedi: Bağlandı yolum,
Kesildi kanadım, kırıldı kolum,
Yazık askerime çok oldu zulüm,
Her biri bir dağa mihmân yeridi.

Loris Melkon dedi: Gördün mü beni,
Aç gözün seyreyle Urusistan'ı,
Koçaklarım sardı Erzurum, Kân'ı,
Herbiri bir esir alan yeridi.

Muhtar Paşa dedi: İşitsin sağlar,
Sevgilisi ölen karalar bağlar,
Şehitler âhından taş toprak ağlar,
Yandı çok analar, sûzân yeridi.

Remzi ataşım dam olmuşum verem,
Bu cengi işite İslâmlık meram,
Sene Binsekizyüz Seksen'de tamam,
Söylendi dillerde destan yeridi. (Aslan, 1999: 97-102)

4.2.2. Seyyit Mahlaslı Halk Şairimizin “Kars” Destanı: Seyyit mahlasını kullanan bir halk şairimiz, 93 Harbi'nde Kars'ın içler acısı durumunu aşağıdaki dörtlüklerle ortaya koymaktadır. Ovaların al kana boyandığı, Moskof karşısında ölümü bekleyen kuzularımız olduğu, kesilen kellelerin yerlerde yattığı, âşık tarafından sade bir dille verilmektedir. Derelerden kan akıyor; analar, bacılar kan ağlıyor. Kimi şehit oluyor kimi kurtuluyor ama bilinen tek şey var o da ölümün soğuk yüzünü Kars halkı görüyor.

KARS DESTANI

Memleket kalmadı Kars'a derildi,
Çalındı mehter boru vuruldu,
İki başlı mihrap kuruldu,
Al kana boyandı yazılar gayri.

Her nereye varsak elimiz yaslı,
Bir haber gelip de denmedi aslı,
Alnı kâküllü, Tunusî fesli,
Moskof karşısında kuzular gayri.

Atarlar tüfeği tütünler tüter,
Çalınır borular, davlumbaz öter,
Kesilen kelleler meydanda yatar,
Top atarlar dağlar sızılar gayri.

Siperin birine haml'eder ordular,
Moskof biraz yesir almış dediler,
Cümle peygamberler, kırklar, yediler,
Yerli yerine ulaşsın gâziler gayri.

Paşalar askeri kırdırıyor âl ile
Derelerden kan akıyor sel ile
Uğrun uğrun haber geldi tel ile
Analar, bacılar bozular gayri.

Söylemen ağalar insan yaralı,
İnşallah İslâmlar alır kralı,
Kimi şehit düştü, kimi yaralı,
Yavrular sılasın arzular gayri.

Seyyit'im derki dilim lal olur,
Akar kuru çaylar kanlar sel olur,
Koçyiğit olana herdem gel olur,
Sıyrık kılınca varır pazular gayri. (Atlay, 1992: 25)

4.2.3. İsimsiz Bir Halk Şairimizin “Sen İmdat Eyle” Destanı: Altta verdiğimiz dörtlüklerde askeri harekâtın seyri gâyet açık ve acıklı bir şekilde ortaya konulmuştur. Ölüm, kan, gözyaşı destanın mısralarına sinmiştir. Ardahan'ın yanıp çoluk çocuğun perişan oluşu, askerlerin gövdesinden al kanların boşalması, kargıların sabi sübyana saplanması, mertlerin asılması, Ardahan halkının korku içinde oluşu âşığın mısralarında yer alıyor. Destanda mahlas dörtlüğü bulunmamaktadır. Dönemin şartlarını göz önüne alırsak halk şairlerinin kendilerini düşmandan gizlemek için böyle bir yöntem kullandıklarını düşünebiliriz.

SEN İMDAT EYLE

El kaldırın dua edek Devlet'e,
İslâm olan kaldı gayet zahmete,
Yâ Rabbi düşürme bizi firkate,
Meded Allah meded sen imdad eyle.

Doksanüç Abrel’de Moskof nâgehan,
Bastı Çıldır’ı hep yandı Ardahan.
Ürküştü çol çocuk oldu perişan,
Meded Allah meded sen imdad eyle.

Asker geldi bu taylardan aşacak,
Göğdesinden al kanları taşacak,
Nâs kırılıp geri kalan şaşacak,
Meded Allah meded sen imdad eyle.

Askeri koparttı, kaldı tabıya,
Sibiriski Kazak bindi yabıya,
Sivirdi kargıyı dürttü sabıya,
Meded Allah meded sen imdad eyle.

Ardahan alındı, Oltu basıldı,
Tel ağacı tellerinden kesildi,
Hainler seçildi, mertler asıldı,
Meded Allah meded sen imdad eyle.

Ardahan’dan sürdü Ahılkeleş⁸’e
Ardahan şenliği doldu mereşe,
Dualı ağızlar durdu dileşe,
Meded Allah meded sen imdad eyle. (Kırzioğlu, 1958: 31-32)

4.2.4. Âşık Civânî’nin “93 Bayezid” Destanı: Âşık Civânî 93 Harbi’nin acı günlerini aşağıda verdiğimiz destanında bizlere aktarıyor. Kan revân olan dağlar, yere serilen koçyiğitler, yetim kalan yavrular, ölüm ve onun soğuk yüzü açıkça mısralarda yer bulmuş. Hainlerin sebep olduğu ölümlerden ve çekilen acılardan dolayı âşığımızın mısralarında bedduaların da yer aldığını görüyoruz. İsmet Alpaslan bu destanı Ensar Aslan’ın “*Doğu Anadolu Destanları*” adlı eserinden aldığını belirtiyor.

93 BAYEZİD DESTANI

Tarih Doksanüç’te yıkıldı cihan,
Moskof’un elinde kaldı Bayezid.
Eleşkirt dağları oldu kan revân,
Başına bir tûfan geldi Bayazid.

⁸ 20. yy.’ın ortalarına kadar Gürcistan’da Türklerin, bu arada Karapapakların toplu halde yaşadıkları bölgelerden biri olan, vaktiyle Osmanlı Devleti’nin Ahıska Paşalığı’nı/ Eyalet’ini teşkil etmiş Mesxet-Cavaxet (Ahıska- Ahılkelek) bölgesidir (Valehoğlu, 2008: 45).

Mehmet Paşa tuttu Tahir Dağı'nı,
General Dizirof attı ağını,
Aldı Osmanlı'nın solu sağını,
O zaman encamın bildi Bayazid.

Ferik Mehmet Paşa vuruldu düştü,
Bozuldu askeri çekildi kaçtı,
Zalim Moskof menziline ulaştı,
Gayet zor hallerde kaldı Bayazid.

Hain Cavit Paşa kaçtı, çekildi,
Nice koçyiğitler yere döküldü,
Yetim yavruların beli büküldü,
Gonca bir gül idi soldu Bayazid.

Muhtar Paşa yüz bin kahraman dengi,
Halyazı'da kurdu düşmanla cengi,
Kâfirin belini kırmıştı yengi,
Belasın kendinden buldu Bayazid.

Mevlam Civânî'ye yardımcı olsun,
Düşmanım ağlasın, dostlarım gülsün,
Hain zabitlerin gözü kör olsun,
Ağlayıp saçların yoldu Bayazid. (Alpaslan, 1984: 80)

4.2.5. Posoflu Eşref Hoca'nın "Sele Benzedi" Destanı: Posoflu Eşref Hoca aşağıda verdiğimiz şiirinde daha on beş yaşında yani çocuk denecek yaşta, savaşın acımasız yüzü ile karşılaşmış olan bir gencin duygularını aktarmıştır. Âşığın çocuk denecek yaşına rağmen yaptığı gözlemler önemlidir. Posof'un hâlinin çöplüğe atılmış güle benzemesi, halkın ise bir ölüyü andırması durumun ne kadar kötü olduğunu göstermektedir.

SELE BENZEDİ

Sinnim on beşlerde gençcecik yaşım,
Aklım uçtu baştan, yele benzedi.
Tâkat edemedi câhilce başım,
Aktı gözyaşlarım sele benzedi.

Urus'un yürüdü askeri, atı,
Zabitler yağdırdı, emirler katı,
Cephe açıp kurdu Posof'ta hattı,
Hudutlar aşılmaz bele benzedi.

Beni Esfer⁹ gibi renkleri sarı,
Benzerler insana yarıdan yarı,
Görenler ağladı hep zarı zarı,
Benizler sarardı küle benzedi.

Eşref böyle yazdı gördüğü hâli,
Ölüye benzedi umûm ahâli,
Duyun ki kardeşler, Posof ahvâli,
Çöplüğe atılmış güle benzedi. (Bayraktaroğlu, 1992: 26)

4.2.6. Âşık Efkârî'nin “Şüregel” Destanı: Kırılan koçyiğitlerimiz, Rusların attığı topraklarla yerle bir olan köylerimiz, al kandan görünmeyen çayırlarımız, çimenlerimiz âşık tarafından duygusal bir dille aktarılmış. Biz de savaşın acımasız yüzünü yansıtan bu destanı aşağıda veriyoruz.

ŞÜREGEL

Ezel baştan senin methin eyleyim,
Zâti dumanlıdır başın Şüregel.
Yigirmi yılda bir harap olursun,
Hemeşe böyledir işin Şüregel.

İki yandan ordu geldi kuruldu,
Çar etrafta nakkareler vuruldu,
Nice bin koçyiğitler sende kırıldı,
Kayıboldu ağır koşun Şüregel.

Eyle Müşir Paşa imdadın gelsin,
Urus'un ordusu arada kalsın,
At pervane topu perişan olsun.
Dögülsün gülleyle döşün Şüregel.

Arpaçay'dan asker olan çekildi,
O vakit İslâm'ın beli büküldü,
Urus topu attı köyler söküldü,
Dağıldı toprağın, taşın Şüregel.

Bebuto bakmadı ekmeğe, tuza
Mevlâm kahreylesin koymasın güze,
Vây şivân yetiştirdi geline, kıza,
Sarıldı yerlere leşin Şüregel.

⁹“Beni Aşfer” kelimesi Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgât'a göre “uçuk, soluk benizli; sarı ırk” anlamına geliyor (Devellioğlu, 2007: 43). Kuzeydoğu Anadolu halkı Ruslara bu ifâdeyi çok sık kullanmıştır. Bazı destanlarda bu tâbirle “Hristiyan, kâfir” kelimeleri de kast edilmektedir.

Kazaklar bir yandan saldat bir yandan,
Zulmetti İslâm'a bezdirdi candan,
Çayır çimenlerin doldu al kandan,
Kayıboldu ağ lavaşın Şüregel.

Efkârî'm der bu Paşalar nettiler,
Kırdırdı orduyu esir ettiler,
Nice bin haneler göçüp gittiler,
Zehir oldu ekmek aşın Şüregel. (Aslan, 1999: 121-123)

4.2.7. Sefil Âşık'ın "Alacadağ-Yaniler" Destanı: Sefil Âşık tarafından yazılan bu eseri Kırzioğlu'nun eserinden aldık. Sefil Âşık bu destanında halkın ne kadar zor durumda olduğundan, dağların al kana boyandığından, yapılan savaşın bir ateş oyunu olduğundan ve bu oyunun ölümle sonuçlandığından, kiminin ağladığından, kimininse kardeşinin cesedini aradığından söz ediyor. Âşık bu çarpışmayı âdeta mahşer gününe benzetiyor. Bir oyun oynanmaktadır ama bu oyun insanları ölümün kucağına atan "ateş oyunu"dur. Savaşın insanı ölüm ile burun buruna getirdiği bu destan bölge halkının çektiği çileleri gösterir nitelikte.

ALACADAĞ- YANİLER DESTANI

Gelirler kâfirler İslâm kastine,
Hızır, İlyas dâda yeter nihânî.
Kırklarla melekler küffâr üstüne,
Kıblegâhtan verir seng-i bârânî.

Karşı ovaları Moskof bürüdü,
Şanlı askerimiz karşı yürüdü.
Üç koldan da Kars'a doğru sürüdü,
Bilmezler ki burda yata Hırkânî.

Zivin zaferini neyledin nettin,
Soluğu almadan Tiflis'i tuttun,
Gene Âl-Osmân'ın şânın unuttun,
Gelmez mi üstüne âteş-i fânî.

Toplamış Ermeni, Gürcü, Tatar'ı,
Görenler zanneder gürûh-ı mâri.
Çekilir göllerden turna katarı,
Şahanlar bırakmaz baba vatanı.

Çok perişan oldu köylerin hâli,
Gökten gülle yağar yağmur misâli,
Çoğusu kaçmağa bulmaz mecâli,
Koçağı yaylada tutmuş mekânî.

Çok zorlu başladı ateş oyunu,
Kâfirler gösterir alçak soyunu,
Köyleri kırarak tutar toyunu,
Feryatları tuttu çarh-ı devrânı.

Yahniler'de mürvet kaldı koçlara,
Ordular yayıldı düz yamaçlara,
Bir yolunma düştü sırma saçlara,
Ah ü figân sardı arşı, âsûmanı.

Iraktan atıştı topçu, süvari,
Gördüler ki kimse kılmaz firâri,
İki taraf birden verip kararı,
Kurdular Yahni'de ceng-i meydânı.

El ele verdiler İslâm kardaşlar,
Al kana boyandı dağ ile taşlar,
Bir azim ceng oldu, kesildi başlar,
Mevlâm esirgeye sâbi sibyanı.

Top tüfek sesini kimse seçemez,
Halefoğlu düzün kimse geçemez,
Al kan akar sular, kimse içemez,
Mülk-i İslâm bugün buldu virânı.

Bugün kıyametler koptu sanasın,
Yitirmiş bulamaz kuzu anasın,
Melekler semâda kılar duâsın,
Encamın hayrede Bâri Sübhân'ı.

Biri bine bedel koçlar döğüştü,
Din, vatan uğruna arslanlar düştü,
Kâfirin sürüsü hayli ürküştü,
Lâkin çok sürmedi bu mihribânı.

Tekbir avâzından durdu felekler,
Şehidi tâzime geldi melekler,
Arş-i muallâya erdi dilekler,
Hûri, gılman oldu şehit yârânı.

Hızır, İlyas gözler ön kollarını,
Melekler almışlar sağ, sollarını,
Açarlar şehide Hak yollarını,
Donatıp verirler Kasr-ı Cinân'ı.

Şehidler şüphesiz erdi Cinân'a,
Gaziler de ister vara Rizvan'a,
Gaffâr bağışlaya sizi sibyanâ,
Cümleniz buldunuz gevher-i kâni.

Resûl-i Ekrem'in yanında dârı,
Ömer Ağa oldu şehid serdârı,
Mahmut, Abo Beyler yâr Çâryâr'ı,
Gülerek ettiler fedâ pek cânı.

Alaca mahşerden verir nişâna,
Mübarek mekânda küfr mü yaşana,
Gâziler hiç noksan verir mi şâna,
Dillerinde dâim Hakk'ın imanı.

Serdar Gâzi Muhtar Âli Şan Paşa,
Bırakmaz küffârı Kars'a yanaşa,
Kal'adan da Ferik tutar ataşa,
Erzurum'dan yetmez imbad-ı sâni.

Kimi gazi düşman safların yarar,
Kimi kardeşinin cesedin arar,
Kimi yoldaşının yarasın sarar,
Çok müşkil buluna derdin dermânı.

Kimi der, Serdar'a gelin söyleyik,
Ataşta kalmayıp hicret eyliyik,
Çoğu der ki sâbi sibyanı neyliyek,
Gene karşı durak merdi merdâni

Aman ya Rab ne çok senger bağlaşır,
Gökte melek, yerde insan ağlaşır,
Al kanlar sel olmuş gür gür çağlaşır.
Bâri ferman buyur kestir tûfanı.

Bugün çok çalındı Mahşer borusu,
Gün be gün artmakta hınzır sürüsü,
Derya deniz dolu görsen Urus'u
Ola şefi'imiz şefâat kâni.

Bâri yazımızı yazmış karalı,
Bütün bülbüllerin bağı yaralı,
Tedirgin oldular dağlar maralı,
Mevlâ'm bilir bu yıl bize olanı.

Gitgide solmakta dağlar sümbülü,
Karga bağı alıp sürer bülbülü,
Çok çok zulüm sarar hâr gonca gülü,
Eyle bülbül eyle zâr ü figânı.

Bir son vere Mevlâ'm feryâda âha,
Sarıldı tutarı olan silâha,
Cânından geçenler varır felâha,
Nasib eyle bize bâri Yezdân'ı.

Dayanın babalar Çamlıbel gider,
Ağlayın analar nazlı el gider,
Yavru gözyaşından kanlı sel gider,
Atar okun bize kazâ kemânı.

Kâfirlerin zulüm ancak kârları,
Arşa erdirdiler âh ü zârları,
Zarşat, Göle, Çıldır, Taht'ın erleri,
Anınçün dağlarda ezer düşmanı.

Lâle, menemşenin rengi solmadan,
Hâs bağ, bahçelerin bârı olmadan,
Hiç kimse küffâra ateş salmadan,
Virana çevirdi şen Kağızman'ı.

Nazlı Ardahan'da kanlı yaş ağlar,
Mescid, medresesi karalar bağlar,
Ehl-i İslâm olan yüreğin dağlar,
Ah ü zâra kaldı gül gülistânı.

Mevlâm ayan durur sana derdimiz,
Küfre nasip kılma civan yurdumuz,
İfritle ceng eyler arslan ordumuz,
Bâri bize verme dâğ-ı hicrânı.

Sefil Âşık döker kanlı yaşını,
Taştan taşa döğer dertli başını,
Mahşerde yitirmiş can yoldaşını,
İslâm darda yetir rahmin Rahmânı. (Kırzioğlu, 1958: 37-38)

4.2.8. Şavşatlı Sefilî'nin "Ardahan" Ağıtı: Âşığımızın bu destanı savaş sırasında Ardahan'ın ne hâle geldiğini bizlere gösteriyor. Osmanlının savaşa tedâriksiz girmesi, ırmakların, göllerin kana bulanması duygusal bir üslupla ele alınmış. Rusların kılıcını yağlaması ve bu korku ile çoluk çocuğun ağlamaya başladığını, şehitlerin etrafa yayıldığını, saçların ise mücadele ettiğini ancak en sonunda Ardahan'ın kolunun

kanadının kırıldığını anlatan Sefili, Allah'tan yardım istemekten başka çâre kalmadığını anlatır gibi.

ARDAHAN

Doksanüç kavgası koptu Abril'de,
Bulandı ırmağın, gölün Ardahan.
Tedâriksiz girdi Osmanlı cenge,
Alkış duadadır dilin Ardahan.

Açıldı baharı, yeşerdi dağlar,
Yatıyor şehidi, dögüşür sağlar,
Kal'anın etrafı al yeşil bağlar,
Gonca iken soldu gülün Ardahan.

Kâfir Urus geçti sinordan beri,
Kordonda askerin olmaz haberi,
Görüldü ovada tuttu her yeri,
Durdu cenge ulus, elin Ardahan.

Ehl-i İslâm düştü din gayretine,
Kaldık hâinlerin merhametine,
Yetmeden tâkatın nihâyetine,
Tez çevrildi gelmez dalın Ardahan.

İkinci meheli kavga kuruldu,
Toz dumanda nice saflar yarıldı,
Gün batmadan iki tabyan verildi,
Kırıldı kanadın, kolun Ardahan.

Kahraman Kaptan der, çekmeyin acı,
Çok merdi merdâne çaldı kılıcı,
Bir yanından Kazak, bir yandan Gürcü,
Kesti dört taraftan yolun Ardahan.

Karşı tepelere bayrak diktiler,
Yahşı, yaman bir araya çektiler,
Ne zaman ki Emiroğlu'n söktüler,
O zaman kırıldı belin Ardahan.

Urus geldi kılıçları yağladı,
Onu gören çoluk çocuk ağladı,
Attı topu ciğerleri dağladı,
Pek müşkile vardı hâlin Ardahan.

Tabla perçem oğlanları tuttular,
Üç beş vezir Ardahan'ı sattılar,
Askerlerin kayalardan attılar,
Kür yüzünü tuttu salın Ardahan.

Kazak ayak ayak ileri geldi,
Saat on ikide Kal'ayı aldı,
Yedi bin askerin yaralı kaldı,
Kara giydin, n'oldu alın Ardahan.

Dağıldı oymağın, bozuldu binan,
Ne tez oldun bir gün içinde viran,
Söndü şen ocağın, kalmadı yanan,
Savurdular göğe külün Ardahan.

Müzeyyen çarşılar virane kaldı,
Kalmadı şenliği târumâr oldu,
Dil bilmez saldatlar içine doldu,
Yağma oldu devlet, malın Ardahan.

Sultan Hâmit biraz gafletten uyan,
Ortada ezildi çok sabi, sibyan,
Satıldı vilayet ayân be ayân,
Şikâyete yetmez dilin Ardahan.

Biz de eylemiştik Hûda'ya kusur,
Haber aldı İstanbul ile Mısır,
Selâtin camiler kaldılar esir,
Durmaz akar kan yaş selin Ardahan.

Eli bağlı şenlik boyun büklerler,
Pınarlar gözünden kan yaş dökerler,
Okunmaz ezanlar, yaşlı minberler,
Figân eder bülbül dilin Ardahan.

Kimsede kalmadı asla diyânet,
Urus çekip verdi toplara ziyet,
Vezir ü vüzera oldu hiyânet,
Sefil vafsetti ahvâlin Ardahan. (Kırzıoğlu, 1958: 29-30)

4.2.9. Şavşatlı İsmail Hakkı'nın "Ardahan" Ağıtı: İsmail Hakkı savaşın sıcaklığını bizzat yaşamış bir şairdir. Ardahan'ın nasıl kaybedildiğine tanık olmuş ve bu acıyı aşağıdaki gibi yansıtmıştır. Ardahan'ı solan bir gonca güle benzeten İsmail Hakkı, ölen insanlardan sonra ortalıkta yetim çocukların kaldığını ve bu durumun cehennem sahnesine benzediğini aktarmış.

ARDAHAN

Hücum edip kâfir tabur bağladı,
Top sesinden yürekleri dağladı,
Bunu gören ehl-i İslâm ağladı,
Gonca iken soldu gülün Ardahan.

Müzeyyen çarşılar virâne kaldı,
Dil bilmez kimseler içine doldu,
Kalmadı şenliği tarumar oldu,
Yağma oldu cümle malın Ardahan.

Sultan Hâmid bizzat gafletten uyan,
Satıldı vilâyet ayan be ayan,
Ortalıkta kaldı hep sabi sibyan,
Her yana dağıldı hâlin Ardahan.

Biz de ol Hüdâ'ya çok ettik kusur,
Selâtin camiler hep oldu esir,
Haber olsun sana İstanbul, Mısır,
Her yandan kesildi yolun Ardahan.

Emiroğlu tabyası odlara yandı,
Kahraman Kaptan Bey pervane döndü,
Seksen bin düşmanla yalanız kendi,
Duman sardı sağın, solun Ardahan.

Saat on ikide toplar atıldı,
Top dumanı birbirine katıldı,
Ne zaman ki imdat yolu tutuldu,
O zaman kırıldı belin Ardahan.

Ağlayıp İsmail sen kılma zârı,
Ezel takdir etmiş Cenâb-ı Bâri,
Düşmanın canına cehennem nârı,
Soldu ol yeşilli gülün Ardahan. (Özder, 1971: 55)

4.2.10. İsimsiz Bir Halk Şairimizin “Deyin” Destanı: Aşağıda verdiğimiz destanda mahlas yoktur; ancak ölümün ve savaşın acımasız yüzünü mısralarda görmek mümkündür. Bir günde Rusların öldürdüğü insan sayısını altı yüz kırk olarak belirten âşığımız, sokakların kan içinde kaldığını, insanların Âl-Osmân diyerek ağlaştığını söylemektedir.

DEYİN

Urus geldi, vay ki düştü Ardahan,
Dağ, taş kara giydi, çol çocuk giryan,
Bir günde kırdılar altı yüz kırk can,
Ağlaşır Ardahan, Âl-Osmân deyin.

Urus geldi Ardahan'a girdi,
Göze gelenleri hep bir bir kırdı.
Kazağ'ı, saldadı talana girdi,
Ağlaşır Ardahan, Âl-Osmân deyin.

Urus geldi Ardahan'ı kuşattı,
Şenliğini dışarıya boşattı,
Câmileri kiliseye döşetti,
Ağlaşır Ardahan, Âl-Osmân deyin.

Urus geldi zulmü Arş'a dayandı,
Sokaklarda taşlar kana boyandı,
Kız, gelin âhından şehit uyandı,
Ağlaşır Ardahan, Âl-Osmân deyin.

Urus geldi Ardahan'a yerleşti,
Ehl-i İslâm'ın hâli gayet zorlaştı,
Nice esirler Sibir'e ulaştı,
Ağlaşır Ardahan, Âl-Osmân deyin.

Urus geldi bin bereket çekildi,
Bağlar virân, bülbül(ün) boynu büküldü,
Pınarlar gözünden kan yaş döküldü,
Ağlaşır Ardahan, Âl-Osmân deyin. (Kırzioğlu, 1958: 31)

4.2.11. Karşlı Rif'at'ın "Kars" Mersiyesi: Karşlı Rif'at Kars'ın düşman eline geçmesinden sonraki durumu bize, aşağıda verdiğimiz mersiyesinde dile getiriyor. Mersiyede Kars toprağının kana bulandığını hüznü bir dille aktarıyor. Bu destanı Kırzioğlu'nun eserinden aldık.

KARS MERSİYESİ

Serhâd-i Osmâniyân'dı bâb-i vâlây-i halâs
Olmuştu mülke sine-i merdân-i Kars

Düşmen-i gaddâr ile sık sık cidâl ü harbden
Toprağı kanla muhammer Meşhed-i Osmân-i Kars

Garbi kurtarmak için noksân-i tedbir ile
Akd-i sulh etdik de gitdi Kalâ-i hassan-i Kars.

Feyz-i kudret gösterir her sâhada âsârını
Mecma'-i tab'-i mehâsin şehri-i sa'distân-i Kars.

Bol ticaret hem zirâ'at mevâşi merkezi
Dirliğe gam çekmez idi sâkin-i eyvân-i Kars.

İlm ü fazlın menba'iydi, masdar-i dânişverân
Öndü küfr-i zulmet ile şem'a-i irfân-i Kars.

Mâ'bedinden yükselen gülbâng-i Tevhid-i susup
Doldu çan-i cân-hırâşla sâf-i âsümân-i Kars.

Kabr-ı ecdâdın ile Türbe-i Harkaan çiğnenir.
Ahz-i sârı güdmeli ahlâf-i gâziyân-i Kars.

Firkat ile Rifat ağla, hem temenni et mâdam:
Bulmasın râhat cihânda gâsıb ü düşmân-i Kars.

(Kırzioğlu, 1958: 49)

4.2.12. İsimsiz Bir Halk Şairimizin “Yanar Osmanlı” Destanı: Doğu Anadolu Bölgesi'nde yapılan Doksanüç Savaşlarının en çetini ve kanlısı Ardahan Kalesi'nde yapılan savaşlardır. Bu nedenle Ardahan üzerine söylenen destanlar oldukça fazladır. Bu destanlar başlı başına bir çalışma konusudur. Ardahan üzerine söylenmiş, fakat söyleyeni ya da yazanı bilinmeyen bu destanı aşağıda veriyoruz. Âşığımız çarpışmalarda artık ölümün sıradan bir olaya döndüğünü anlatıyor. Kesilen kellelerinin sayısının bilinmediğini ve artık kelle kese kese kendilerinin de bir kasaba döndüklerini soğukkanlı bir şekilde aktarıyor. Çoluk çocuğun köprülerden sulara karıştığını söylüyor ve ona göre bunca ölüme sebep olan Ferik Paşa'ya “*Allah'tan bulasın*” diyerek bedduasını da esirgemiyor; çünkü savaş sonunda artık Ardahan ve Osmanlı yanmaktadır.

YANAR OSMANLI

Ardahan'dan çıktı bir tabur uşak,
Uşağın belinde kayıştan kuşak,
Taze tâlim çıktı, nasıl alışak,
Alındı Ardahan, yanar Osmanlı.

Ardahan'ın önü bir ulu yazı,
Per perişan oldu gelini, kızı,
Hak'tan idi bize bu kara yazı,
Alındı Ardahan, yanar Osmanlı.

Ardahan dediğin şirin kasaba,
Kesilen kelleler gelmez hesâba,
Kese kese biz de döndük kasaba,
Alındı Ardahan, yanar Osmanlı.

Ardahanlı düştü dâda, feryâda,
Serasker yetmesin hiçbir murâda,
Askeri bendetti, gelmez imdâda,
Alındı Ardahan, yanar Osmanlı.

Ne zaman ki Emiroğlu söküldü,
Ananın babanın beli büküldü,
Köprüden çol çocuk suya döküldü,
Alındı Ardahan, yanar Osmanlı.

Tavşantepesi'nden üç top atıldı,
Topun şiddetinden ay, gün tutuldu,
İkinci meheli Kal'a satıldı,
Alındı Ardahan, yanar Osmanlı.

Ocaktan asılı zincirli maşa,
Allah'tan bulasın sen Ferik Paşa,
Nazlım Ardahan'ı attın ataşa,
Alındı Ardahan, yanar Osmanlı.

Osmanlı askeri eroğlu erdir,
Yazık ki başında hâini vardır,
Kaptan Paşa tek mert can binde birdir,
Alındı Ardahan, yanar Osmanlı. (Kırzioğlu, 1958: 30-32)

4.3. Zulüm

Zulüm kelimesi sözlükte şu anlamlara gelir: “*zulüm: 1. Adâlete uymayan hareket, haksızlık; hak edene hakkını vermeme. 2. Eziyet, cefa, işkence*” (Doğan, 1990: 1196); “*zulüm: Güçlü bir kimsenin yasaya veya vicdâna aykırı olarak başkasını uğrattığı kötü durum, kıyğı, acımasızlık, haksızlık, eziyet, cefa*” (TDK, 1966: 2243)

93 Savaşlarında Osmanlı ordusu savaşı kaybetmeye, Osmanlı açısından işlerin kötüye gitmeye başladığı andan itibaren Rus ordusu bölge halkına eziyetlere başlamıştır. Destanlarda Rusların mâsum halka yaptığı zulümler geniş yer tutmaktadır. Savaşlarda askeri çarpışmalardan sonra şehirlerin, kasabaların ve köylerin ele geçirilmesiyle halk kaçacak yer bulmaya çalışmaktadır. Bunu başaran kaçıp gider; ancak kaçamayıp kâfirin zulmüne dayanmaya çalışan insan sayısı da az değildir. İşgalden sonra câmilerin kiliseye

çevrilmesi, kalelerde Türk bayrağı yerine Rus bayrağının dalgalanması ve sokaklarda Rus dilinin, Gürcü dilinin, Ermeni dilinin konuşulmaya başlanması bölge halkı için zulümlerin en başında gelmektedir. Zulümlere dayanmaya çalışan bölge halkının bu noktada duygularına tercümen olan kişiler ise gene âşıklardır. Halkın eli, ayağı, dili olan âşıklar bu zulümler sonucu çıkan “âh” ları arşa çıkarmış ve Tanrı’dan yardım istemiştir. Bu bölümde Rus zulmünü ele alan “zulüm” temalı destanlarımıza yer veriyoruz.

4.3.1. Mazlûmî’nin “Nikola” Destanı: Ruslar bölgeyi işgal ettikten sonra göç edebilenler ediyor, edemeyip zulüm ve işkenceyi göze alabilenler büyük sıkıntılara katlanıyordu. Halk perişan ve yorgundu. Çekilen çileleri, katlanılan acı ve sıkıntıları Ardahanlı Âşık Mazlûmî, Rus zulmünün önderi olan Çar II. Nikola’ya¹⁰ hitâben şöyle ifade ediyor:

NİKOLA

Vasfını eyliyem bilmeyen bile,
Bu cümle âlemi yıktın Nikola.
Yazık bu milleti ettin kul, köle,
Ne zaman ki tahta çıktın Nikola.

Yürüdün babanın gittiği yola,
Erişti İslâm’a nice bin belâ,
Nice başbileni bendettin kal’a,
Bir tutar koymadın yıktın Nikola.

Saldın cümle nâsa bir ayrı, gayrı,
Çoğusu anlamaz şer ile hayrı,
Delindi ölkenin bağı hem böğrü,
Ne zehirli hançer soktun Nikola.

Nice şen yerleri virân eyledin,
Hâli buldun bu yerleri, yayladın,
İstedığın yeri böldün, payladın,
İslâm’a kem gözle baktın Nikola.

¹⁰ II. Nikola (1868-1918): Rusya tarihinde birkaç Nikola imparatorluk yapmıştır. Bunlardan biri I. Nikola’dır ve zâlimliği ile tanınır. Kırım Savaşı’nda Osmanlılara yenildiği için üzüntüsünden intihar eder (1796-1855). II. Nikola ise III. Aleksandr’ın oğludur ve son Rus Çarı’dır. Osmanlı İmparatorluğu’na karşı Balkanlardaki azınlıkları ayaklandırmaya ve birleştirmeye çalışmıştır. Sonuçta bunu başaran II. Nikola, Balkan Savaşı’nın çıkmasına sebep olmuştur. Birinci Dünya Savaşı’na katılmış ve olaylar dâima Osmanlıların aleyhine geliştiği için bundan büyük mutluluk duymuştur. Rusya’da çıkan Sosyalist Devrim sırasında Komünistler tarafından 1918’de öldürülmüştür (Kırzioğlu, 1958: 75-76).

Nazlım Ardahan'ı çöle döndürdün,
Nice hânedanı tahttan indirdin,
Şikâyet edeni yaktın, yandırdın,
Her birine bir kulp taktın Nikola.

Her düvele kurdun nice düzeni,
Koymazsın açıla okur yazanı,
Kaynatırsın hile ile kazanı,
Bu dünyaya kazık çaktın Nikola.

Kazan şehir, Kırım, hem Dağıstan'ı,
Teke, Türkmen, Hive, Turan, Türkistan,
Güzel Adilbecan, Çerkez, Gürcistan,
Zulmünle cânını sıktın Nikola.

Devran böyle kalmaz, dolanır elbet,
Tecelli etmemiş olmaz adâlet,
Bir gün erişir ol Hakk'dan inâyet,
Tükenir mevcudun, naktın Nikola.

Fehmi olanları sürdürdün Sibir'e,
Başladın zulüma, şiddet, cebire
Khalkhol, Malakan¹¹'a, hem Dukhobor¹²'a,
Komşu ettin bizi çıktın Nikola.

Kalmadı mücâhid, İslâm mükedder,
Eksik olmaz yine kândan mücevher,
Mevlâm kılar ise fırsat müyesser,
O zaman gör rahat vaktin Nikola.

¹¹ Orhan Türdoğan Etnik Sosyoloji adlı eserinde Molokanlar ile ilgili şunları söylüyor: “*Ruslar ve Molokanların ayrılışı 28 Mart 1805 tarihinde başlamaktadır. Sonunda 1809 yılından itibaren de Ruslardan tamamıyla ayrılıyorlar. Bu ‘Büyük Ayrılış’ için bazı gerekçeler ileri sürüyorlar. Bunların en dikkat çekicilerinden biri de sonradan isimlerine simge teşkil edecek olan olaydır. O tarihlerde, Rus halkının inançlarına göre, haftada iki gün süt içme geleneği varmış. Oysa topluluk böyle bir perhiz (oruç) inancına karşı çıkarak haftanın her gününde de süt içilebileceğini ileri sürmüşler. İşte tarihi ayrılık bu noktadan başlamış. Rusça Molok (süt) anlamına geliyor, Molokan ise (süt içenler) veya perhizi bozanlar anlamını taşıyor. Molokan sözcüğünün çeşitli yazarlara göre, farklı yazıldığını görmekteyiz: Molokani, Molokanye, Molokane, Molokaneh ve Molokan... Kars yöresi insanları ise bu toplulukları ‘Malakan’ olarak çağırıyordu.*” (1999: 271)

¹² Kadim İnançlılar olarak bilinen Raskolnik hareketinden ayrılan Dukhoborlar, Rusya'nın modernleşme çabalarına karşı çıkmış ve bu mücadele sürecinde biçimlenmiş bir harekettir. Dukhoborlar başlangıçta sadece modern yaşamdan etkilenmeden geleneklerini korumak ve sürdürmek isteyen bir dinsel gruptu. Tıpkı Kadim İnançlılar gibi, Dukhoborlar da “eski gelenekleri”nin pek çoğunu azimli bir şekilde korumuşlardır. Hatta günümüzde pek çok cemaat üyesi geleneksel Rus kıyafetlerini giymeye devam etmektedir. Onların bu durumu modern görünümü köyleriyle zıtlık oluşturmaktadır (Lunkin ve Prokol'yev, 2000: 85).

Devrile devranın, yok ola varın,
Kalka üstümüzden fesadın, şerin,
Şevketli Âl-Osmân zap ede yerin,
Karalana ikbal, bahtın Nikola.

Yanık Mazlûm söyler vasf-ı hâlini,
Senin zulmün kırdı anın belini,
Bir Allah'a verdi arzuhâlini,
Dağılsın o tahtın, tacın Nikola. (Zeyrek, 2001: 68)

4.3.2. Kaçak Mahlaslı Âşığımızın “Kur’an’ımızı” Destanı: Doksanüç Savaşlarından sonra Ruslar, bölgenin ileri gelenlerini, sivil kahramanlarını yakalayıp sürgüne gönderir, hapse atar. Bu durumdan ötürü halk şairlerimizden bazıları şiirlerinde mahlaslarını kullanmaktan sakınmıştır. Aşağıda verdiğimiz destanda da kendini “*Kaçak*” olarak adlandıran bir ozanımızın Rusların zulmüne karşı duygularını aktardığını görüyoruz.

KUR’AN’IMIZI

Neçelikler bize kara yazdılar,
Sarı saldat kesti amanımızı.
Mahpus koğuşunu tek tek gezdiler,
Yasak eylediler Kur’ân’ımızı.

Gece yatmış idim gördüm uykuda,
Derin molla gerek dersin okuda.
Gece gündüz çağırırım yâ Hüdâ.
Mevlâ’dan kesmezik gümânımızı

Çetin olur koca Kars’ın havası,
Eksik olmaz koçyiğidin davâsı,
Bize mesken oldu Kars’ın Kal’ası,
Burada çürüttük genç canımızı.

Duvarların demir ile örmüşler,
Nice koçyigitler orya girmişler,
Üstümüze birer şinel vermişler,
Kara taşlar deldi dört yanımızı.

Akşam sabah koyun gibi sayarlar,
Sonra tutup İçkale’ye koyarlar,
Sağ iken insandan deri soyarlar,
Bu zulüm kuruttu al kanımızı.

Dîvâna gidende dizlerim eser,
Dıragon süngüsü bizlere hisâr,
Çineller oturmuş sud, Sibir keser,
Elimize verdi fermânımızı.

Yahşi olmaz, yaman katreçin yolu,
Kırıldı tutsağın kanadı, kolu,
İmdada yetişsin Hızır'la Ali,
Allah yoldaş etsin imanımızı.

Biçare Kaçak'ın derdine derman,
On iki yıl için kestiler ferman,
İnek, Uruset'i gezek bir zaman,
Mevlâ'm nasip etsin vatanımızı. (Aslan, 1999: 75-76)

4.3.3. Şavşatlı Âşık Muhammet'in "Kütük" Destanı: Şavşatlı Âşık Muhammet savaşın acı günlerini yaşamış biri olarak bir kütükle sembolik olarak o günleri bizlere aktarmıştır. Rus zulmünü anlatan destan "*Kütük Destanı*" olarak adlandırılmıştır.

Ağaç, Türk kültüründe değer verilen bir varlıktır. Eski Türklerden beri kutsal kabul edilen ağaçlar vardır. Uygur Türklerinin mukaddes Uygur çocukları bir ağacın içinden çıkmıştır.

Türkler, ağacın oluşumu ile kendi hayatının doğal seyri arasında bir benzerlik olduğunu keşfetmiş ve yaşadığı her coğrafyada kutsal mekânlarla ağaçlar arasında manevi bir bağlantı kurmuştur. Bu inanışın bir sonucu olarak, en eski zamanlardan günümüze dek Türk toplulukları arasında ibadet mekânlarının çevrelerine ve ölülerini defnettikleri yerlerin yanlarına ağaç dikmenin kutsal bir görev olduğuna inanılmıştır. Ağacın cismi olarak varlığı değil, sahip olduğu bir takım özellikler ve temsil ettiği gücün bir sonucu olarak kutsal kabul edildiğini söyleyebiliriz (Işık, 2004: 90). Şavşatlı Muhammet'in Kütük Destanı, Türk kültüründe ağaca verilen önemi görmemiz açısından güzel bir örnektir.

KÜTÜK DESTANI

Aldı Âşık Hey ağalar bir kütüğe duş oldum,
Dedim beyân eyle hâlların senin.
Ne zamandan beri burda durursun,
Kaçındadır yaşım, yılların senin?

Aldı kütük Hâlim ne sorarsın bu dünya fâni,
Gemide görmüşüm Nûh-ı Tûfanı,
Çok yaşadım devr eyledim cihânı
Tam yedi bin yaşım, yıllarım benim.

- Aldı Âşık* Kütük baba sen serinden geçersin,
Sevinip kökünden sular içersin,
Al, yeşilli yaprakları açarsın,
Nic'olmuş yaprağın, güllerin senin?
- Aldı kütük* Ben kütüğü felek cana yetirdi,
Üzerimde Anka kuşu oturdu,
Yaprağımı yoldu yoldu götürdü,
Kalmadı yaprağım, güllerim benim.
- Aldı Âşık* Kütük baba sana ayak bastılar,
Nasıl yanaştılar, nasıl kestiler,
Budağından kaç adamı astılar?
Nic'oldu budağın, dalların senin?
- Aldı kütük* Kıydılar dûtş oldum âsi insana,
Sekiz yüz baltacı girişti bana,
Hızır eylediler, yaptılar hana(e)
Bir mezra oldu dallarım benim.
- Aldı Âşık* Kütük baba dinle bu serencamı,
Kaburgandan çıkar otuz beş gemi,
Bilmem kaç bin puttur vücudun cem'i,
Hangi demlerinde tellerin senin?
- Aldı kütük* Ben kütüğüm özüm mihenge vurdum,
Koca Karçkal ile tartıya girdim,
Bir kantar çekmedi çoğunu kırdım,
Tûfan'da olmalı tellerim benim.
- Aldı Âşık* Vücudun sağlamdır kendin kocalmış,
Kendin bedlenmişsin ömrün puc olmuş,
Nerededir hani, elin nic'olmuş?
Perişan kesilmiş ellerin senin.
- Aldı kütük* Ben kütüğüm dûtş olmuşum sûtzâne,
Moskof zuhur etti zapt-ı cihâne,
Bunu gören kaçtı Âl-i Osmân'a,
Onun için ıssız illerim benim.
- Aldı Âşık* Kütük baba senin adın sorayım,
Lağımı getirip gövden yarayım,
Parçaların düzüp kal'e kurayım,
Bir çiftlik yapayım yerlerin senin.

Aldı kütük Adım pelit, gölgem yeter bin câna,
Umudum var kalam kıyâmet güne,
Yüz bin lağım atsan kâr etmez bana,
Nasıl boş koyarsın illerim benim,

Aldı Âşık Kütük baba ne durursun kayada,
Özün medh edersin, lafın ziyâde,
İnanmam işlerin görsem rüyada,
Yalana benziyor hâllerin senin.

Dinleyin ağalar bu bir bahâne,
Kütüğün başına olan destâne,
Âşık Muhammet'in dili dürdâne,
Ne güzel konuşur dillerim benim. (Bahçeci, 1999: 251-252)

4.3.4. Mehmet Recâi Efendi'nin "Elinden" Destanı: Şavşat'ın Kocabey köyünden Müderris Mehmet Recâi Efendi işgal ve esâret yıllarının acılarını bizlere aktarmıştır. Ümitlerin tükenmeye başladığını, gaddarların artık dayanılmaz zulümler yaptığını, tersine esen rüzgâr yüzünden yandıklarını, düşmanın zulmü yüzünden düştükleri çaresizliği dile getiriyor.

ELİNDEN

Kâdir Allah acap nedir bu bize?
Çektiğimiz çarh-ı gaddâr elinden.
Gün be gün karaya gidiyor gemi,
Yandık bu tersine rüzgâr elinden.

Rüzgârın umudu gelecek güne,
Geçen günden olur gelen gün fenâ,
Gün be gün çarhımız döner tersine,
Medet hâin dehr-i devrân elinden.

Devrân girer günde bir türlü renge,
Daima bizleri çekmede tenge,
Almış gam askerin duruşur cenge,
Günde bin zahm yeriz ağyâr elinden.

Ağyârın elinden kaldık nâtüvan,
Gün be gün olmada hâlimiz yaman,
Ne cefalar çekti sefil bâğbân,
Yine kurtulmadı gül, hâr elinden.

Gül, hârın elinde kalmış bostanda,
Ruhlar huruç edip bekler dihandâ,
Rücu eyler gene oluruz zinde,
Esse bâd-ı sabah gülzâr elinden.

Gülzârın nesimi, bağı virâne,
Açılı şükûfe döner gülşâne,
Şad olur bülbüller başlar figâne,
Bir haber erişse dildâr elinden.

Dildârın ismidir dillerde evrad,
Ervah-i enbiya yerişe imdad,
Gam yeme Recai oluruz dilşâd,
Ferman sudur eder Hünkâr elinden. (Özder, 1971: 68)

4.3.5. Acaralı Teymür Paşa'nın "Ardahan" Destanı: İsmiyok mahlasını kullanıp şiirlerini yazan Acaralı Teymür Paşa, Ardahan'ın işgale uğramasından sonraki düşüncesini aşağıda dile getiriyor. Şairin mahlas kullanmaması adını gizli tutmak ve düşman tarafından hedef olmamak istemesinden olabilir; ya da son bir ihtimal olarak şiir eksiktir diyebiliriz; ancak kesin olan bir şey varsa o da Rus zulmünden halkımızın bezdiğiidir. Müjgân Cunbur bu destanın birkaç dördlüğünü eserine aldığıını söylüyor.

ARDAHAN

Tek erkek kalmadı kırdılar bütün,
Binlerce yavrular kaldılar yetim,
Söndü ocakları çıkmıyor tütün,
Hep haneler harap oldu Ardahan.

Ölen, öldü halâs oldu zulümden,
Haber alın şimdi geri kalandan,
Kurtaran yok gaddarların elinden,
İşin bir Allah'a kaldı Ardahan.

Zâlim bu zulm ile pâydâr olmaz,
Mazlûmların âhı hiç yerde kalmaz,
Kimsenin ışığı subha dek yanmaz,
Bir gün tutar intizârın Ardahan. (Cunbur, 1968:322)

4.3.6. Âşık Sefilî'nin "Dilek" Destanı: İşgal yılları ilerledikçe Ruslar halk üzerindeki zulüm ve işkencesini iyice artırır ve dayanılmaz hâle getirir. Göçüp gidenler bu zulümden kendini kurtarmıştır; ama kalanların çilesi bitmemiştir. Âşık Sefilî 20 yıldır süren bu esâretin acıklı hikâyesini "*Dilek Destanı*" adıyla bizlere anlatıyor.

DİLEK DESTANI

Bu Urus içinde çok kaldık yeter,
Urus'un töhmeti ağudan beter,
Aklı olan bunun yanından yiter,
Allah sen halâs et Urus'tan bizi.

Kars'ta mekân tuttu, çok zaman durdu,
Git gide artırdı merâkı, derdi,
Yıkılsın Urus'un binası, yurdu,
Allah sen halâs et Urus'tan bizi.

Yigirmi senedir aldı bu yeri,
Direni ayağın, hiç çekmez geri,
İşletti zagonu, sözleri ayrı,
Allah sen halâs et Urus'tan bizi.

Karyeler kalmadı, hep bir bir gezdi,
Ayrılan kardaşı hem hane yazdı,
Bu Urus elinden çoğusu bezdi,
Allah sen halâs et Urus'tan bizi.

Urus'un zulmü İslâm'a çöktü,
Meşey yasak etti, bilimet dikti,
Mal, akça kalmadı hep elden çekti,
Allah sen halâs et Urus'tan bizi.

Urus Palçovnik'in aylığın verdi,
Herkesin suçunu kal'ada sordu,
Bir sudan kalan, hep paraya girdi,
Allah sen halâs et Urus'tan bizi.

Tarih çıktı üç yüz on dört ki oldu,
Padişah, Kırkala barışık saldı,
Hayıf ki buralar Urus'a kaldı,
Allah sen halâs et Urus'tan bizi.

Aslı bozuk, nesli haramzâdedir,
Balıkçı, kurbağa yiyen gededir,
Bu Khahol'un dölü bizi ufadır,
Allah sen halâs et Urus'tan bizi.

Elinden yanmayan var mıdır bunun?
Arşa ulaştırdı âh figân ünün,
Kâmil olan düşün o geçmiş günün,
Allah sen halâs et Urus'tan bizi.

Bu Urus İslâm'ın hâlinden bilmez,
İçinde İslâm'ın hiç yüzü gülmez,
İnşallâh bu yerler Urus'a kalmaz,
Allah sen halâs et Urus'tan bizi.

Âl-Osmân devleti bula şevketin,
Kazana vatanı kendi milletin,
Kurtara her yerde İslâm ümmetin,
Allah sen halâs et Urus'tan bizi.

Sefil Hoca destan eyledi kendi,
Hicrân deryasını boyladı, indî,
İnşallâh Urus'un günü tükendi,
Allah sen halâs et Urus'tan bizi. (Özder, 1971: 70)

4.3.7. Âşık Nihânî'nin “Kars Senin” Destanı: Aşağıda verdiğimiz şiirinde Âşık Nihânî, savaş sonundaki işgal yıllarına değiniyor. 40 yıllık esâretin, zulmün, çilenin şiirini bu mısralarda görüyoruz.

KARS SENİN

Her tevârihte yazılmış dâsitânın Kars senin,
Özü Türk'sün, sözü berksin, ünlü şânın Kars senin.

Niçe yüzyıllar bu Şark'ta serhad olup bekledin,
Moskof'u yıldırıldı âhir pîr civânın Kars senin.

Yetmiş iki tarihinde düşmanı serdin yere,
Süsledi göğüsleri Altun Nişân'ın Kars senin.

Bin iki yüz doksan üçte altı ay kıldı zafer,
Gazi Muhtar, Kurd Paşa'yla¹³ Kapudan'ın, Kars senin.

Dört katınca kuvvet aldı Moskof'un orduları,
Gelmedi imdâd, yetiştî Nûh Tûfan'ın Kars senin.

Kırk yıl ol zâlim elinde kara günlerde kalıp,
Kanlı yaş akıttı gözden sâdikânın Kars senin.

¹³ Kurt İsmail Hakkı Paşa, 1818 yılında Kars'ta doğdu. İlk memuriyetini 1833'te Kars Sancağı'na bağlı Şüregel kazâsının ayanı olarak yaptı. 1841'de İran, 1853'te Kırım Harpleri'ne katıldı. 1863'te aşiretlerin iskânı için kurulmuş olan Fırka-i İslahiyye'de görev yaparak başarılar kazandı. İsmail Hakkı Paşa, 1868 yılından 1875'e kadar Diyarbakır Valiliği'nde çok büyük hizmetlerde bulunmuştur. Diyarbakır Valiliği'nden sonra 1876'da Erzurum Valiliği'ne atanmış olan İsmail Hakkı Paşa, 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'ne katılmıştır. Harpten sonra İstanbul'a çağrılmış ve burada da önemli görevlerde bulunmuştur. İsmail Hakkı Paşa, 22 Şubat 1897 tarihinde İstanbul-Üsküdar'da vefat etmiştir (Karaman, 2012: 227).

Hicret ettim on iki yaşında Doksanbeş'te ben,
Erzurum'a göçtü yüzbün sâkinânın Kars senin.

Bir taraftan kahr-i düşman, bir taraftan dehr-i dîn,
Açtı bağında yaralar, yandı canın Kars senin.

Doldu çilen, geçti zulmet üç yüz otuz dört yılı,
Kahrolup Moskof, açıldı gülistanın Kars senin.

Şanlı Al Bayrağına kavuştun, oldun bermurâd,
Altı ay sürdü ve lâkin şâdumânın Kars senin.

Millî Şûrâ teşkil ettin, karşı koydun düşmana,
İngiliz, Ermeni, Gürcü çevre yanın Kars senin.

İlk zafer sende kazandı milli ordu aldı nâm,
Hâlid ile Kara Kâzım kahramânın Kars senin.

Sen ezel, ebed bizimsin Türklüğün şân kal'ası,
Çok şükür Hakk'a, buna vardır inanın Kars senin.

Hak bağışlasın seni bu yurda, Cumhuriyet'e,
Konuşur hasret dilinden kul Nihân'ın Kars senin.

(Kırzıoğlu, 1958:173-174)

4.3.8. Yusufelili Ali Coşkun (Huzûrî) 'un "Kars" Destanı: Yusufelili Ali Coşkun (Huzûrî) Doksanüç Savaşlarından sonra dünyaya gelmiş; ancak o acı esâret yıllarını yaşamış ve çekilen sıkıntılara, yokluklara, baskı ve zulme şâhit olmuştur. Kars'ın son kurtuluşu üzerine söylediği uzun destanında o kara günlere ait düşüncelerini dile getirmiştir.

KARS DESTANI

Yakışır ne kadar methin eylesem,
Aynı cennet gibi havası Kars'ın.
Tükenir mi yüz binlerce söylesem,
Sığar mı tâbire senası Kars'ın.

Kalesi müstahkem benzer polada,
İkinci naziri yoktur dünyada,
Metin tabiyalar hep bir sırada,
Fenne uygun tarz-ı inşâsı Kars'ın.

Kör olur kim etse eğri nigâhı,
Şanlı ordumuzun yüksek penâhı,
Doğu Türkiye'nin istinatgâhı,
Harb için müsait esası Kars'ın.

Nice Türk askeri hem zabitânı,
Burda vatan için vermiştir cânı,
Yükseltmiş toprağın şehitler kanı,
Tarihte ünlüdür kavgası Kars'ın.

Abo Ağa dahi Osman Ağalar,
Mehralı Beğ gibi meşhur simalar,
Düşmanı yıldırır pek çok defalar,
Gönüllü erbâb-ı vefâsı Kars'ın.

Zivin, Gedikler ve Yahnı zaferi,
Askerlikçe bir celâdet eseri,
Hain Rus askerin püskürttü geri,
Şecaatli Kaptan Paşa'sı Kars'ın.

Gazi Muhtar¹⁴, Kurt İsmail Paşa'lar,
Aynı mevkilerde kazandı zafer,
Lâkin muktezay-i talih ü kader,
İstilâ eyledi âdâsı Kars'ın.

Doksanüç'te nice sühendânları,
Dağılmış çok yere hanedânları,
Ölmüşe can verir gazelhânları,
Meşhurdur her yerde sadâsı Kars'ın.

Urus'un zulmü haddinden aştı,
Tam kırk sene halkı yandı tutuştu,
Şanlı bayrağına gene kavuştu,
Şükür kabul oldu duası Kars'ın.

Âfetten saklasın Cenâb-ı Yezdân,
Dönsün muradınca bu çarh-ı devrân,
Halkı afiyetle yaşasın her an,
Yazdım halisane kısa bir destan

¹⁴ Müşir Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Katırcıoğlu ailesinden Hacı Halil'in oğludur. 31 Ekim'i 1 Kasım 1839'a bağlayan gece Bursa'da doğmuştur. 1877'de Girit valiliğine gönderilmiş, oradan da alınarak 4. Ordu Komutanlığı'na tayin edilmiştir. Doğu Cephesi'ndeki Osmanlı-Rus Savaşlarında Osmanlı ordusunu komuta etmiştir. Doğu Anadolu'daki savaşlarda gösterdiği üstün başarıdan dolayı "Gazi" nişanı verilmiş ve İstanbul'a çağrılarak Genelkurmay Başkanı yapılmıştır. 93 Harbi'nde 8 ay 18 gün görev yapmıştır. 25 Aralık 1877'de Erzurum'dan ayrılmıştır. Daha sonra Edirne'ye geçmiştir. Emekli olduktan sonra Sadrazamlık makamına getirilmiş; ancak istifa etmiştir. 22 Ocak 1919 Salı günü Fenerbahçe'deki evinde 80 yaşında hayatını kaybetmiştir (GATSEB, 1984: 11-12).

Affetsin dinleyen var ise noksan,
Fahri hemşehrilik ister her zaman,
Eğer görülürse kabûle şâyan
Huzûrî âşık-ı şeydâsı Kars'ın. (Özder, 2015: 202-205)

4.4. Çaresizlik

Sözlük anlamı olarak çaresizlik “1.Çare bulamama, gücü yetmeme. 2. Mecburiyet, zarûrîlik” (Doğan, 1990: 187); Çaresiz olma durumu” (TDK, 1966: 395) anlamlarına gelir.

Çaresizlik teması halk şiirinde sık kullanılan temalardan biridir. İnsanoğlu elinden bir şey gelmediği zaman, mânevi olarak artık bir tükenmişlik psikolojisine girdiği zaman Allah'tan yardım ister ve sürekli dua eder.

93 Savaşlarından sonra umudunu kaybeden ve bir yok oluş içerisinde olan halkımız çaresizliğin en son aşamasını yaşamıştır. Bu çaresizlik âşıklarımız tarafından da ele alınmış ve destanlara tema olmuştur. Rus zulmü âşıklarımızı derinden etkilemiş ve çaresizliği destanlarına yansıtmıştır. Çaresizlik temalı destanlar halkın duygularına tercüman olmuş, onların isyanlarını, “yeter artık!” nidalarını gün yüzüne çıkarmıştır. Aşağıda vereceğimiz destanlar bu duygularla örülü destanlardır.

4.4.1. Kağızmanlı Esmânî'nin “Kağızman” Destanı: Kağızmanlı Esmânî adlı ozan, Kağızman'ın işgal edilmesiyle ilgili aşağıda verdiğimiz destanı söylüyor. Kağızman'ın yolları kesilmiş, koçyiğitleri şehit olmuş, Müslümanları perişan olmuştur. Osmanlıya hasret ve çaresizlik, dörtlüklere sinmiş vaziyettedir.

KAĞIZMAN

Tarih Binikiyüz Doksanüç sene,
Nedir senin kaal makalın Kağızman.
Koşun çekip kâfir Urus yürüdü.
Her yandan kesildi yolun Kağızman.

Asker geldi Dehebük'e döküldü,
Nice koçyiğidin beli büküldü,
Öndekiler ruhsat aldı, çekildi,
Hicret eder ulus, elin Kağızman.

Asker geldi Zuvar Harkı'nı aştı,
Sarı saldat postalara ulaştı,
Müjikalar bahçelere dalaştı,
Yeni bildim harâp hâlin Kağızman.

Top patladı gâvur yaktı ataşa,
Nice mertler girdi kavga, savaşa,
Hasret koydun bizi kavım, kardaşa,
Soldu açmış gonca gülün Kağızman.

Kağızman gibi bir küçük kazada,
Yetişmedi imdâd, kaldı feryâda,
Münâfik elinden gittik fesada,
Âsumana çıktı zulüm Kağızman.

Esmânî'yem sığınmışım Sübhân'a,
Ehl-i İslâm ağlar hep yana yana,
Hasret çeker kaldın Âl-i Osmân'a,
Duadadır dâim dilin Kağızman. (Kırzioğlu, 1958: 25)

4.4.2. Ardahanlı Sarı Hakkı'nın "Ardahan" Destanı: Ardahan işgal edilince gerçekleşen sokak çatışmalarında halktan 800 kişi şehit olur. İnsanlar büyük bir korku içerisinde şehirden kaçmaya başlar. Ardahanlı Sarı Hakkı Efendi, Ardahan'ın işgâli haberini alınca büyük bir üzüntü duyar. Bunun üzerine aşağıdaki destanı yazar. Şairin mısralarında çaresizliğin izlerini görmek mümkündür.

ARDAHAN

Karalı yazılmış bahtın ezeli,
Çıktın elden gonca dehan Ardahan.
Kafkas, Petro, Moskov gibi yüz eli,
Birden değen serv-i revân Ardahan.

Burc u bedenine toplar atılmış,
Hânümanlar batmış, sıyan çatılmış,
Sokaklarda al kan sele katılmış,
İssız ağlar oldu, virân Ardahan.

Hüseyin Paşa'ya meded olmadı,
Hesapsız küffâra zafer kılmağı,
Feryât, figânına çare bulmağı,
İfritler elinde ceyran Ardahan.

Moskof talan etti eldeki varı,
Bağları hicrânda vermedi bâri
Gülleri perişan, bülbülü zâri,
Dört yanı hâr bağı, gülden Ardahan.

Gülşenine düşman eli değince,
Menefşe, sünbülü soldu yeğince,
Sonalar yuvayı yâda çekince,
Yavrusuz gezer, sergerdan Ardahan.

Yaylada dağının maralın n'oldu?
Yerlerine şimdi hınzırlar doldu,
Yosmaların sırma saçını yoldu,
Yandın nârin, nazlı civan Ardahan.

Ağla cihan ağla kaldı kolumuz,
Açıldı küffâra gülşen yolumuz,
Haber almaz oldu sağ ve solumuz,
Meded ede bize Yezdân Ardahan.

Osmanlı yurdunun namlı kilidi,
Ölkemize karşı Çamlıbel idi,
Moskof'a geçince Kars çok lelidi,
Çıkmaz acın kalpler yakan Ardahan.

Nurânî câmiler zulmette kaldı,
Hocası, eşrafi hasrette kaldı,
Mescid ü medrese hayrette kaldı,
Bağrı büryan, gözü giryan Ardahan.

Yıkılsın âsüman kalmadı direk,
Hicr elinden ağlar çok arslan yürek,
Cümle Osmanlı'ya cehdetmek gerek,
Başka yok derdine derman Ardahan.

Meded ede Rabbim Ehl-i İslâm'a,
Biz girdâba düştük, İstanbul dâma,
Eski şân kalmadı vardık cüdâma,
Hayr-encâm yetire Sübhan Ardahan.

Bütün Ehl-i İslâm kara bağladı,
Melekler yas tuttu, cihan ağladı,
Hakkı bu hâle çok bağrın dağladı.
Hak ede felâhı ferman Ardahan. (Arslanoğlu, 1986:101)

4.4.3. Âşık Ervâhî'nin “Düştü” Destanı: Âşık Ervâhî Doksanüç Savaşlarından sonraki durumu aşağıdaki destanla aktarmıştır. Ervâhî, Müslümanlık'ın gittiğini, halkın

muhâcir olduğunu, anaların ağladığını, akan gözyaşlarının deryalara karıştığını ancak elden bir şey gelmediğini anlatıyor.

DÜŞTÜ

Âhir şerdir zâhir oldu alâmet,
Alâmetten beyân oldu kıyâmet,
Çekildi şeriât, din ü diyânet,
Müslümanlık gitti dâmâna düştü.

Tarih Doksanüç'te Rusiye geldi,
Kahırla her yanı zaptına aldı,
Otuz altı kaza muhâcir oldu,
Dağıldı herbiri bir yana düştü.

Ağlıyır analar, ne gelir elden,
Ah çeker muhâcir derûn-i dilden,
Hak bizi kurtarsın bu kalmakaldan,
Bin yıllık mülkümüz düşmana kaldı.

Yırgalandı cümle ülke uyandı,
Ağlaşuben kanlı yaşa boyandı,
Âh ü figân çıktı arşa dayandı,
Nice canlar yandı hicrâna düştü.

Kâfir Urus geldi her yanı aldı,
İslâm'ın yerine Kazaklar doldu,
Yalancı dünyanın âhiri geldi,
Ümmet-i Muhammed yamana düştü.

Dünyanın tutarı gitti kalmadı,
İslâm olanların yüzü gülmedi,
Nevcivanlar muradına ermedi,
Yanıp ol ateş-i sûzâna düştü.

Dağıldı perişan cümle-i millet,
Kalmadı saltanat, gitti adâlet,
Bıraktı ateşe o nâr-ı hicret,
Aktı gözyaşları ummâna düştü.

Muhâcir hakkında ferman yazıldı,
İşiten adamın bağı ezildi,
Âhir zaman oldu, devran bozuldu,
Muhâcirlik cümle cihâna düştü.

İki yol açıldı sol ile sağlı,
Ümmet-i Muhammed ciğeri dağlı,
Sanarsın bend olmuş kolları bağı,
Küffârın elinden âmâna düştü.

Bakıp da sılamda murada erem,
Yüzüm toprağına, taşına sürem,
Ebâ-ü ceddimin mezarın görem
Kabirde mevtâlar şivana düştü.

İslâm olanlardan gitmedi merak,
Çektiğimiz daim âh ile firak,
Cümle fakirlerin yolları irak,
Her yandan fikr ile efgâna düştü.

Yüklendi göçleri, gitti çekildi,
Fukaralar düz ovaya döküldü,
Terk etti sılasın boynu büküldü,
Bilinmez bu yollar ne yana düştü.

Unutturdu sıla, kavim kardaşı,
Dökerler gözünden kan ile yaşı,
Ağlıyor vatanın toprağı, taşı,
Esir kaldı o da zindana düştü.

Yedi düvel meşvereti kurdular,
Cümlesi birlikte karşı durdular,
Anadol, Balkan'ı yâda verdiler,
Sultan Hâmid'e de bir tane düştü.

Yazıldı destanı bakın yaraya,
Arzuhâllar İstanbul'a yürüye,
Versin hazineden alsın geriye,
Millet olan yaman tûfana düştü.

Dilerim Tanrı'dan kem ola bahtı,
Devrile başına Urus'un tahtı,
Zulm edip ülkede ne varsa yıktı,
Şen yer kalmadı hep virâna düştü.

Eksik olmaz çıkar bir sâhip kıran,
Livane'de kurar bir yeni divan,
Hiç kimse bulunmaz önüne duran,
Bize imdad yine Sübhan'a düştü

Seyreyle Ervâhî cümle cihâmı,
Çıkarma yürekten ah ü figânı,
Yakın bilmez iken âhir zamanı,
Şimdiki çağ âhir zamana düştü. (Koç, 1990: 131-134)

4.4.4. Sefil Âşık'ın "Akkom" Destanı: Rus işgalinden sonra Kars'ın bazı köyleri yoğun bir göç hareketine başlar. Bazı köylerde ise bu işgale karşı direnişler olur. Bunlardan biri de Akkom köyüdür. Sefil Âşık aşağıdaki mısralarda Akkom köyünün çaresizliğini dile getirir.

AKKOM

Savuk suların başında,
Bir hat çekilmiş taşına,
Kazak gelir savaşında,
Dağıtırlar taşın Akkom,
Ne belâlı başın Akkom.

Câmisi benzer cennete,
Bak içindeki ziynete,
Şenliği göçmüş gurbete,
Dağıtırlar taşın Akkom,
Toz dumandır başın Akkom.

Yiğesiz derdin yetmez mi?
Viranda kaçak yatmaz mı?
Moskof da topa tutmaz mı?
Dağıtırlar taşın Akkom,
Bırakmazlar peşin Akkom.

Oldun külli bir virana,
Haberı yetsin Sultan'a,
Cân isterem ki dayana,
Dağıtırlar taşın Akkom,
Kan yaş akar yaşın Akkom.

Elvan elvan çiçeklerin,
Gezer idi gökçeklerin,
Der Sefil'im koçakların,
Dağıtırlar taşın Akkom,
Hakk'a kaldı işin Akkom.

Bayatısı:
Koşa dilber, koşa dilber,
Ben mâilem kaşa dilber,
Mevlâ'm ayrılık vermesin,
Gökte uçan kuşa dilber. (Kırzıoğlu, 1958: 65-66)

4.4.5. İsimli Bir Halk Şairimizin “Ey Kars” Destanı: Kars işgale uğrayınca köylere Ruslar ve Ermeniler yerleştirilmeye başlar. Ruslar yerli halka zulmetmeye başlar ve insanları canından bezdirir. Aşağıdaki mısralarda ismini belirleyemediğimiz bir şairimiz halkın zor durumunu vurguluyor. Âşığımız eski Kars’ı aramaktadır; ama o günler artık yoktur. Bu durum çaresizliğin en üst seviyesidir.

EY KARS

Kal’ası var laçın yurdu,
Nere gitti şanlı ordu?
Padişah mı seni verdi?
Urus’a mı kaldın ey Kars?
Saraldın da soldun ey Kars.

Bozulmuş burç, duvarın hep,
Kan yaş akar puvarın hep,
Dünya duydu havarın hep,
Gelmedi mi imdadın Kars?
Ne yangundur feryadın Kars.

At oynağı meydanların,
Her Cuma’da merdanların,
Dolar, taşardı yanların,
Unuttun mu o çağın Kars?
Dağıldı mı koçağın Kars.

Edepli kız, gelin n’oldu?
Yerlerine kimler doldu?
Matuşka, ahçikler geldi,
Yazık kaldın küffâra Kars.
Ağlar mescit, minare Kars.

Şenliğin göçtü içeri,
Urus, Ermeni gelir beri,
Eşeğe kaldı at yeri,
Ne yaman güne düştün Kars.
Bu hâle sen de şaşkın Kars.

Zâlim Moskof sana yâr mı?
Âl-Osmân derdin duyar mı?
Hakk, âhı yerde koyar mı?
Yaktı âlemi ünün Kars.
Yalvar Hakk’a tut yönün Kars. (Kırzioğlu, 1958: 59)

4.4.6. Hoca Didârî'nin “Yetiştî” Destanı: Artvin'in Şavşat ilçesinin Veli (Meriye) köyünden Hoca Didârî, Doksanuç Savaşları sırasındaki son durumu gördükleri kadarıyla aşağıdaki gibi ifade ediyor. Âşığımız Tanrı'ya yakarış hâlidir. Memleketinin garip kaldığını, âh ettikçe ciğerlerinin çürüdüğünü, öğrencilerinin yetim kaldığını çaresiz bir şekilde aktarıyor.

YETİŞTİ

Ya Rabbi hidâyet yetür hocama,
Aldı ateş şirin cana yetiştî.
Ezel böyle imiş yazı beratı,
Şâd gönlümüz gamlı güne yetiştî.

Talipleri bile sağ ve solunda,
Meğer âgâh oldu dağlar çölünde,
Eyvah Hoca'm kaldı Urus elinde,
Bu haberler her bir yana yetiştî.

Beşaret olundu kâfir kırkala,
Hayıf bir gül düştü Uruset ele,
Bu haberler gitti tâ İstanbul'a,
Vardı Bâb-ı Hümâyûn'a yetiştî.

Ya Rabbi sanadır şikâyetimiz,
Yoktur gayrilere hiç minnetimiz,
Kaldı böyle garip memleketimiz,
Azdı fitne çok isyâna yetiştî.

Âh ettikçe ciğerlerim çürüye,
Umarım ki tutan eller kuruya,
Meğerki koymasın kısmet beriye,
Hemen gelip Ardahan'a yetiştî.

Tibet'te kurmuştuk mekânımızı,
İlimle besledik bu cânımızı,
Ya Rab virân koyma dershanemizi,
Bu feryâdım âsumana yetiştî.

Bundan sonra bana haram Meriye,
Arzuhâlim İstanbul'a yüriye,
Verin hazineden alın geriye,
Yoksa dünya son zamana yetiştî.

Gezmiş idik nice çok gurbetleri,
Kim bilirdi böyle felâketleri,
Burda yetim kaldı hep şâgirtleri,
Şimdi hâlim pek yamana yetiştî.

Etmif idik Beytullâh'ı ziyâret,
Onun hürmetine ola hidâyet.
YetiŒe Kırklardan belki kerâmet,
Œâyî olup Âl-Osmân'a yetiŒti.

Asla gam yemezdim bu cihân için,
YaŒamazdım Hocam böyle gün için,
Bugün âhir zaman oldu ben için,
Dertli Didârî bir tûfana yetiŒti. (Gökalp, 1988: 147-148)

4.4.7. ÂŒık Emrah'ın “Bu Köyde” Destanı: Artvin'in Ardanuç ilçesinin Yolüstü (Basa) köyünden ÂŒık Emrah, Doksanüç Savaşlarında iŒgal günlerini, muhâcereti, acı günleri yaŒamıŒ, aŒağıdaki mısralarda çaresizliğı vurgulamıŒtır.

BU KÖYDE

Matemliyiz, gözyaŒlıyız kınama,
DeğıŒmiŒtir eski devlet bu köyde.
Dili bilmezlere kul olacağız,
Eksilir mi hiç kabahat bu köyde.

Koca Arap Kumandan'ı kestiler,
Barutlu toplar o gün sustular,
Ay yıldız yerine haçı astılar,
Beklenir mi Œimdi rahat bu köyde.

Artık Osmanlı'dan ümidi kestik,
Okunmaz ezanlar lal gibi sustuk,
Barutlar tükendi, tüfeğı astık,
Çetin oldu hem ibâdet bu köyde.

ÂŒık Emrah ağılar gözü yaŒ ile
Görüşemez oldu öz kardeŒ ile
Mevsim kayıp oldu yazı kıŒ ile
Çetin oldu her hareket bu köyde. (Œenol, 2000: 38-39)

4.4.8. ÂŒık Cevlânî'nin “Kağızman” Destanı: Kağızmanlı ÂŒık Cevlânî, Kağızman iŒgal edildikten sonra içindeki acıyı aŒağıdaki mısralarda dile getiriyor. Düşmanın dört bir yandan Kağızman'ı sardığını dile getiren âŒık, artık memleketi terk etmekten baŒka çaresi kalmadığını “*Hiç yoğumuŒ itibarın Kağızman*” diyerek hüznü bir Œekilde anlatıyor.

KAĞIZMAN

Âl-Osmân çekildi kaldın Urus'a,
Yaktı Ehl-i İslâm'ı nârın Kağızman.
Kara bahtın, kem talihin elinden,
Kara geldi yaz, baharın Kağızman.

Abeşik'i yolladılar dağlara,
Dıragon'u düzdü sola sağlara,
Kazağ'ı da teslim etti bağlara,
Gör nasıl bağlandı zârın Kağızman.

Bağların başını Urus bağ eder,
Yığar büyükleri istintağ eder,
Niçe bin haneler kül, toprağ eder,
Yangun gördü niçe erin Kağızman.

Bizler dinlemedik yakın uzağı,
Küffâr başımıza kurdu tuzağı,
Karakol bağladı bütün Kazağ'ı,
Açılmaz bir yana sırrın Kağızman.

Ezel baştan Şerif Beğler yazıldı,
Orda Mısto Beğ'in rengi bozuldu,
Şenlik ona baktı yola düzüldü,
Yok mu senin hulûskârın Kağızman?

Mısto Beğ dedi ki korkman, göçerik,
Gani Mevlâ'm kanat verir uçarık,
Cahâllar meşveret kurdu: Kaçarık,
Ya neylesin ihtiyârın Kağızman.

Matuşkalar ayvanlara göçende,
Türlü türlü meyvaları seçende,
İsak kuşlar firkat ile geçende,
Kan, yaş döker her puvarın Kağızman.

Yaz olanda iğde çiçeğin açar,
Güzel olan gülü yanağa sancar,
Hayıf güzelleri çirkinler kucar,
Ne yaman ters dönmüş surun Kağızman.

Gör niçe mahzûndur bahçeler, bağlar,
Şimdi ölülere yerinir sağlar,
Gökteki melekler âh eder ağlar,
Arşa çıktı âh ü zârın Kağızman.

Dertli Cevlân yaptı böyle destanı,
Sizler zemetmeyin dertli olanı,
Âhirinde terk ederik biz seni,
Hiç yoğunmuş itibarın Kağızman. (Kırzioğlu, 1958: 47-48)

4.5. Yiğitlik

Sözlükte yiğit ve onunla ilgili kelimeler şöyle mana bulmuştur: “*yiğit: güçlü ve yürekli, kahraman alp. 2. delikanlı genç erkek; yiğitleme: koçaklama; Yiğitlik: yiğit olma durumu yiğitçe davranış, yüreklilik, cesaret*” (TDK, 1988: 2453)

Yiğitlik, cesurluk halk şiirimizde her zaman var olmuştur. Köroğlu, Dadaloğlu gibi âşıklarımızla simge haline gelen bu temalar, halk şairlerimizin cesaret dolu duygularını aktardıkları temalardır.

Rus işgâli altındaki halk acıdan, üzüntüden, göçten bahsederken cesur yüreklilikten, yiğitlikten bahsetmeden etmemiştir; çünkü kurtuluş ancak inançla, yürekle olacaktır. Âşıklarımız halkın bu inancını, isyânını “*daha bitmedi!*” söylemlerini onların dili, yüreği olarak mısralarına aktarmışlardır. Aşağıda verdiğimiz şiirlerde yiğitliğin ve cesaretin izlerini, âşıklar ve halkımız üzerindeki etkisini görüyoruz.

4.5.1. Âşık Ravzî'nin “Yine Baş Kaldırdı Moskof Kralı” Destanı: Âşık Ravzî'nin bu destanı Rusların Osmanlı'ya savaş ilân etmesi üzerine Ruslara meydan okuyan tarzda bir dstandır. Yiğitliğin, cesaretin izlerini dstanda görmek mümkündür. Ravzî Krala, “*kaçma!*” diyerek seslenmektedir. Bu yolda ölümü göze aldıklarını, memleket için her zaman verecek bir canlarının olduğunu, savaşmak için can atan ağzı açık aslanlarının olduğunu; ancak belki de en önemlisi tanrı yolunda fedâ edecekleri bir başlarının ve imanlarının olduğunu cesaret dolu bir üslupla haykırıyor.

YİNE BAŞKALDIRDI MOSKOF KRALI

Yine başkaldırdı Moskof Kralı,
Kaçma kâfir sana meydanımız var.
Seninle eyleriz ceng ü cidali,
Bu yolda ölecek kurbanımız var.

Kaldırdı bu yüzden Sultan Ahmed Hân,
Çağrıldı Ocaklı eyledi dîvan,
Saf saf olup cümle geldiler heman,
Dediler uğruna bir cânımız var.

Dağıldı fermanlar kûşe-i çâre,
Turnacılar çıktı yüz bin serdâre,
Yüz çavuş, doksan atlı çıktı aşkâre,
Kan saçar bir sâhibkırانımız var.

Açılup al yeşil bayrak düzöldü,
Her diyardan serdengeçti yazıldı,
Boşandı aç kurtlar, bendi çözüldü,
Ağzını açmışlar, arslanımız var.

Kalktılar lağamcı, topçu, cebeci,
Düzmüş askerini eyler çarhacı,
Yıkarlar başına tahtını, tâcı,
Tâ Kızıl Elma'da nişanımız var.

Sipahi ağalar kalktı yürüdü,
Yer götürmez atlı, cenkçi bürüdü,
Binbaşılar çekti aşiret Kürd'ü,
Nice bin mızraklı toğanımız var.

Bunca seyir seyran bin Paşa hazır,
Kırk dört üçer tuğlu şöretli vezir,
Sancağ-ı Şerif'in rehberi hazır,
Resûl-i Kibriyâ burhânımız var.

Donanma-yı Hümâyun gezer deryâda
Kalyoncu askeri hazır âmâde,
Yelken üzerinde sancak küşâde,
Kulların umûrun koyanımız var.

Boşnak, Arnavut hiç gelmez hesaba,
Tatar Han askeri düşmüş kasaba,
Yakarlar ülkeni, olur harâba,
Oklar atar bunca kemanımız var.

Yedi kiral kalksa bozular ırzı,
İslâm'a yardımcı Mevlâ'nın feyzi,
Seferdir şühedâ menzili, Ravzî,
Bu yolda ser fedâ, imânımız var. (Gençosman, 1972: 152-153)

4.5.2. Karşlı Bahrî'nin "Kars'ın Kal'ası" Destanı: Karşlı Bahrî'nin Kars'taki askerlerimizi coşturmak amacıyla söylediği destan, hamâsetin cesur dilini yansıtır niteliktedir. Böyle eserlerin halka ve askere moral verdiğini, onların mücadele gücünü artırdığını söyleyebiliriz. Karşlı Bahrî bu coşkuyu Kars Kalesi üzerinden artırıyor ve arşa

çıkartıyor. Namık Kemal¹⁵ gibi bir sanatçıyı millî duygularıyla etkileyen âşık, Rus ordusuna gözdağı veriyor.

KARS'IN KAL'ASI

Çok öyle yan bakma Moskof sen ona,
Zafer nişanıdır Kars'ın Kal'ası.
Niçe bin düşmana bozgun salmıştır,
Osmanlı şânıdır Kars'ın Kal'ası.

Onu kuran usta, çok güzel kurmuş,
Bütün ölkelere kanadın germiş,
Her gelen belaya göğsünü vermiş,
Yurdun kalkanıdır Kars'ın Kal'ası.

Seherde tez alır doğan güneşi,
Dünyada bulunmaz anın bir eşi,
Gülle top kar etmez polattır döşü,
Kal'alar Hanı'dır Kars'ın Kal'ası.

Nice düvellere nazargâh olmuş,
Metah-i zafere bazargâh olmuş,
Her yeri şehire mezargâh olmuş,
Gâziler kanıdır Kars'ın Kal'ası.

Baykuş yaşyamaz, virân değildir,
Bülbüllü bağları yaban değildir,
Kargalar kalacak mekân değildir,
Laçın vatanıdır Kars'ın Kal'ası.

Kars'a her göz koyan perişan oldu,
El amâna gelüp, kör pişmân oldu,
Buna şâhid, isbat bir cihân oldu,
Kendisin tanıdır Kars'ın Kal'ası.

Hıncır, git viranan ol öz ağrında,
Koçyiğitler yatar yurdun bağında,
Baş ile cân fedâ eyler uğrunda,
Eller Sultanı'dır Kars'ın Kal'ası.

¹⁵ 21 Aralık 1840 tarihinde anne tarafından dedesi Koniçeli Abdüllatif Paşa'nın Tekirdağ'daki konağında dünyaya geldi. Asıl adı Mehmet Kemal'dir. Tanzimat Dönemi'nde şair, yazar ve gazeteci kimliği ile bilinir. Yazdığı eserler dolayısıyla devamlı sürgüne gitmiş, millî duyguları yüksek olan bir şahıstır. Sakız Adası'nda sürgündeyken zatürreden hayatını kaybetmiştir. Vasiyeti üzerine, çok sevdiği Rumeli Fâtihi Şehzâde Süleyman Paşa'nın Bolayır'daki türbesinin yanına gömülmüştür (Uçman, 1988: 219).

Bahri her dem söyler vasf-i vatandan,
Bünyadına Ferman gelmiş Sultân'dan,
Şeneli, abadan olup her yandan,
Dünya cihanıdır Kars'ın Kal'ası.

(Yemenhalifeoğlu, 1964:177-178)

4.5.3. Şüregelli Garip Usta'nın "Âl-Osmân Gelir" Destanı: Bu destan âdeta düşmanı ihtâr eder niteliktedir. Garip Usta "*Çok at oynatma!*" diyerek Rusları dikkatli olmaları konusunda uyarmaktadır. Yeri geldiğinde bütün Anadolu'nun kâfirin üzerine geleceğini söyleyen Garip Usta Türkmen'in, Arap'ın, Çerkez'in, Kürt'ün ve Padişah II. Abdülhamit'in bu savaşa katılacağını vurguluyor. Anadolu toprağındaki birlik ve beraberliğin yüz yıllardır devam ettiğini gösteren bu destan güzel bir örnektir.

ÂL-OSMÂN GELİR

Çok at oynatma ey dini bâtil,
Dayan ki üstüne Âl-Osmân gelir.
Yerinden oynayıp bütün Anadol,
Bir yandan da kalkmış Hamid Hân gelir.

Seksen bin okuyan, seksen bin yazan,
Seksen bin dervîştir haneden bezen,
Seksen bin rediftir silâhın düzen,
Seksen bin ihtiyat kahraman gelir.

Seksen bin atlıdır, seksen bin yayan,
Seksen bin Arab'ın önünde dayan,
Seksen bin Arnavut sizlere beyan,
Seksen bin Bekdeşi, baş Türkmen gelir.

Seksen bin Milbasi, seksen bin Kürdi,
Seksen bin Çerkez'in çekilmez derdi,
Seksen bin gemiye doluptur ordu,
Herbiri götürüp yüz bin cân gelir.

Kars Kal'ası durur metin istihkâm,
Yetmiş ikide de aldı büyük nâm,
Yediden yetmişe gâzidir tamâm,
Yardımcı ervâh-ı şehidân gelir.

Abdülhâmid Hân'dır sultan bizlere,
Kânûn-i Esâsi ferdîr gözlere,
Açtı meclis, verdi derman dizlere,
Cepheye Meclis-i Meb'ûsân gelir.
Garib der: Kim eder bununla cengi?

Tamam, aynalıdır topu, tûfengi,
Nice Purusiya yıktı Fireng'i,
Urus'un başına o tûfan gelir. (Kırzıoğlu, 1958:21)

4.5.4. Şavşatlı Didârî'nin “Yiğit Olan Kalksın” Destanı: Şavşatlı Didârî bu destanında Rusların Osmanlıya saldıracağını anlayınca halka seslenmektedir. Artık rahat durma zamanının geçtiğini, herkesin bu mücadeleye katılması gerektiğini, yoksa artık felâhın olmayacağını, kendine güvenen, ben yiğitim diyen herkesin silah alıp düşmanın üzerine yürümesi gerektiğini coşkulu bir dille anlatıyor.

YİĞİT OLAN KALKSIN

Yiğit olan kalksın kuşansın silâh,
Urus geldi yaylalara dayandı.
Bundan sonra yoktur bizlere felâh,
Kanlı hançer sinemize dayandı.

Haneler söyündü, ocaklar tütmez,
Viran yuvalarda bülbüller ötmez,
Bu derde bin Lokman gelse kâr etmez,
Nice şirin canlar ateşe yandı.

Şavşat dağlarında çiçekler açmaz,
Kanadı kırılmış turnalar uçmaz,
Osmanlı ahdetmiş sözünden geçmez,
Dağlar, taşlar kızıl kana boyandı.

Der Didarî kaldı kuru cân kafes,
Ne kimsede cân var, ne zerre nefes,
Kan ağlar analar, gelinler herkes,
Ah ü figân asûmana dayandı. (Özder, 1971:55)

4.5.5. Âşık Şenlik'in “Yurt Vermeniz Düşmana” Destanı: Âşık Şenlik aşağıda verdiğimiz şiirinde Rus askeri saldırıya geçtikten sonra halka sesleniyor. “*Can sağ iken düşmana yurt verilmeyeceği*”ni coşkulu bir söylemle dile getiriyor. Rusya'nın değil bütün dünyanın geleceğini bilse bile yurdu düşmana bırakmak gibi bir niyeti olmadığını vurguluyor. En sonda ise artık kendisinin de ne durduğunu, atına binip saldırıya geçmesi gerektiğini, Âl-Osmân'ın şânının böyle artacağını söylüyor. Bölgenin en önemli âşıklarından olan Âşık Şenlik'in bu söylemleri bağımsızlığın pes etmemekle, mücadele ile geleceğini halkımıza hatırlatır durumdadır.

YURT VERMENİZ DÜŞMANA

Ehl-i İslâm olan işitsin bilsin,
Can sağ iken yurt vermeniz düşmana.
İster ise Uruset ne ki var gelsin,
Can sağ iken yurt vermeniz düşmana.

Kuşanın kılıncı, giyinin donu,
Kavga bulutları sardı her yanı,
Doğdu koçyiğidin şân almak günü,
Can sağ iken yurt vermeniz düşmana.

Asker olan bölük bölük bölünür,
Sandınız mı ki Kars Kal'ası alınır,
Boz atlar üstünde kılıç çalınır,
Can sağ iken yurt vermeniz düşmana.

Kavga günü nâmert sapa yer arar,
Er olan göksünü düşmana gerer,
Cemi' ervâh bizlen meydana girer,
Can sağ iken yurt vermeniz düşmana.

Hele Âl-Osmân'ın görmemiş zorun,
Din gayreti olan tedârik görün,
At tepin, baş kesin, Kazağ'ın kırın,
Can sağ iken yurt vermeniz düşmana.

Ben Asfer'dir bilin Urus'un aslı,
Orman yabanisi, balıkçı nesli,
Hıncır sürüsüne dalın kurt misli,
Can sağ iken yurt vermeniz düşmana.

Şenlik, ne durursuz? Atlara binin,
Sıyra kılıç düşman üstüne dönün,
Artacaktır şânı bu Âl-Osmân'ın,
Can sağ iken yurt vermeniz düşmana. (Kırzioğlu, 1958: 21-22)

4.5.6. Hocaoğlu Selahattin Ertürk'ün “Yurt Vermeyiz Düşmana” Destanı:

Hocaoğlu Selahattin Ertürk aşağıda verdiğimiz millî duygularla örülü şiirini Âşık Şenlik'in şiirine nazîre olarak yazar. Aynı inanç, cesaret ve yüreklilik bu destanda da göze çarpıyor. Ruslarla mücadeleden kaçılmayacağını, bu toprakların birçok savaşa sahne olduğunu, silahların Rus kanına alışık olduğunu vurgulayan Hocaoğlu Selahattin Ertürk, ecdaddan bir ses geldiğini ve bu sesin “bağımsızlık” olduğunu vurguluyor.

YURT VERMEYİZ DÜŞMANA

Yâr olan, yâd olan işitsin bilsin,
Can sağ iken yurt vermeyiz düşmana.
Moskof'u, Bulgar'ı bir olup gelsin,
Can sağ iken yurt vermeyiz düşmana.

Sarsa tûfan olup ölüm dört yanı,
Kükremiş arslanlar alır meydanı,
Dinleyin ecdâttan gelen fermanı,
Can sağ iken yurt vermeyiz düşmana.

İntikam hırsı var oğulda, kızda,
Kaynıyor asırlık kin kanımızda,
Her türlü belaya can atarız da,
Can sağ iken yurt vermeyiz düşmana.

Ata yadigârı burcu burcudur,
Yurt benim, göz koymak alçak harcıdır,
Bir yer ki: Her tümsek kale burcudur,
Can sağ iken yurt vermeyiz düşmana.

Silâhlar, Rus kanı tatmış sarhoştur,
Ölümlü yüz yüze gelmek, ne hoştur!
Mekân ötesinden bir ses duyulur:
Can sağ iken yurt vermeyiz düşmana. (Kırzıoğlu, 1958: 22)

4.5.7. Yusuf Ziyâettin'in "Kurudu Düşmanın Damarı Kanı" Destanı: Yusuf Ziyâettin'e ait olan aşağıda verdiğimiz destan, Artvin ve Batum dolaylarındaki savaşları anlatmaktadır. Aslen 44 dördlük olduğu bildirilen bu uzun destanın bir bölümünü buraya aldık. Artvin ve çevresindeki mücadeleyi görmemiz açısından bu destan önemlidir. Yiğitlik ve cesaretle örülü bu destan, mücadeleden korkmayan halkımızın hırsını gözler önüne sermektedir.

KURUDU DÜŞMANIN DAMARI KANI

O anda çalındı borular birden,
Ordu bir dağ gibi kalktı yerinden,
Sarsıldı o dağlar tâ temelinden,
Kurudu düşmanın damarı kanı.

Osmanlı topları birden patladı,
Düşman ordusunda telaş başladı,
Moskof efrâdının ödü çatladı,
Firarda aradılar aman ve âmânı.

Kumandan askere hücûm emri eyitti,
Ordunun önünde atını tepti,
Allah Allah sadası gökleri tuttu,
Başladık kovmağa kaçan düşmanı.

Moskof'a arkadan imdat yetişti,
Bir hayli suvari, Kazak erişti,
Kaçan yolda durdu, harbe girişti,
Etrafi kapladı barut dumanı.

O gün akşama dek orda harp oldu,
Nihâyet Moskoflar kaçmaya daldı,
Ertesi gün ordumuz Artvin'i aldı,
Oraları doldurdu şöhreti şânı.

Ordumuz Artvin'de iki bölündü,
Bir kısmı Batum'a doğru salındı,
Çoruh suyu geçildi, köprü alındı,
Batum'a hücumun geldi zamanı.

İkinci kol Artvin'den sağa yürüdü,
Yoldaki Moskofları söktü sürüdü,
Düşmanın mukavemeti kökten çürüdü,
Tuttu o dağları şân-ı Osmânî.

Ardanuç önünde harp oldu şedid,
Gerçi geldi düşmana imdâd-ı cedit,
Toplarımız Moskof'u eyledi kadid,
Erdi ordumuza lütfü Subhânî.

Allah'ın keremi erler, erenler,
Üçler, yediler, kırklar cümle beraber,
İslâm askerine oldular rehber,
Erişti şüphesiz lütfü Rabbânî.

Birkaç güne kadar ba lütfü Hüdâ,
İstihkâmlar edilir cümle berhava,
Erişti gûşuma hafiften nidâ,
İslâm eline geçer Batum Limanı. (Gündüz, 2001: 15-19)

4.5.8. Sarı Âşık Hakkı'nın "Zivin" Destanı: Doksanüç Savaşlarının sonucu yenilgidir; ancak savaş içerisinde kazanılmış zaferler de vardır. Bunlardan birisi Zivin savaşıdır. Zaferle sonuçlanan bu savaşı asker olan Ardahanlı Sarı Âşık Hakkı büyük bir muzafferiyet havasında anlatmaktadır.

ZİVİN DESTANI

Mekr-ü hile vermedi bâr,
Oldu Zivin düzü mezar.
Düşman hali feryâd-ü zâr,
Tuttu yolu düz Revan'a,
Moskof kaçır yana yana.

Ordu gelir dağlar aşâ,
Osmanlılar şânın goşa,
Artırdın ey Muhtar Paşa,
Binler yaşâ, binler yaşâ.

El uzattın nazlı yurda,
Hep mahv olur bu uğurda,
Moskof geber sen de burda,
Bir dâhi gezdikte görem,
Moskova'ya kadar sürem.

Dedi şanlı ordu yaşâ,
Osmanlılar şânın goşa,
Artırdın Kurt Hakkı Paşa,
Binler yaşâ, binler yaşâ.

Kars şehitler yatağıdır,
Gâzilerin otağıdır,
Lâçin doğan durağıdır,
Yaşatır mı kargaları?
Kırdı hemen gür küffârı.

Yurdu aldı baştan başâ,
Osmanlılar şânın yaşâ,
Artırdın ey Muhtar Paşa,
Binler yaşâ, binler yaşâ.

Halıyazı er meydanı,
Zivin'de gör kahramanı,
Osmanlılar aldı şânı,
Moskof bozgun üzgün kaçır,
Loris Melkof oldu naçar.

Gene cihan kaldı şaşâ,
Osmanlılar şânın goşa,
Artırdı Kurt Hakkı Paşa,
Binler yaşâ, binler yaşâ.

Hakkı dedi doğru sözü,
Düşmanın kör olsun gözü,
Geri döndü Rus'un yüzü,
Aleksan'a gitti haber,
Eder mi bir dâhi sefer.

Kâfir kaçar dağa, taşa,
Osmanlılar şanın goşa,
Artırdı çift vezir Paşa
Muhtar Paşa, Hakkı Paşa.
Binler yaşa, binler yaşa. (Kırzıoğlu, 1958: 34-35)

4.5.9. Âşık İsmail'in "Şüregel" Destanı: Karşı Âşık İsmail, Şüregel ile ilgili muzafferiyet içeren bir şiir kaleme almıştır. Bu destan Şüregel'in düşman işgalinden kurtuluşu destanıdır. Muhtar Paşa'nın Zivin'de kazandığı zaferi müjdeleyen âşık, Moskof'un perişan olup kaçtığını, halkın artık karaları çıkarıp beyazlar giymesi gerektiğini haykırmaktadır.

ŞÜREGEL

Doksanüç'te koptu kızıl kıyâmet,
Zehir oldu bahar çağın Şüregel.
Âl-Osmân'la Moskof cenge tutuştu,
Sarsılmasın gönül bağın Şüregel.

Arslan Muhtar Paşa orduya serdâr,
Kazandı Halyazı, Zivin'de zafer,
Bozuldu Moskoflar eyledi firâr,
Çıkar kara, giyin ağın Şüregel.

Geldi Gedikler'e konu ordumuz,
Kaptan Paşa er oğlu er merdimiz,
Hınzır sürüsüne daldu kurdumuz,
Al kan oldu solun sağın Şüregel.

Tanyeri atmazdan asker kuşandı,
Allah Allah dedi sürdü boşandı,
Kâfir hasır gibi yere dōşendi
Çiçek açsın bostan bağın Şüregel.

Başgedikler oldu zafer meydânı,
Kızıltepe yedi nice bin câmı,
Muhtar Paşa aldı Gâzi nişânı,
Hiç solmasın bahçe bağın Şüregel.

Şâd oldu Ehl-i İslâm niyâzda bekler,
Şükür kabul oldu cümle dilekler,
Bu kavgayı öger gökte melekler,
Alkış tutar ovan, dağın Şüregel.

Kimseler görmemiş böyle savaşı,
Koçak Mehrali Beğ gönüllü başı,
İsmail'em dahi çekmem telâşı,
Katmerleşsin yürek yağın Şüregel. (Kırzioğlu, 1958: 35-36)

4.5.10. İrşâdî'nin “Paşa Gelir” Destanı: İrşâdî bu destanda Bayburt'tan Kars'a doğru yola çıkan askerimiz için hamâsi bir söylem kullanmış. Bu destanda İrşâdî tarafından Rusların üzerine giden Paşa'mız ve ordumuz ile galibiyetin müjdelendiğini görüyoruz. Âşık Hızır'ın, İlyas'ın, mezardaki şehitlerin bile cenge geldiğini coşku ve yiğitlik dolu bir üslupla söylüyor.

PAŞA GELİR

Dayan koca Moskof dayan,
Yazılan hâl başa gelir.
Seksen bin er nizâm ile
Üzerine Paşa gelir.

Taburlar sığmadı yoldan,
İslâm dini ince kıldan,
Hızır sağdan, İlyas soldan,
İkisi de koşa gelir.

Kars Kal'ası muhkem kilit,
Çok velisi vardır yiğit,
Orda yatan nice şehit,
Cenk günü savaşa gelir.

Tekbir âvâzı vururlar,
Topu tufengi kururlar,
Melekler karşı dururlar,
San ki gelen boşa gelir.

Yok yere bağlama senger,
Düz yerde gülleler tenger,
Hesapsız cem olur leşger,
Kiblegâhtan Muş'a gelir.

Arsa-i cenge girince,
Fil-i Mahmûd'u binince,
Hak, Beyt'ini hıfzedince,
Kuvvet gökten koşa gelir.

İrşadî, Hakk'ı bilendir,
Şem'a pervane olandır,
Yanıp aşk ile solandır,
Sakinmaz, ataşa gelir. (Kırzioğlu, 1958: 23)

4.5.11. Âşık Sâdık'ın “Mehrali Bey” Destanı: Doksanüç Savaşları sırasında mahalli kuvvetler Osmanlı ordusuna büyük faydalar sağlamıştır. Osmanlı Ordusu'nun yanında gönüllü olarak savaşan birçok yiğit vardır. Bu isimli kahramanların faydaları ve cesur yüreklilikleri ne yazık ki unutulmaktadır. Aşağıda verdiğimiz destan bu savaşlarda mahallî güç olarak kahramanlık gösteren Mehrali Bey¹⁶ adındaki bir kahramandan bahsetmektedir. Mehrali Bey'in savaşma ruhu âşığımızı bayağı etkilemiş olacak ki bu güzel mısraları söyleme ihtiyacı hissetmiş.

MEHRALİ BEY DESTANI

Ey ağalar, beğler bizim ellerde,
Koçaklıktan yana birdi Mehrali.
Cahallık eyleyip dağlarda gezdi,
Epey zaman kaçak durdu Mehrali.

İbtida gözünden düştü devletin,
Sonra göze girip buldu rağbetin,
Cihana tanıttı şânın, şevketin,
Bir eşsiz nâmıdâr erdi Mehrali.

Kan kavga kopanda Kars'ın başına,
Doksanüç'te baktı yurdun işine,
Dört beş yüz atlıyı yığdı peşine,
Moskof'un cengine girdi Mehrali.

Muhtar Paşa kıydı ona nişanı,
Başladı dökmeğe hûn-i düşmanı,
Şânı tuttu bütün Kafkasistan'ı,
Koçaklardan düzdü ordu Mehrali.

¹⁶ Karapapak-Terekeme Türklerinden olan Mihrali, Tiflis vilâyetinin Borçalı sancağına bağlı Darvas köyünde büyümüştür. Babası Memili, dedesi ise Allahverdi'dir. Daha küçük yaşlarda ata binmeye, silah kullanmaya başlayan Mihrali, kısa boylu, etine dolgun, kara yağız ve sevimli biridir. Genç yaşlardaki gözü pekliği, cesareti, mertliği ve çevikliği dillerde söylenir olmuştur. 93 Harbi'ndeki yiğitlikleri ile tanınır (Kaya, 1984: 3).

Ordu-yı İslâm'a rehnûmâ oldu,
Tanrı Aslan'ı çok şâd, memnun oldu,
Düşman güzergâhı hep pür hûn oldu,
Leşlerini yere serdi Mehrali.

Kamander, Kazağ'ı hep bizâr etti,
Rahat yatırmadı cân bizâr etti,
Loris de elinden el hazer etti,
Gece karargâhlar yardı Mehrali.

Moskof ordusuna çok dehşet saldı,
Her hareketlerin keşfedip bildi,
Osmanlı askeri tedâbir aldı,
Düşmana tuzağı kurdu Mehrali.

Adını duyanda Rus'un saldadı,
Koparırdı maaaa! deyin faryadı,
Moskof'a havf saldı merdane adı,
Gözlerin kudunu kırdı Mehrali.

Rus'u Şüregel'de pişman eyledi,
Yollarını kesip hüsrân eyledi,
Taburların hâkle yeksân eyledi,
En dilâverlerini yordu Mehrali.

Mel'un Hacı Veli gör ne iş tuttu,
Beş kapiğe dinin, nâmusun sattı,
Kars'ın teslimine çok gayret etti,
Onu, sağ Paşa'ya verdi Mehrali.

Hüdâ'nın mukadder günü gelende,
Bu hâl ile Mahşer günü gelende,
Düşmanların zafer günü gelende,
Ciğerine dağlar vurdu Mehrali.

Ağlıya ağlıya yurdu terk etti,
Atlıların çekip Suvaz'a gitti,
Niçe ehl-i maraz şifaya yetti,
Onlara bir tâ'un, çordu Mehrali.

Alınına yazılmış kara yazılar,
Murada yetmedi ağlar, sızılar,
Haberini getirdi bazı bazı, bazılar,
Kars'ı her gidenden sordu Mehrali.

Âkibet ona da bu fâni cihan,
Yâr olmadı, göçtü, kalmadı mihmân,
Cennet-i Â'lâ'da tuttu bir mekân,
Gâziler yanına vardı Mehrali

Gani Râhman rahmet eyleye ana,
Azim hizmeti var dine, vatana,
Ahfadımız daim adını ana,
Severdi gönülden yurdu Mehrali.

Sâdık'ın feleğe meydanı kaldı,
Kıydı o yiğide, nân, şânı kaldı,
İkinci Köroğlu destanı kaldı,
Söylenir dillerde merdi Mehrali. (Kaya, 1984: 15)

4.5.12. İsimsiz Bir Halk Şairimizin “Moskof” Destanı: Rus işgali döneminde bazı âşıklar mahlasını gizlemek mecburiyetinde kalmıştır; çünkü Rusların, şiirleriyle halkı galeyana getiren âşıkları toplayıp götürüleceği halk tarafından anlatılmaktadır. Mahlasını gizleyen âşıklar cesurâne söyleyişlerini devam ettirmişlerdir. Rusların Osmanlı Padişahı'na savaş ilan ettiğini bildirmesi üzerine, mahlâsı gizlenmiş olan ya da mahlâs kıtası bulunmayan bir destanda o günler şöyle anlatılmaktadır:

DESTANIMIZ VAR

Gel bir ihsan eyle ey gani Gaffâr
Âl-i Osmân'da sefer istedi küffâr.
İnşallah bu meydan bizim bu sefer,
Şan olsun bu cihâna destanımız var.

Şevketli efendim kendi halinde,
Kafeste bir bülbül gülün dalında,
Siyanet bâbında zikri dilinde,
Sığındık sıdk ile Süphan'ımız var.

Sahib-i sünnettir her bir gazada,
Karâr-ı şeriât verildi mezada,
Şefaat kânımız rûz-i cezada,
Resul Ahmet gibi Sultan'ımız var.

Bin iki yüz doksan dörtte sene,
Umulmazdan fesat düştü yine,
Moskof'un bu azgınlık geldi serine,
Abdülhâmid gibi bir hânımız var.

Şevketli düşmandan geldi bir nâme,
Urum'da yol ister Kudüs'e, Şam'a,
Dedi şahım dinlemezem temame,
Düşmana vurmağa ilamımız var.

Yazdı kral dört teklif tamam,
Demiş Laros görsün yanına komam,
Felek külli
Asıl İstanbul'da donanmamız var.

Cem'i sürut verildi bir karar,
..... arar,
Şevketlimiz bizim ile beraber,
Nice din yolunda kurbanımız var.

Dedi elçiye: Var Kral'a söyle,
Her dem eylediği âl ile hile,
Sen bir taraftan meydan eyle,
Tuna yalısında meydanımız var. (Atlay, 1992: 23-24)

4.6. Başkaldırı

Başkaldırı ve onunla ilgili kelimeler sözlükte şu anlamlara gelir: “ *başkaldırma: ayaklanma, isyan*” (Doğan, 1990: 94); “*başkaldırı: ayaklanma, isyan*” (TDK, 1966: 217); “*isyan: 1. Asi olma, mevcut nizâma karşı başkaldırma, ayaklanma 2. İtaatsizlik, serkeşlik. 3. Allah'ın emirlerine uygun hareket etmeme, günah işleme*” 4. *Bir haksızlık, adaletsizlik karşısında boyun eğmeme, hakkı ve adaleti müdafaa etme.* (Doğan, 1990: 546), “*isyan: 1. Herhangi bir amaçla kurulu düzene veya devlet güçlerine karşı gelme, başkaldırma, ayaklanma. 2. Bir düzene veya emre boyun eğmeme, uymama, itaat etmeme, ayaklanma, kabullenmeme, razı olmama*” (TDK, 1966: 992)

İnsanoğlu var olduğu günden bu zamana kadar düzene karşı başkaldırmak, yanlış giden birşeylerin olduğunu vurgulamak ve sesini duyurmak istemiştir. Bu başkaldırı ve isyan durumu çeşitli şekillerde karşımıza çıkabilir. Başkaldırıya insanı iten sebep değişebilir. “*Başkaldırı kavramının nedenlerine/niçinlerine bireysel kimlikten olabildiğince soyutlanarak tarihsel bir perspektifle bakıldığında başkaldırıya yol açan etmenlerin toplumlara, tarihlere ve çağlara göre farklılıklar gösterdiği izlenebilmektedir. Süremsel ve uzamsal farklılıklarına, şekil değişikliklerine karşın başkaldırıya götüren temel niteliklerin ekonomik, siyasal, bireysel, etnik, bürokratik, ideolojik, dinsel nedenlerden kaynaklandığı görülmektedir.*” (Öncül, 2009: 61)

Başkaldırı kavramını halk şiiri bağlamında ele alırsak Rıza Zelyut'un şu ifadelerine değinmek gerekir: “*Genel başkaldırıcı dile getiren bir kavram olarak algılandığında, halk şiirinde başkaldırı (isyan) silahlı ayaklanmadan felsefi düzlemde karşı çıkışa; belirli olumsuz tiplerin eleştirisinden doğa güçlerinden yakınmaya değin geniş bir alanı kapsar. Başkaldırı şiirleri, halk ozanının ya birey olarak ya da bulunduğu azınlık kümesiyle birlikte özgürleşme isteğini dışa vurur. Bu isyan, nesnel doğa koşullarına bir başkaldırı olabileceği gibi, kişilere kadere de yönelebilir.*” (1989: 34)

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi)'ndan sonra âşıklarımız şiirlerinde her zaman karamsarlıktan, ölümden, göçten, çekilen acılardan bahsetmemiştir. Rusların zulümlerine karşı isyan, başkaldırı ve cesaret içerikli söylenen destanlar da vardır. Bu destanlar halkın özgürlük inancını güçlü tutmuş ve onları hayata bağlamıştır. Âşıkların cesaretli söylemleri halkın özgüvenini daha da artırmış ve göç etmeyen halkın bir gün bu zulümlerden kurtulacağını müjdelemiştir. Savaşın soğuk yüzünü gören bölge halkının çektiği acılardan kurtulma inancını taşıması için âşıkların bu şiirleri çok önemlidir.

Halk şiirinde başkaldırı şiirlerini Rıza Zelyut “*1-Ayaklanma şiirleri (a-Silahlı isyan şiirleri, b-Eşkîyalık şiirleri), 2-Kaderi (Tanrı'yı) eleştiri şiirleri, 3-Kişileri ve kendini eleştiri şiirleri, 4-Doğa güçlerini ve hayvanları eleştiri şiirleri*” (1989: 35) şeklinde sınıflandırmıştır.

Bizim çalışmamızı bu sınıflandırmaya göre değerlendirecek olursak 93 Harbi destanlarındaki başkaldırı temasını âşıklar daha çok silahlı isyan, kaderi (Tanrı'yı) eleştiri, kişileri ve kendini eleştiri şiirleri başlıkları altında ele almışlardır.

Halk şiirinde “*başkaldırı*” teması âşıklarımız tarafından çok kullanılmıştır. Ölümlere, zulümlere, baskılara âşıklarımızın kimisi sesini yükseltmiş ve bu durumlara karşı çıkmıştır. Bu âşıkların başında “*Dadaloğlu*” gelir. Ancak başkaldırı teması başka âşıklarımız tarafından da halk şiirinde ele alınmıştır.

Azrail'den başkasına “aman” demeyen Dadaloğlu isyanını şöyle dile getirir:

*Dadaloğlum sevdası var başımda
Gündüz hayâlimde gece düşümdü
Alışkan tüfenkle dağlar peşinde
Azrâil'den başkasına aman mı? (Sakaoğlu, 1986: 31)*

Padişâh'a karşı isyanını dile getiren Pir Sultan Abdal şöyle diyor:

*Padişâh katlime fermân dilese
Yine geçmem ala gözlü Şâh'ımdan
Cellatlar karşımda satır bilese
Yine geçmem ala gözlü Şah'ımdan* (Zelyut, 1989: 67)

Bolu Beyi'ne olan kinini her fırsatta dile getiren Koroğlu başkaldırı duygularını şu mısralarla dile getiriyor:

*Eğer kendilerinde erlik var ise
Gelsin döğüşelim Bolu Beyleri
Kanından susayıp candan geçerse
Gelsin döğüşelim Bolu Beyleri*

...
*Ala sadağımı sundum özüme
Hezaran kalkanım aldım dizime
Koroğlu der kan göründü gözüme
Gelsin döğüşelim Bolu Beyleri* (Zelyut, 1989: 72)

Başka bir şiirinde ise Bey'i, Paşa'yı umursamadığını, kelle kesmenin, haykırmanın zamanı geldiğini korkusuzca haykırıyor:

*Yürün aslanlarım savaş edelim
Buna kavga derler Bey ne Paşa ne
Haykırıp haykırıp kelle keselim
Seyreyleyin eli ayağı şaşana*

...
*Koroğlu der durun edek cengimiz
Bundan belli olsun yiğit hangimiz
Üç saat sürmeli burda hengimiz
Tarih yazın şu dağlara nişâne* (Zelyut, 1989: 74)

Padişah'a meydan okuyan ve dağların kendisine yeteceğini söyleyen Dadaloğlu başkaldırının simgesi gibidir:

*Belimizde kılıcımız kirmâni
Taşı deler mızrağımın deler temreni
Hakkımızda devlet etmiş fermânı
Fermân padişâhın dağlar bizimdir* (Zelyut, 1989: 110)

Ali Gürbüz eşkıyalar dört yanını sarsa da ezilenden yana olacağını, derisi yüzülse, idam edilse bile ezilenin yanından ayrılmayacağını dik bir duruşla bizlere aktarıyor:

*Kiminen olursun diye sorsalar
Ezenden olmam ki ezilendenim
Eşkiyalar dört yanımı sarsalar
Ezenden olmam ki ezilendenim*

...

*Ali Gürbüz kemiklerim ezilse
İdam emri hâkimlerce yazılsa
Taviz vermem derilerim yüzülse
Ezenden olmam ki ezilendenim (Zelyut, 1989: 129)*

4.6.1. Dursun Şanlı (Farkî)'nin “Devlere Kalmaz” Destanı: Posof'un Kopuzlu köyünden Dursun Şanlı (Farkî), Rus zulmünden sonra halkın yorgun düştüğünden bahsediyor. Analar, bacılar ağlıyor; ancak halkın ümitlerini yitirmemesi gerektiğini, bir gün bu sıkıntıların biteceğini söylüyor.

DEVLERE KALMAZ

Ağlamayın dostlar, yaman bacılar,
İrem bağlarımız devlere kalmaz.
Dövmeyin sineniz, çekmen acılar,
Gülşen bağlarımız toylara kalmaz.

Kimin sakın olup, kimin göçecek,
Hakk'ın zağ kılıcı zulmü biçecek,
Samyel rüzgârları elbet geçecek,
Hûb yuvamız yaban soylara kalmaz

Bırakın endişey, çekmeyin gami,
Ayıracak zaman has ile hâmi,
Okunacak ezan, dolacak câmi,
İslâm yurdu dinsiz boylara kalmaz.

Farkî fark edip görür önünü,
Unutmayın sakın dünkü gününü,
Kimse kirletemez Türk'ün ününü,
Yurt, suratı bozuk horlara kalmaz. (Bayraktaroğlu, 1992: 22)

4.6.2. İsimsiz Bir Halk Şairimizin “Düştü Urus'a” Destanı: Rus esâreti altındaki yöre halkı kurtuluşun elbet gerçekleşeceğine inanmaktadır ve bu duygular aşağıda verdiğimiz şiir gibi anonimleşmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlının bir gün topraklarını geri alacağını söyleyen âşığımız, halkın kurtuluş inancını besleyen mısralarda şunlardan söz etmiştir:

DÜŞTÜ URUS'A

Bu Urus'un yoktur aslı,
Ben Asfer'dir onun nesli,
İslâm olan gamlı, yaşlı,
Düştü Urus'a, Urus'a.

Erkektir Urus'un atı,
Kışner durur kötü kötü,
Yoktur câmile berâtı,
Kaldı Urus'a Urus'a.

Urus'un içtiği şarap,
Ardahan'ı etti harap,
Hele fırsat vermiş Çalap,
Zâlim Urus'a Urus'a.

Urus'un saldatı çoktur,
Aldığı intizâr, âhtır,
Evvel, âhir sonu yoktur,
Kalmaz Urus'a Urus'a.

Urus İslâm'a kem bakar,
Her gün ciğerimiz yakar,
Kars bir gün elden çıkar,
Kalmaz Urus'a Urus'a.

Dünyada ne var bilme(z)sin,
Urus'u murad almasın,
Âl-Osmân zeval bulmasın,
Vermez Urus'a Urus'a. (Kırzioğlu, 1958: 67)

4.6.3. Âşık Şenlik'in "Gözü Yaş Oldu" Destanı: Âşık Şenlik'in aşağıda verdiğimiz şiiri bayatısı ile beraber 20 bentten oluşmaktadır. Âşık Şenlik "*Bu ah Urus'a kalmaz*" diyor ve kurtuluşun elbet bir gün geleceğini söylüyor. Şanlı Âl-Osmân'ın bu esârete son vereceğine inanıyor.

GÖZÜ YAŞ OLDU

Tarih bin iki yüz doksan üçünde,
Dinle beğim gör ki nasıl iş oldu.
Münâfık olanlar murada yetti,
Müminler ağlayıp gözü yaş oldu.

Urus askerine hep dedi: Urraa!
Geçti mekânından bizim sinora,
Basıldı hudutlar, kesildi ara,
Kordonlar üstüne hep yeriş oldu.

Cümle kordonların yanın sardılar,
İslâm olanlara azap verdiler,
Yüzbaşısın esir deyip sürdüler,
Kimi gamgin, kimi hurd ü haş oldu.

Çıldır'a inmeğe etti hareket,
Yerden göğe kalktı hayır, bereket,
Nisan yaz ayında eyyâmı şiddet,
Nevbaharı zehir döküp kış oldu.

Zurzuna'da döndü şahmar yılana,
Beğlik sarayları verdi talana,
Ezelki şâd günler döndü yalana,
Puç dünyanın itibarı boş oldu.

İtaat ettirdi beğe, ağaya,
Fakir Çıldır zirdest oldu yağıya,
Bilmem rüya mıdır, yoksa vakıya,
Geri gelmez geçen günler düş oldu.

Namussuz çaşıtlar attı âburu,
Herbir yola beled etti gâvuru,
Emiroğlu deyin çekti taburu,
Lefter'in düzünde aş ha aş oldu.

Çayışlılar kıyam edip durdular,
Baş açıp yüzlerin yere sürdüler,
Gargı marco deyip selam verdiler,
Bütün döndü o İslâmlar, tuş oldu.

Begrhatun sahrasında eğlendi,
Bir saatte beş yüz haber söylendi,
İhtilâf söz örüş deyin paylandı,
Yalancılar muradına tüş oldu.

Ardahan'a zafer kılmak zor işti,
Hazne verip Kumandar'la görüşti,
Kavga günü Loris geldi yerişti,
Dört taraftan bayrak kalktı, arş oldu.

Gökçe, Loris ile koşunu çekti,
Mansur, telgrafın bendini söktü,
Ferik, askerini Kal'a'dan döktü
Ben Asfer'in saldadına baş oldu.

Asker tabyadan boşandı, gitti
Yalğuz Kaptan Paşa altı top attı,
On beş polk Kazağ'ı âmâna getti,
İşidenler bunu tamam şaş oldu.

Kaptan Mehmet Paşa düştü dar hâle,
Canım kurban olsun hulûskâr kula,
Bir topu dünyaya saldı zelzele,
Âlem sadasından hep bîhûş oldu.

Kaptan çok çalıştı hulûsi dilden,
Kamandar topçusu üzüldü elden,
Çok imdad diledi, gelmedi daldan,
Hayin zâbitlerin bağı taş oldu.

Hayin zâbitlerin işi görüldü,
Anahtarlar teslim oldu, verildi,
Şehid hasır gibi yere serildi,
Cenk meydanı kızıl kanla leş oldu.

Münâfiklar attı nâmus u arın,
Kaçtık gazebinden hilenin, şerin,
Zenne, kanayaklı Ermenilerin,
Herbirisi bir alıcı kuş oldu.

Dört taraftan şâdlık topu atıldı,
İslâm olanların nutku tutuldu,
Üç gün talan oldu, mallar satıldı,
Kimi bindi, kimi düş ha düş oldu.

Veli Ağa¹⁷ ziyaret etmişti Hac'ı,
Ana ganim olsun Hünkâr'ın tâcı,
Taktı telemekçini, kızıldan haçı,
Gâvur olup General'e eş oldu.

¹⁷ Veli Ağa/ Hacı Veli: Tiflis'ten gelip Kars'ın Akbaba beldesine yerleşip ticaret ve ziraatla uğraşırken savaş çıkar. Bu sırada Ruslarla alışveriş yapmış. Mehrali Bey destanından anlaşıldığına göre para karşılığında din değiştirmiş, namusunu satmış. Kars'ı Ruslara teslim etmeye kalkmış. Bunu duyan Mehrali, onu yakalayarak Kars'ın kumandanı Hâmi Paşa'ya getirmiştir. Hüseyin Hâmi Paşa da mahkeme etmeden astırmıştır (Arif, 1978: 251).

Fakir Şenlik gam donunu giyende,
Celâllanıp arşı kürsü sayanda,
Âl-Osman'ın şâd günün duyanda,
Ehl-i İslâmlar'ın gönlü hoş oldu.

Bayatısı:
Âşık der âmânım var,
Ahdım var, peymânım var,
Bu âh Urus'a kalmaz,
Şânlı Âl-Osmân'ım var

Canım var, imanım var,
Nezrim var, kurbânım var,
Kurtulmak gümânım var,
Şânlı Âl-Osmân'ım var. (Kırzioğlu, 1958: 27-28)

4.7. Göç

Göç, yaşama şartlarının türlü sebeplerle zorlaştığı yerlerde daha iyi, daha elverişli geçinme ve bazı hallerde yerleşme yolunu bulmak üzere canlıların bir yerden başka bir yere taşınması işidir (Avşar ve Tunçalp, 1994: 36). Türk milletinin kaderinin şekillenmesinde “göç” her zaman önemli bir unsur olmuştur. Bu durum doğal destanlara bile yansımıştır. Uygur Türklerine ait olan Göç Destanı'nda göçün ne şekilde gerçekleştiği şöyle ifade edilmektedir: “*Nihayet Bugu Han'ın çocuklarından bir başkası yurda hakan seçildi. Onun zamanında memleketteki ehli, vahşi bütün hayvanların, bütün kuşların, bütün çocukların hatta bütün cansızların “Göç! Göç! “ diye, derin üzüntüyle bağırdıkları duyuldu. Uygurlar bu manevi işirete (bu ilâhi emre) uyararak toplandılar. Yurtlarını bırakıp göçmeğe başladılar. Nerede durmak istedilerse bu sesleri duydular. Nihâyet Bet Bahg'in bulunduğu yere geldiler. Orda sesler kesildi. Uygurlar da burda durup beş mahalle (beş şehir) yaptılar. Adını Bet Balıg koydular. Burada yaşayıp çoğaldılar.*”(Banarlı, 1987: 29)

Türkler tarih boyunca çeşitli sebeplerden ötürü doğudan-batıya, batıdan-doğuya devamlı göç etmişlerdir. Bu göçler hâlâ devam etmekte ve Türk toplumunu etkilemektedir. Göçlerin sebebi ne olursa insanların içinde derin yaralar açmış ve bu yaraların tedavisi pek mümkün olmamıştır. Göç edenler, yani muhâcirler her zaman zorluklarla mücadele etmiş ve güzel günlere ulaşmayı amaçlamıştır. Topraklarından, vatanlarından göç eden muhâcirler o toprakların sembolü olmuş, hiç unutulmamıştır.

“*Muhâcirler kaybedilmiş toprakların aziz hatıralarıdır* (Yenisoy, 2005: 2).”
Diyen Gazi Mustafa Kemal Atatürk muhâcirliğin ulviyeti hakkında da şu sözleri söylemiştir: “*Muhâcir diye küçümsenenler, tarihin yazdığı savaşlarda en geriye kalanlar, yani düşmanla sonuna kadar dövüşenler, çekilen ordunun ric’at hatlarını sağlamak için kendilerini feda edenler ve düşman karşısında kaçmak, çekilmek nedir bilmeyenlerdir.*” (Yenisoy, 2005: 3) Bu ifade kulağa hoş gelse de Âşık İznî muhacirlerin çektiği sıkıntıların çok fazla olduğuna şöyle değiniyor:

*Müslümanlık kalkmış bütün bütüne,
Gören nefret eder, saymaz itine,
Enva’ı eşyayı almış sırtına,
Çekilir kervanı muhâcirlerin.* (Özder, 1971: 155)

Türk milletinin geçmişten bugüne göç serüvenini ele almak tamamen ayrı bir araştırma konusudur. Bu durumda biz çalışmamızda 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı’ndan sonra Batum, Artvin ve çevresinden göç eden halkımız ile ilgili yapılan araştırmalara yer verdik.

Savaştan sonra Artvin ve Batum çevresinden göçler başlamıştı. Halk korku ve endişe içinde vatanını terk etmeye başlamıştı. Artvin ve Batum’da göç, Ruslar bölgeyi işgal etmeden önce başlamıştı. 7 Eylül 1878 tarihine kadar Batum’dan Trabzon’a göç edenlerin sayısı 5.500’e ulaşmış, geride kalanlar ise mal ve mülklerini sattıkça göç yollarına düşmüşlerdi. Osmanlı Hükümeti, göç etmeye başlayan halkımız için gerekli önlemleri almaya çalıştı. Göç edenler, Batum Limanı’ndan Trabzon Limanı’na idâre-i mahsûsa vapuru tarafından nakledilmekteydi. Kitle halindeki göçmenlerin naklinde idâre-i mahsûsa yetersiz kalmış ve limana gelenler geri dönmek zorunda kalmıştı. Bu durumun önlenmesi için İstanbul’dan Mevrid-i Nusret, Asir, Selimiye, Muhibir-i Server ve Mecidiye vapurları göçmen nakli için tahsis edilmişti. Trabzon’a sevk edilen göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere Trabzon Vilâyeti Mektûbî Kalemi Mümeyyizi ve İane-i Muhâcirin Komisyonu üyesi Emin Hilmi Efendi görevlendirildi. Artvin ve Batum göçmenlerinin sayıları konusunda kesin bir rakam vermek imkânsızdır. Göç edenlerin sayısı on binlerle ifade edilmektedir. 1878 yılında Batum sancağından 40.000 göçmen harekete geçmişti (İpek, 1991: 14-15). Vatanını böyle trajik bir şekilde terk eden insanlarımızın duygularına en iyi tercüman olan ise Âşık Ceyhûnî’nin şu mısralarıdır:

*Elvedâ günüdür çimenli dağlar,
Göllerde ötüşen sonalar kaldı.
Sedr-i mermer, nişan taşlı otağlar
Her taşı gevherden binalar kaldı. (Kırzıoğlu, 1958: 54)*

Görüldüğü gibi savaştan sonra Artvin ve Batum çevresinden önemli denecek bir göç dalgası başlamıştır. İnsanlar Rus zulmünü çekmektense göç etmeyi yeğlemiştir. Tabii bu durum imkânı olanlar için geçerlidir.

Göç edemeyip topraklarında yaşamaya devam eden yerli halkımız ise sıkıntılı dönemler geçirmektedir. Rusların bölgeyi işgalinden sonra Borçka ve Artvin bölgesine Gürcüler hâkim olmaktadır. 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'ndan sonra Artvin ve Borçka çevresine görevli olarak gelen Gürcü Subay İvane Cainai¹⁸ yazdığı günlüklerde bölge halkının çektiği sıkıntılara şöyle değinmiştir: “ *Buralı Müslüman Gürcülerin akraba ve yakınlarının yarısının Osmanlı ülkesinde olduğunu benim bu konudaki kısa yazımdan İveria okurları hatırlayacaktır. Bazılarının akrabaları o kadar yakın ki bir gün içinde gidip gelinebiliyor. Ama onlar bugüne değin bu mutluluktan uzaktılar. Lazistan koridorunda yalnızca iki yerden geçiş vardı, o da gümrük müdürünün verdiği belgeyle. Yazın buralılar tarla işlerinde birbirlerine yardım ediyorlar. Bu gümrüklerden biri limanda (Hopa yakınlarında, deniz kıyısında), ikincisi Orcohi'de (Artvin ilçesinde, Artvin kentinin yirmi kilometre yukarısında) bulunuyor. Bir gümrükten diğerine yüz kilometre mesafe var. Buralar akrabalarını görmek isteyince, bu gümrüklerden ya birincisine ya da ikincisine gitmek zorundadır. Kuşkusuz iki günlük yolculuk hayli zor. Buralılar akrabalarını görmeye, kendi köylerinden üç-dört saatlik yolculukla habersiz ve gizlice gidiyorlardı. Doğal ki yalnızca erkekler gidip geliyordu, yoksa çoluk çocuk dağları ve ormanları nasıl aşacaktı. Şimdi beş geçiş noktasına daha izin verildi. Öte yanda ve bu yanda yoğun nüfusun olduğu yerlerde gidiş gelişlerin artık kolaylaşacağını umuyoruz. Böylece bir kaçak gibi gizli gidiş gelişlere de gerek kalmayacak. Bu vadiye Ardahan ilçesinden Malakanların getirileceği ve değişik köylerde Müslümanların yanına yerleştirileceğini güvenilir kaynaklardan duyuyoruz. Müslümanlar ile Malakanlar iç içe nasıl yaşarlar. Buralı kadınlar komşularından bile sakınıyorlar. Bir Müslüman kadın bir*

¹⁸ 1862 yılında doğmuş ve 1936 yılında yaşamını yitirmiş Caiani, 93 Harbi olarak da bilinen 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nın ardından, bu savaşta Rusya'nın eline geçmiş olan Çoruh vadisinde görevlendirilmiştir. Buradaki görevi sırasında, ilki 1881 seneli mektuplar yazmış ve bu mektupları Tiflis'te çıkan Droeba, İveria gazetlerinde yayımlanmıştır (Caiani, 2006: 5).

Malakanla yan yana bağ-bahçede nasıl çalışır? Müslüman kadının, yabancı bir erkeğin yakınında çalışmasına ve onunla göz göze gelmesine ne gelenekleri ne de görenekleri izin verir. Bunu hangi müslüman kabul eder ve içine sindirir? Bunların yaşayabileceklerini sanmıyorum. Buraları görmeye gelen üç Malakan erkeğini buldum ve yöreyi beğenip beğenmediklerini sordum. Çok iyi yerler, ama yolu yok dediler.

-Müslümanlarla bir arada nasıl yaşayacaksınız, onlar sizi kabul etmezler, siz de onları. Her gün kavga ve patırtı eksik olmaz, dedim.

-Biz onlarla, domuz yetiştirinceye değin kavga etmeyiz, dediler. Sonra onlar zaten Osmanlı topraklarına kaçarlar. Yalnız kaldığımızda kavga edeceğimiz kimsede olmaz.

-Evet, bu çok iyi bir fikir, dedim. Siz neden başınızı derde sokasınız, sizin yerinize bu işi yapabilecekken. Bu olayı buralı halk duyunca, Kutaisi valisine şöyle şikâyette bulundular: ‘Bizi onların elinden kurtarın, Kuran ve geleneğimiz bizim onlarla yaşamamıza izin vermiyor. Bizim çoluk çocuğumuz onlarla bir arada olamaz, bağ-bahçede kızlarımız çalışmayınca hayatımızı nasıl sürdürürüz. Bize yardım edin, bizim sonumuz olacak iskâna izin vermeyin.’

Bu ricayı Vali Bey dikkate alır mı? Henüz bilmiyoruz. Ne var ki ben buraların isteğinin yerine getirileceğini sanmıyorum. Aksi durumda, yabancıların yerleştirilmesi burada yaşayan her Müslüman için çok incitici ve sıkıntılı olur. Gerçekten, Malakanların iskânı gerçekleşirse, Murgul vadisinde bir tek Müslüman kalmaz. Bir gecede hepsi Osmanlı topraklarına geçer ve o zaman kara gün başlar domuzlar ve sahipleri için. Öyle bir iş gelir ki başlarına kaçacak delik bulamazlar. Öyle ya, elinden kendi topraklarının alınmasını, onca çoluk çocuğuyla aç halde Osmanlı topraklarına gitmek zorunda kalmayı kim kabullenebilir?

(İveria, 22 Temmuz 1893)” (Caiani, 2006: 24-26)

Ardanuçlu Âşık Efkârî 3 Mart 1878 Ayastefanos Antlaşması sonucu Artvin’in Ruslara bırakılmasını şu hüznü mısralarıyla dile getirir:

*Saltanat elinden yurt kayıp oldu
Ağlasak ne olur, gülsek ne olur
Dinleyen yok, dava dert kayıp oldu
Yaşasak ne olur, ölsek ne olur. (Şenol, 2000: 59)*

Ardanuçlu Âşık Efkârî’nin bu mısraları aslında göçün bir ehemmiyetinin olmadığını, vatanın elden gittiğini, ağlamanın bir şey ifade etmediğini anlatıyor.

Göç sadece Artvin ve Batum’u değil Erzurum, Ardahan ve Kars’ı da etkilemiştir. Savaşın aleyhimize dönmesi, ordunun Erzurum’a doğru çekilmeye başlaması üzerine Ruslar propagandaya başlayarak halkı göçe zorlarlar. 3 Mart 1878 Ayastefanos Antlaşması ile bu bölgelerin Ruslara bırakıldığı kabul edilince, halkta büyük bir panik başlar. Arkasından 13 Temmuz 1878’de imzalanan Berlin Antlaşması ve yine arkasından İstanbul’da imzalanan Şubat 1879 tarihli antlaşma ile bu bölgelerdeki halkın üç yıl içerisinde arazilerini satarak göç etmeleri, göç etmeyenlerin Rus vatandaşlığına geçirileceği kabul edilir. Bu göç sırasında ne kadar insanımızın göç ettiğini bilemiyoruz. Cem Ender Arslanoğlu’nun verdiği bilgiye göre sadece Kars’tan üç yıl içerisinde 82000 Türk göç etmiştir (Arslanoğlu, 1986: 71).

Bu göçün sadece bir bölümünü anlatan hicret ile ilgili yazı M. Fahrettin Kırzioğlu’nun eserinde şöyle geçmektedir:

“Kadın, erkek, çoluk, çocuk yollara dökülmüşlerdi. Zavallılar tam tepeyi dönecekleri sırada yurtlarına yanık, yanık bir daha baktılar. Bu kara bahtlı obaya şafak da ağlıyor; bu sabah onun gözyaşlarını getirmiş olan katı bir sis artık yavaş yavaş açılıyordu. Ovalardan ve şimdi ağlaya ağlaya ayrıldıkları sevgili obalarından eğrile büğrüle geçen büyük çayın kenarında her sabah olduğu gibi kızlar kilim yıkamıyor, gittikçe incelen sisi yararak sivrilen beyaz minarelerden artık Kelime-i Tevhid işitilmiyordu. Bacalarından duman tütmeyen küçüklü büyüklü yuvaları gözlerine taş ve çamur yığınınından meydana gelmiş bir kara tepecik gibi görünüyor, karşı sırtlardan inen düşman müfrezeleri bu tepeciğe, kartal gibi konmak için takım, takım ilerliyordu.

Bir ihtiyar sesi, arslan gibi gürlledi: ‘Evlâtlarım, ulularımız demiştir, yiğit yenilmek için yaratılır. Türk kemikleri yurt hasretiyle yağrulmuş, atalarımız yüreklerimizi taş gibi pekiştirdikten sonra doğurmuştur. Yörüyün evlâtlarım! Hiç olmazsa Kal’a kapılarından girdiklerini görmeyelim.’ Göç tepeyi aşmış, artık hiçbir şey görünmüyor, korkunç bir yokuşun yıkık yollarından iniliyordu. İnce uysal bir yağmur bu kara günün gözyaşları gibi dökülüyor, küçük karaltısını taşıyan kağnıların (öküz arabası) gıcirtısı mariz kadınlarla dermansız ihtiyarların ve analarının kucaklarında yağmurdan ıslanarak yavaş, yavaş üşüyen mini mini yavruların iniltilerine karışıyor, bu ıssız vâdileri çınlatıyordu. Yokuşun dibine erişmek üzere idiler ki küçük bir yavrucak parmağıyle tepeyi göstererek Ali dedem geliyor, aydınlık haberini verdi. Herkes sevinçle baktı. Fakat yine gülmek bu bîçâreler için kâbil değildi, şehid haberini almış oldukları memleketin bu

biricik Âşık'ı, sazı arkasına asmış, elindeki sopasına dayanarak bir kucak beyaz sakaliyle genç bir arslan gibi iniyor, acı acı kükreyen kalbinden çıkan şu yanık destanı söylüyordu.” (Kırzıoğlu, 1958: 49-50)

4.7.1. İsimsiz Bir Halk Şairimizin “Kınalar Kaldı” Destanı: Savaştan sonra yollara düşen halkımızın acınası durumunu gözler önüne seren bu destan, yaşanan şeyler için artık dilin yetersiz kaldığını anlatır niteliktedir.

KINALAR KALDI

Konuk yok dünyada kaygular sarmış,
Türk'e yurtlarından göçmeklik kalmış,
Nereye gidelim Kars'ı el almış?
Eller çözümedi kınalar kaldı;
Her taşı cevherden binalar kaldı.

Koyunlar kırılmış, ağıl boş kalmış,
Yılkı harab olmuş, yerleri kalmış,
Bu yıl ot bitmemiş, biten sararmış,
Câmiler, medrese, tekkeler kaldı;
Oğuz gibi er yatar türbeler kaldı.

Bağçeler bozulmuş, ormana dönmüş,
Bülbüller dağılmış, güller dökülmüş,
Bakın şu yerde de bağçevân ölmüş,
Yakuttan tarlalar, tapanlar kaldı;
Ovalar, harmanlar, sapanlar kaldı.

Düğünler yapılmış, dernek olmamış,
Oğlan harbe gitmiş, gerdek olmamış,
Nişanlıya kavuşan bir tek olmamış,
Analar dul oldu, arslanlar kaldı;

Nikâhlar bozuldu, nişanlar kaldı. (Kırzıoğlu, 1958: 50)

4.7.2. Bir Âlim Mahlaşlı Halk Şairimizin “Hicret Eyle” Destanı: Kendini “*bir âlim*” olarak tasvir eden halk şairimiz insanları göçe davet ediyor ve bunu da çok etkili bir dille yapıyor. Göç etmenin artık vâcip olduğunu vurgulayan mısralar insanın yüreğini derinden etkilemektedir.

HİCRET EYLE

Dinle ulemâ sözünü,
Ne durursun hicret eyle.
Mümin olanlar farzıdır,
Ne durursun hicret eyle.

Yoktur dünyanın vefâsı,
İmandır gönlün şifâsı,
İşitmezsin ezan sesi,
Ne durursun hicret eyle.

Bu fâni dünya yalancı,
Olmuştur bize talancı,
Evlâdın olur davacı,
Ne durursun hicret eyle.

Din uğruna eyle gayret,
Kâfirler eder zulümât,
Câmilerde yanmaz berat,
Ne durursun hicret eyle.

Yüz döndürme Muhammed'den,
Gözler seni şefaatten,
Dilin kesme tarikatten,
Ne durursun hicret eyle.

Yerin Şâm'dır evvel, âhir,
Dünya bize olmuş bahil,
İçirir mü'mine çakır,
Ne durursun hicret eyle.

Bazı Mü'min dinden çıkar,
Kâfir dinde eder karar,
Hakk ânı Cehim'de yakar,
Ne durursun hicret eyle.

Hak'tan bize zulüm oldu,
Urus geldi bina saldı,
Niçe câmi harap kaldı,
Ne durursun hicret eyle.

Lâ'in ile eyleme bahs,
Din İslâm'a eyle heves,
Çocuklar öğrenir Asvas,
Ne durursun hicret eyle.

Mümin olan Hakk'a bakar,
Âhretinde ışık yakar,
Avretler divâna çıkar,
Ne durursun hicret eyle.

Bu kâfir durdukça azar,
Seni cândan eder bizâr,
Hiç kalmadı okur yazar,
Ne durursun hicret eyle.

Gidenler alurlar murat,
Din-i İslâm çeker gayret,
Yeter bu çektiğin mihnet,
Ne durursun hicret eyle.

Haktan dile Kur'ân, imân,
Cennet olsun sana mekân,
Kalur zulümâtta devrân
Ne durursun hicret eyle.

Deme: Benim varım yoktur,
Gitmek iktidarım yoktur,
Hüdâ'nın ihsanı çoktur,
Ne durursun hicret eyle.

Bir Âlim'dir bunu diyen,
Rahmet bulsun hem okuyan,
Kabul et bunu dinleyen,
Ne durursun hicret eyle. (Kırzioğlu 1958: 53-54)

4.7.3. Âşık Ceyhûnî'nin “Kaldı” Destanı: Âşık Ceyhûnî göçün acı yüzünü aşağıdaki destanda gözler önüne seriyor ve destanına çok hüznü bir şekilde “*elveda*” diyerek başlıyor. Göçten sonra geride kalanlar ise âşığın içini parçalamaktadır. Anayı, atayı, dedeyi, selâları, hutbeleri, Kur'anları, yaylaları, bağı, bahçeyi her şeyi geride bırakan âşığımız ve halkımız gözyaşı içinde vatanını, doğup büyüdüğü toprakları terk etmektedir.

KALDI

Elvedâ günüdür çimenli dağlar,
Göllerde ötüşen sonalar kaldı.
Sedr-i mermer, nişan taşlı otağlar
Her taşı gevherden binalar kaldı.

Hani konu komşu gele konalar,
Sündüzler donatıp hoş salınalar,
Huriler şenletip Kevser sunalar,
Cennete okşayan hâneler kaldı.

Nuranî câmiler küfürden ağlar,
Mescid, minareler karalar bağlar,
Cümle müminlerin ciğerin dağlar,
Ehl-i İslâm zebun, kanalar kaldı.

Vaazlar kürsüde sona yetmeden,
Müderris dersleri kesti bitmeden,
Vilâyet müftüsü tefsir etmeden,
Hitama ermeyen fetvâlar kaldı.

Kâfirler günahdan asla sakınmaz,
Zihni olmayana onlar dokunmaz,
Minberler ağlaşır, hutbe okunmaz,
Bu husûsta nice Cuma'lar kaldı.

Nasip olmadı ki alak tadların,
Dilimiz tutmaz ki sayak adların,
Yanıp söyleyeyim bâri yâdların,
Çok bağlı, bahçeli kalalar kaldı.

Moskoflar yıkandı İslâm kanıyla,
A'zam'ül- Evliya Harakanî'yle,
Hasret ü zulmette çok Yârâni'yle,
Nice Celâl¹⁹ gibi Baba'lar kaldı

Sokaklar kavgası yattıktan sonra,
Al kanla mülkleri sattıktan sonra,
Gemimiz tûfanda battıktan sonra,
Bahr-i hûnda dürri-i yektâlar kaldı.

Mevlâ'm er görünce küfre vatanı,
Dağlar maraliyle sular ceylânı,
Çekilip tadarlar dâğ-i hicrânı,
A'lâ göçüp, yurda ednâlar kaldı.

¹⁹ Kars Kalesi'nin giriş kapısının hemen sağında bir türbe vardır. Bu türbenin Celâl Baba adlı bir şahsa ait olduğu söylenir ve hakkında şu hikâye anlatılır: “*Ermeni Harbi esnasında Celâl Baba, Kars Kalesi'nin kapı muhâfızı olarak vâzife alır. Ermeniler kalabalık bir ordu hâlinde kaleye taarruza geçerler. Celâl Baba da saatlerce çarpışır. Sonunda bir Ermeni, bunun arkasından gelerek başını gövdesinden ayırır. Başının yere düştüğünü anlayan Celâl Baba hemen onu koltuğunun altına alır ve düşmanla dövüşmeye devam eder. Bu durumu gören düşman kaçmaya başlar, çekilip gider. Şehrin düşmandan temizlendiği haberini alan Celâl Baba, olduğu yere düşüp kalır. Onu oraya gömerler. Düşüp öldüğü yerin kale kapısının hemen girişinde olmasını ise halk, onun, ölümünde bile kendisine emânet edilen yeri terk etmediği şeklinde değerlendirir.*” (Sakaoğlu, 1976: 251-252)

Muhâcir sesinden tutuldu düzler,
Ağlayıp kör oldu çok şâhân gözler,
Kabirde mevtalar Fatiha gözler,
Okunmaz Kur'ânlar, senâlar kaldı.

Yaylağında gelin, kızlar bezeli,
Ceylânlar durağı, Kevser gözeli,
Koç, kuzu besleyen yurdun güzeli,
Hınzır sürüsüne yaylalar kaldı.

Tezdiler yeşilbaş sonalar mârdan,
Öz bağ bahçesinde bülbüller hârdan,
Ermedi murada yandılar nârdan,
Açıp gül olmayan goncalar kaldı.

Ol zamanda Kars'ın gülleri soldu,
Küffâr'ın koşunu ovaya doldu,
Nur Kümbet Câmî²⁰'si kilise oldu,
Okunmaz hutbeler, salâlar kaldı.

Yılanlar yuvaya yaman süzüldü,
Turnası yollara geçip düzüldü,
Kalamaz ordular tahtı bozuldu,
Şâhlar revân oldu, gedâlar kaldı.

Nazlı yurda daldı saldad-ı mâri,
Gökyüzünü tuttu kuşların zâri,
Ma'sum balaları boğmadır kâri,
Yiğesiz hezârân yuvalar kaldı.

Al yeşil yerine karalar sarmış,
Nişanlı yârları Cinân'a varmış,
Kız gelin ağlaşır boynunu burmuş,
Ayağı gitmeyen hesnâlar kaldı.

Yosmaların soldu gül yanakları,
Bırakmış ağalar şen konakları,
Göçe beğler yâda yok sığınakları,
Küffâra gülşen-i ra'nâlar kaldı.

Halâyık oturmuş sızlar derdini,
Tersine dönderir figan gerdünü,
Baykuşlar boş buldu şahbaz yurdunu,

²⁰ Oniki Havariler Kilisesi olarak da bilinen Kümbet Camii, Kars Kalesi'nin güneye bakan yamacında bulunmaktadır. Yapının genel olarak, X. yüzyılda Kars ve çevresine hâkim olan Bağratlılar zamanında inşa edilmiş olabileceği tahmin edilmektedir. 929-953 yılları arasında Bağratlı Kralı Abas tarafından yaptırılmıştır (Gündoğdu, 2000: 27-39).

Lâçin yuvasında kargalar kaldı.
Al kanda sünbülü besledi dağlar,
Hicrânda bülbülü, bâġbânsız bağlar,
Zevk ehlini dağlar firaklı çağlar,
Mecnûnu dağlarda Leylâ'lar kaldı.

Ancak yâdı kaldı Kars'ın dillerde,
Göçlerimiz battı boyun bellerde,
Ara dere köyler, ara yollarda,
Kefensiz mübârek mevtâlar kaldı.

Gurbet ele düştü çetin yönümüz,
Gurbette kim dinler dertli ünümüz,
Kara oldu bayram, seyrân günümüz,
Bundan böyle bize yanmalar kaldı.

Müşkül oldu Hakk'a borcu edâsı,
Durdu sav ü salat, Kur'ân sadası,
Kesildi câmiden tekbir nidâsı,
Müşrikler elinde hüsnâlar kaldı.

Serv-i nigâr kaddi kemanâ döndü,
Nâz ü niyâz ünü figâna döndü,
Bozuldu dost bağı virâna döndü,
Göze, çöle akan Tuna'lar kaldı.

Gözyaşından yollar kana boyandı,
Figân arşa çıkıp Levh'e dayandı,
Deftere yazıldı bahtımız yandı,
İkbâlden idbâra çirâlar kaldı.

Ağlayın yavrular kalan vatana,
Firaka düşüren felek utana,
Vatan cüdâlığı benzer sultana,
Hükmettikçe mülke, cân alar kaldı.

Kahpe felek gönlün yerini bulsun,
Senin de bağrına ateşler dolsun,
Ezelden dilerdin bezm böyle olsun,
Harâb oldu kırık minâlar kaldı.

Kâfir sana çok çok öğler verildi,
Ettiğin zulümler Arş'tan görüldü,
Bir gün sen de dersin: Kolum kırıldı,
Dönem virânıma fenâlar kaldı.

Takdir-i ezeldir beyhûde yanma,
Sefil Ceyhûnî'yi derdi yok sanma,
Sılayı terk etmek gam değil amma,
Emekdar atalar, analar kaldı.

Bayatısı:

Kaldı, yâr od'a kaldı,
İşi âh, dâda kaldı,
Kars'ın dâdına yeten
Bir tek ol Hüdâ kaldı. (Kırzıoğlu, 1958: 54-57)

4.7.4. Âşık İznî'nin “Muhâcirlerin” Destanı: Âşık İznî Doksanüç Savaşı'ndan sonraki göç olayını aşağıdaki destanla dile getirmiştir. Yollara düşen muhâcirler perişan hâldedir. Muhâcirler ileriye baksa belirsizlik, geriye baksa hüznün, ayrılık vardır. Bu durumda ağlamaktan, âh edip inlemekten başka çâre yoktur.

MUHÂCİRLERİN

Hayr ede encâmın Cenâbı Mevla,
Sarardı elvânı muhâcirlerin.
Hep müsavi oldu bay ile gedâ,
Bozuldu devranı muhâcirlerin.

Devrânı âlemin aksine döndü,
Milyon haneler mahv oldu, söndü,
Gonca gülümüze baykuşlar kondu,
Soldu gülistanı muhâcirlerin.

Gülistan bağları kaldı ağyara,
Bilir mi kadrini ol yüzü kara,
Bülbüller misali başlarınız zara,
Sabiyle sıbyanı muhâcirlerin.

Sabi sıbyan ağlar, düştü yollara,
Dağıldı her biri sağ ve sollara,
Ab ü dâne attı gurbet ellere,
Bellisiz mekânı muhâcirlerin.

Mekândan ayırdı felek kahr ile
Şeker şerbet olsa yutar zehr ile
Bir taşın değişmem yüz bin şehir ile
Safi nimet, nâni muhâcirlerin.

Nâna muhtaç oldu fakir fukara,
Mevlâ yardım ede gayri ne çâre,
Binde bir kimsede kalmadı para,

Yok kuvveti, cânı muhâcirlerin.
Cânlar helâk oldu sıcak soğuktan,
Çoğusu kırıldı açlıktan, yoktan,
Ne gelmez insana dertten, açlıktan,
Paradır dermânı muhâcirlerin.

Dermansız, medarsız kaldık bî-huzûr,
Kime şekvâ etsek bizdedir kusur,
Her bir şeyden ağır mağrûrla gurûr,
Çok vardır noksanı muhâcirlerin.

Noksanlıkla vardık Karahisar'a,
İki gün aç, muhtaç, yoktur idara,
Nüfusa verdiler otuzar para,
Nûr gördü imanı muhâcirlerin.

İmanı olanın var merhameti,
Kim görse bu hâlde acır milleti,
Hâşa kimde ki var iman killeti,
O, büyük düşmanı muhâcirlerin.

Düşman olan göze âşikâr görünür,
Bu millet onlara nöker görünür,
Hicret etmeyene şeker görünür,
Bir acı soğanı muhâcirlerin.

Soğan gibi soymak ister postunu,
Hiç düşünmez düşmanını, dostunu,
Bilmez misin yerin altı, üstünü,
Yerli Müslüman'ı, muhâcirlerin.

Müslümanlık kalkmış bütün bütüne,
Gören nefret eder, saymaz itine,
Enva'ı eşyayı almış sırtına,
Çekilir kervanı muhâcirlerin.

Kervan olmuş nideceğin bilemez,
Hangi zehri yudacağın bilemez,
Ne tarafa gideceğin bilemez,
Kapandı çar yanı muhâcirlerin.

Çar taraftan kapanmıştır râhımız,
Kuh-ı âsumana çıktı âhımız,
Kayboldu ortadan Padişah'ımız,
Sebeperişanı muhâcirlerin

Perişan hâlimiz günden gün artar,
Fazl u kereminle halâs et kurtar,
Çektiğimiz çile hamd olsun yeter,
Cümleten ihsânı muhâcirlerin.

İhsan, ihsanından bezdi, usandı,
Düşündükçe aklın deryaya bandı,
Geçti semalardan arşa dayandı,
Âh ile figânı muhâcirlerin.

Figânı olmayan güzel güş eyler,
Gezer safalarda zevk, cümbüş eder,
Şimdi şükür yazdır, sonra kış eder,
Okunur fermânı muhâcirlerin.

Fermanı okunur gör illetini,
Bîçâre zenlerin gör gayretini,
Bırakır yollarda er, avradını,
Akar dide kanı muhâcirlerin.

Dide kandan yaşlar döküldü yüze,
Analar evladın bıraktı düze,
Dünyada kuruldu omuz omuza,
Arasat Meydanı muhâcirlerin.

Meydanlarda kaldık sahibimiz yok,
Kölelik satılsak talibimiz yok,
Er avrad söyleriz ayıbımız yok,
Muttasıl divanı muhâcirlerin.

Bîçâre İznî'nin feryâd u âhı,
Vilâyet Erzurum çoktur günâhı,
Zor köyünde sakın Muhtar penâhı,
Hatm oldu destanı muhâcirlerin. (Özder, 1971:152-156)

Âşık Esrârî de Doksanüç Savaşlarından sonra yurdunu terk ettiğini aşağıda
verdiğimiz dörtlükte ifade ediyor:

*Dinlesinler ehl-i kâmil olanlar,
Kıyâmet gömleği biçenlerdeniz.
Bizde yoktur şu dinlerin gayrısı,
Terk edip küffârı kaçanlardanız.*

4.7.5. Âşık Esrârî'nin “Geçtim de Geldim” Destanı: Esrârî, göç ettiği zaman
da şu şiiri ile göç olayını anlatıyor:

GEÇTİM DE GELDİM

Dinleyin ağalar tarif edeyim,
Nice cebellerden aştım da geldim.
Elden ele, kaptan kaba süzıldüm,
Un olup haddeden geçtim de geldim.

Bendi boz bulanık şu dağlar gibi,
Yemişi mahv olan şen bağlar gibi,
Yârini yitiren bir ağlar gibi,
Abdal tek yollara düştüm de geldim.

Kul Esrar'a demen beyler serseri,
Var mı yâr elinen içen Kevser'i,
Dolandım cihânı Rum'u, Kayser'i,
Derdime bin defter açtım da geldim. (Şenol, 2000: 34)

4.7.6. Posoflu Feryâdî'nin "Sunalar Kaldı" Destanı: Posoflu Feryâdî de göç olayını bir şiirinde aşağıda verdiğimiz mısralarla dile getiriyor. Bu şiirde de Ceyhûnî'nin şiiri gibi geride kalanlar üzerine hüznü düşünceyle dile getirilmiştir.

SUNALAR KALDI

Elveda eyleyin çimenli dağlar,
Göllerde yeşilbaş sunalar kaldı.
Kumandan emretti, kapandı yollar,
Neferler elinde daneler kaldı.

93 tarihinde Ruslar geldi,
Kılıcın kahriyle her yanı aldı,
Yirmi üç karya muhâcir oldu,
Dağıldı yiğitler, sonalar kaldı.

Kars'ı, Ahıska'yı etti haraba,
En Batum'a, dolan çık Narman'a,
Medrese, meyhâne, câmi, kârhâne,
Her taşı gevherden binalar kaldı.

Zâlim Urus da bu gûnahtan sakınmaz,
Aklı olanlara bu söz dokunmaz,
Minberler kan ağlar hutbe okunmaz,
Nice bayram, nice cumalar kaldı.

Feryâdi oturmuş derdini sızlar,
Muhacir sesinden kapandı düzler,
Kabirde mevtalar fâtiha gözler,
Emekdar analar, atalar kaldı. (Bayraktaroğlu, 1992: 48)

4.7.7. Âşık Celîl'in "Efendim" Destanı: Sarıkamış'ın Karnâğas köyünden Âşık Celîl, göç edenlerin durumunu şöyle anlatıyor:

EFENDİM

Sıladan ürküttü gâvur,
Bağrımızı etti kavur,
Devletin başına çevir,
İşimiz yaştır efendim.

Yola düştük ılgar gibi,
Oğul, uşak ağlar gibi,
Gözyaşımız punğar gibi,
Damlayan yaştır efendim.

Seni gördük bir şişesin,
Hemi Beg'sin, hem Paşa'sın,
Yüzbaşımız çok yaşasın,
Bizimçün baştır efendim.

Sarı Moskof vurdu bizi,
Canımıza saldı sızı,
Meleşir anasız kuzu,
Önümüz kıştır efendim.

Bıraktık yurdu, yuvayı,
Muhâcir olduk havâyî,
Düşmanlan kıldık dâvayı,
Yolumuz taştır efendim. (Kırzioğlu, 1958: 57)

4.7.8. İsimsiz Bir Halk Şairimizin "Yâ Muhammed" Destanı: Bu destanda âşığımız Paygamberimiz Hz. Muhammet (s.a.v)'ten yardım istemektedir.

YÂ MUHAMMED

Göçümüz göçe çitendi,
Düşmanlar bize şitendi,
Ayak gitmez, yüz utandı,
Eriş bize yâ Muhammed.

Gelin câmiye namaza,
Çoğumuzu tutman aza,
Kimisi gitti Suvaz'a,
Eriş bize yâ Muhammed.

Kimisi gitti Kal'a'ya,
Yığıldılar bir araya,
Kimisi gitti Zara'ya,
Eriş bize yâ Muhammed.

Bu dünyanın buhurunda,
Kimse kalmaz âhirinde,
Hep kavurma çukurunda,
Eriş bize yâ Muhammed.

Bu dünya böyle kalmaz,
Urus'ta itibar olmaz,
Ölüyü mezara koymaz,
Eriş bize yâ Muhammed.

İdler yatağı yandı,
Gâziler ocağı söndü,
Güzel Kars virân oldu,
Eriş bize yâ Muhammed. (Kırzıoğlu, 1958: 58)

4.7.9. Âşık Güftârî'nin “Ağlarım” Destanı: Âşık Güftârî düşmanın Posof'u işgâl etmesinden sonra yörede kıtlık başladığını, câmilerde ezanın okunmadığını, kalelere Türk bayrağının çekilmediğini, işlerin günden güne kötüye gittiğini görür. Bunun üzerine halkın göç etmek zorunda kaldığını anlatır. Âşık bütün bu olumsuzluklara “ağlarım” diyerek feryat ediyor.

AĞLARIM

Saz, sohbet söylerim dinlen gûş ilen,
Doldu dîdelerim kanlı yaş ilen,
Elvedâ eyledik eş yoldaş ilen,
Gurbet ele düştü işim ağlarım.

Kâfir gâlip geldi yerimiz aldı,
Selâtin câmiler hep esir kaldı,
Vade teknil oldu, tarihler doldu,
Âhir şerre kaldı başım ağlarım.

Poskov'dan da gitti hayır, bereket,
Görünmez Al Bayrak, kalındı hasret,
Düzdük katar göçü, eder hareket,
Zehir oldu ekmek, aşım ağlarım.

Güftârî söylerim bu doğru râhım,
Arşa direk oldu, dayandı âhım,
Senden ayrılmışım gül yüzlü şâhım,
Yoktur senden ayrı eşim ağlarım. (Kırzıoğlu, 1958: 48)

4.7.10. Âşık Güftârî'nin “Küffâra Kaldı” Destanı: Güftârî, memleketini terk etmiş olmanın verdiği derin üzüntüyü şöyle dile getirmiş:

KÜFFÂRA KALDI

Zapteyledi Beni Asfer cihânı,
Şimdiki hâl meydan küffâra kaldı.
Beyan etti türlü türlü alâmet,
İslâm olan gama, efkâra kaldı.

Kuramadım düşman ile savaşı,
Akıttı gözlerim kan ile yaşı,
Daim içerimde sönmez ataşı,
Sevdiğim vatanım ağyâra kaldı.

Vade yetti âgâh olabilmedim,
Hayıf mertlik ile ölebilmedim,
Düşmandan intikam alabilmedim,
İşte yüreğimde bu yara kaldı.

Der Güftârî Hak'tan imiş bu yazı,
Dilerim duadan unutmam bizi,
Hüdâ'ya emanet eyledim sizi,
Bir dahi görüşmek mahşere kaldı. (Kırzıoğlu, 1958: 48)

4.7.11. Mehmet Recâî Hoca'nın “Niyâzımdır” Destanı: Şavşatlı Müderris Mehmet Recâî Hoca da göç etmenin vâcip olduğunu aşağıdaki şiirinde açıklarsa da sonradan göç etmeyerek köyünde kalarak yöre halkını eğitmeye devam eder.

NİYÂZIMDIR

Niyâzımdır ya Rab hulûs-i kalpten,
Erenler himmeti şark ile garptan,
Muhammedîleri bu dâr-ı harpten,
Çar (çıkâr) vaktiyle dâr-ı âmâna bizi.

Recâî, cehdin yok acap ne haldir,
Hicret vâcip oldu durmak vebâldir,
Ya Rab kısmetimiz bu yerden kaldır,
Yetiştir ol Âl-Osmân'a bizi.

Anınçin mübtelâ etti bizi türlü belâlara,
Terbiye etmek için Hak verüptür sultan-ı diğer. (Özder, 1971: 69)

4.8. Yurt Özlemi

Vatanını, doğup büyüdüğü toprakları, memleketlerini terk eden muhâcirler Anadolu'nun çeşitli illerine yerleşmişlerdir. Bunların başında İstanbul, Bursa, Adapazarı, Amasya, Aydın gibi iller gelir. Muhâcirler buralara yerleşmiş ancak memleket hasretiyle yanıp tutuşmuşlardır. Yurt özlemi çeken bazı âşıklarımız doğup büyüdüğü yerleri düşman işgalinde dahi olsa tekrar görmek istemiş, bazılarıysa memleketleri bağımsızlığa kavuştuktan sonra gelmiştir.

Memleket hasreti çeken âşıklarımız doğduğu topraklara haber salmak için, acılarını biraz olsun dindirmek için çeşitli yollar bulmuştur. Mânevi olarak kendini rahatlatmak, içini dökmek isteyen âşıklarımız Türk kültüründe önemli bir yeri olan “turna” yı şiirlerinde kullanmışlardır. “*Turna Türk kültüründe önemli yeri olan bir kuştur. Turna, kökeni muhtemelen eski Türk kültürü olan ve sâhip olduğu özelliklerle kutsal kabul edilen bir kuştur. Kutsallığı, Müslümanlığı kabul eden veya etmeyen çok sayıda Türk boyu tarafından, hatta ana kitleden ne zaman ayrıldıkları bilinemeyen Yakut Türklerince de devam ettirilmiştir.*” (Temizkan, 2014: 170) Şükrü Elçin ise “*Halk Edebiyatı'nda Turna Motifi*” adlı makalesinde evinden, barkından, sevdiklerinden, memleketinden ayrı düşen insanlar için turnanın önemini şöyle ifade ediyor: “*Herhangi bir sebeple evinden, yurdundan ayrılan insanın, husûsiyle erkeğin bir gâye için yuvasında bıraktığı eşine, ana, baba, sevgili veya çocuklarına duyduğu hasret; memlekette kalanların ruhlarında beliren acı ve boşluk, ister istemez bir vâsıtadan faydalanma ihtiyâcını doğurmuştur. Türk halk şairlerinin hayal dahi olsa, faydalandığı bu vasıtalarından biri de geleneğin getirdiği inançlar içinden gelen ve belli mevsimlerde göç eden turnadır. Halk şairlerinden bâzıları, kendi hayatlarını, memleketimize ilkbaharda gelip sonbaharda sıcak ülkelere dönen göçmen turna kuşunununkine benzetmekte ve onunla uzun ve yorucu seyahatlerinde deritleşmektedirler.*” (1997: 67) 93 Harbi'nden sonra vatanlarından göç eden insanlarımızın memleketlerine olan özlemlerini duyurmak ve o mâneviyatı yaşamak için turnayı aracı olarak kullandığını görüyoruz.

Bu mâneviyatı yaşayan ve memleket hasreti çekerek âh eden Musa Eyyüp Zeyem turnalara şöyle seslenmektedir:

*Vatan diyârından gelen turnalar
Söyleyiniz bizim eller durur mu?
Çemenli, çiçekli şirin ovalar
Bülbüllü bahçalar, güller durur mu? (Kartarı,1977: 27)*

Savaş Ekici ise turnayla ilgili şunları söylüyor: “*Anadolu insanı, bazı canlıları veya gerçekte olmayan fakat olduğunu var saydığı bazı varlıkları kullanarak dolaylı yollardan duygularını anlatmıştır. Fakat bunu rastgele değil gerek aldığı kültür mirası, gerekse kendi tecrübe ve gözlemlerine dayanarak yapmıştır. Anadolu insanı turnanın özelliklerini yıllar önce keşfetmiş ve kendisindeki bazı duyguların onda da olduğunu fark ederek onu kendisine dert ortağı seçmiş, daha samimî, daha yakın bulmuş, dertlerini onunla paylaşmıştır. Bazen de turnaları sevdiği kişilerin yerine koymuş ve ona bir şey olmasından korkmuş, tedirgin olmuştur.*” (1989: 22) Aşağıda verdiğimiz destan bu samimiyetin, yakarışın, dileğin dile gelmiş hâlidir.

4.8.1. Âşık Efkârî'nin “Turnalar” Destanı: Âşık Efkârî turnalara derdini öyle içten öyle samîmi anlatıyor ki göç eden insanların ortak ahvâlini anlattığını bu mısralardan anlıyoruz. Turnaya verilen değeri bu destanda gayet açık bir şekilde görüyoruz.

TURNALAR

Mevlâyı seversez beklen havada,
Beş on dakika nolur zâlim turnalar.
Selâm söylen benden nazlı vatana,
Dinleyin az arzuhâlim turnalar.

Ne bahtiyarsınız kanat açarsız,
Karlı dağlar, çetin beller geçersiz,
İstedimiz yana doğru uçarsız,
Garip düştüm, bağlı yolum turnalar.

Gider olsaz eğer yaşlı ellere,
İnersiz mutlaka şişe göllere,
Suları şifadır can ü dillere,
Kırıktır kanadım, kolum turnalar.

Size diyem yurdun nişânesi var,
Bakarsız, bozulmuş güldânesi var,
Hâli, virân kalmış kâşanesi var,
Yok etmiş varını ölüm turnalar.

Sünbüllü dağları kana boyanmış,
Zümrüdü ovalar odlara yanmış,
Güller solmuş, feryâd arşa dayanmış,
Dil-i bülbül dilim dilim turnalar.

Cennet yerinirdi o kesim yurda,
Şehidler yatağı vardır o yerde,
Ezânsız câmiler ağlar seherde,
Budandı budağım, dalım turnalar.

Görürsüz her yanda bir ocak sönmüş,
Harâb olmuş bağlar virâne dönmüş,
Nurdan eser yoktur, zulümât sinmiş,
Dört yanını sarmış zulüm turnalar.

Doksanüç'ten beri yolu şaşırdım,
Girdabtayım, bahr-i gami taşırdım,
Bir arslan balamı yitkin düşürdüm,
Revân oldu kanlı selim turnalar.

Hicret unutturdu bala derdini,
Niçeler terk etti güşen yurdunu,
Gece, gündüz vatan zikr ü virdini,
Ederler, dayanmaz dilim turnalar.

Kars demişler anın güzel adına,
Tahammül eylemez gönül yâdına,
Mevlâm nâcî ola, yete dâdına,
Moskof'a kalmıştır elim turnalar.

O yaşlı ellere erdiğimiz vakit,
Iraktan Kal'a'sın gördüğümüz vakit,
Çayrılarda yuva kurduğumuz vakit,
Salın yâda sefil hâlîm turnalar.

Efkârî'm der, civan cânım çürüdü,
Kal'a'nın altında yuvam var idi,
Hayrını görmedim, eller yaradı,
Bize felek çaldı çalım turnalar. (Kırzioğlu, 1958: 72-73)

4.8.2. Âşık Esmânî'nin “Bulunmaz” Destanı: Âşık Esmânî Rus işgalinden sonra tekrar memleketine yani Kars'a döner ancak “*keşke dönmeseydim*” diyecek kadar üzgündür; çünkü Kars, eski Kars değildir.

BULUNMAZ

Düşmanlar eline buldum elimi,
Viran olmuş gülşen bağlar bulunmaz.
Felek kırdı yedi yerden belimi,
Mor sümbül, marallı dağlar bulunmaz.

Moskof dolmuş, İslâm yâda çekilmiş,
Kalasına çaput bayrak dikilmiş,
Âh ü zârdan Kars'ın beli bükülmüş,
Derindir yarası, bağlar bulunmaz.

Dağılmış medrese, bozulmuş mescid,
Niçe câmi, türbe olmuş nâbedid,
Ayaklar altında ezilmiş şehid,
İntikam alacak sağlar bulunmaz.

Hâr almış bağları, bülbül kalmamış,
Sararmış gülzârı, bir gül kalmamış,
Nâr almış dağları sümbül kalmamış,
Bozulmuş derneği, ağlar bulunmaz.

Esmânî der: Keşke olmaz olaydım,
Diyâr-i gurbetten gelmez olaydım,
Âh evvelki vaktin bilmez olaydım,
Yan gönül yan, eski çağlar bulunmaz. (Kırzioğlu, 1958:64)

4.8.3. Sâdık Mahlaslı Şairimizin “Zarşat” Destanı: Sâdık mahlaslı şairimiz İslâm'ın Rus işgâli neticesinde zarar gördüğünü, bu durumun ciğerleri sızlattığını söylüyor.

ZARŞAT

Teselli etmeğe vardım hâlini,
Gördüm ki kan ağlar özü Zarşat'ın.
Kör olaydım böyle görmez olaydım,
Ne yaman bozulmuş yüzü Zarşat'ın.

Dağılmış şenliği yiğesiz kalmış,
Kal'ası, bedeni hâkisâr olmuş,
Mübarek câmisi zulmete dalmış,
Süsünsüz, sümbülsüz düzü Zarşat'ın.

Sadık bu ne hâldir İslâm dağlandı?
Sanki at yerine eşek bağlandı,
Bu hususta Hakk'a çokça ağlandı,
Ciğerler sızlatır közü Zarşat'ın. (Kırzioğlu, 1958: 65)

4.8.4. Âşık Ceyhûnî'nin “Vah Neyleyim” Destanı: Âşık Ceyhûnî, memleket hasretini aşağıda verdiğimiz şiirlerinde dile getirmiştir.

VAH NEYLEYİM

Arş'a çıkan âhım felek,
Duymaz âh neyleyim, vâh neyleyim.
Gurbet donun zâr eğnimden,
Soymaz âh neyleyim, vâh neyleyim.

Dâğ-ı hicrân dağlar beni,
Hâlim gören ağlar beni,
Kavuşmağa dağlar beni,
Koymaz âh neyleyim, vâh neyleyim.

Çarh bizi berbat etmeden,
Ceyhunî feryâd etmeden,
Kars (Vatan) adını yâd etmeden,
Doymaz âh neyleyim, vâh neyleyim. (Kırzioğlu, 1958: 70)

AĞLADI CEYHÛN

Kâdir Mevlâm sen rahmeyle hâline,
Gine bugün yaman ağladı Ceyhûn.
Dolandı fırladı dildâra vara,
Çetin bend aşamaz çağladı Ceyhûn.

Ayrıralı beş yıl yavru yanından,
Bulandı bahr-ı gan anın kanından,
Bîkarâr felekler âh, figânından,
Yaralar, bereler bağladı Ceyhûn

Geldi teselliye kuşlar başına,
Mecnûn olup düşmüş Leylâ peşine,
Yeter hasretliği, yetir eşine,
Yüreğin odlara dağladı Ceyhûn. (Kırzioğlu, 1958:70)

4.8.5. Âşık Ceyhûnî'nin “Kars” Destanı: Âşık Ceyhûnî, göç ettikten sonra Kars'a karşı duyduğu özlemi ve Kars'ın içinde bulunduğu durumu aşağıdaki mısralarda dile getirir.

KARS

Seherde uğradım ben bir bülbüle,
Düştü yâda yetim balan nazlı Kars.
Gördüm bülbül niyâz eyler bir güle,
Açılmadan gülü solan nazlı Kars.

Baktım bülbül okşar bizim elliye,
Âşinâlık vererek yanık dilliye,
Dedim hem derdini bile, belliye,
Vâkıf m'ola aceb hâlan nazlı Kars.

Ne ararsın garib bülbül bu yerde,
Nittin gülün, nice düştün bu derde,
Sorma âşık, hazan erdi öz yurda,
Soldu gülü, gülüm alan nazlı Kars.

Şeydâ bülbül, n'oldu senin gülzârın,
Hanı yuvan, nedir bu âh u zârın,
Civân gülzâr şimdi esiri hârın,
Yuvamda yılanlar dolan nazlı Kars.

Felek balan alıp yola mı koydu?
Seni her bir vardan ala mı koydu?
Yılanlar yuvamda bala mı koydu?
Felek değil, varım çalan nazlı Kars.

Dinle âşık: Hakk'ı seversen candan,
O ki sordun bana dâğ-i vatandan,
Tazeledin derdim, yaram nihândan,
Beni hicr eline salan nazlı Kars.

Yer alanda yılan, diken yurdumda,
Yaralarım başka başka yördemde,
Artmaya başladı derdim her demde,
Yüz bin derde deva bulan nazlı Kars.

Beni gurbet ele attı bir rüzgâr,
Gece, gündüz işi oldu âh ü zâr,
Kalmadı şenliği, virândır gülzâr,
Vermedi bâr, saçın olan nazlı Kars.

Yılanlar bağbânı yatarken vurdu,
Diken sardı, güller figâna durdu,
Söndü bizim tayfa, yılanlar kırdı,
Yandı bahr-ı gâme dalan nazlı Kars.

Kaldık o gün, bugün deşt-i firakta,
Haber almaz olduk gülşen ırakta,
Hakk'a bir arzuhâl kıldık evrakta,
Yolladık Divân'a dolan, nazlı Kars.

Bülbüle yâd, güle niyakâr bakma,
Bakıp virân gönlüm eycemen yakma,
Balanı sâdık bil, odlara yakma,
Moskoflar elinde kalan nazlı Kars.

Yeter bülbül yeter, bağrımı deldin,
Vatanın derdinden ey(i) âgâh oldun,
Sende mi ayrılık derdinden yıldın?
Bizi garib, zâri kılan nazlı Kars.

Söylesem, ger bülbül, vatan sırrından,
Kopar dağlar, taşlar oynar yerinden,
Kulak tut ben diyem binde birinden,
Hudutlar dalında nâlân nazlı Kars.

Garipler öldüler dâ'ussıladan,
Kurtaramaz şazib başın belâdan,
Mecnûnlar çöllerde derd-i Leylâ'dan,
Dolanır ağlarlar dalan nazlı Kars.

Kâfirlere devrân gör nice döndü,
Ehl-i İslâm olanın ocağı söndü,
Kül yağdı üstüne, zulümât sindi,
Beytullah mahzûndur hâlân nazlı Kars.

Düğün yerlerinde ağıt yapıldı,
Bozuldu dernekler, akid yapıldı,
Kara yer borçlar nakıd yapıldı,
Kalmadı sermaya yolan nazlı Kars.

Karaçur'a kalan günde kavruldu,
Gölgesiz kurudu, yelde savruldu,
İrem Bâğ dört yanın diken çevrildi,
Kanlı gözyaşı ile sulan nazlı Kars.

Vatanın şem'ine cânlar pervâne,
Dolanır yanamaz olur divâne,
Gönül rahat etmez dönüp virâne,
Kalmış nâra, yalan değil nazlı Kars.

Felekten küsmüşler dumanlı dağlar,
Menefşe, sümbülü al kanlı ağlar,
Vuslatına koymaz hicrânlı dağlar,
Karagün görmekçün olan nazlı Kars.

Firkatinden bülbül ciğeri pür-hûn,
Hasretinden yandı bu sefil Ceyhûn,
Yavruların boynu bükülü, mahzûn,
Durmuş bakar yolan nazlı Kars. (Kırzioğlu, 1958:70-72)

4.8.6. Âşık Nihânî'nin “Meydan Göründü” Destanı: Âşık Nihânî düşman işgâli bittikten sonra memleketine geri döner ve o acı günleri gözünde tekrar canlandırır.

MEYDAN GÖRÜNDÜ

Tarih bin iki yüz doksan üç yılı,
Kars'ın her tarafı tûfan göründü.
Türkler ile Ruslar oldu seferber,
Er oğlu erlere meydan göründü.

Her iş Tanrı'dadır, kulda yok hâşâ,
Yazılan mukadder hep gelir başa,
Orduya Kumandan ol Muhtar Paşa,
Düşmana saldıran aslan göründü.

Altı ay düşmana yara yetirdik,
Zivin, Başgedik'te işi bitirdik,
Yahnı'da kazandık sonra yitirdik,
Alacadağ bize hicran göründü.

Türk ile kör Moskof hayli savaştı,
Semâdan melekler bu hâle şaştı,
Geriden düşmana imdâd ulaştı,
Bunu duyduk bize figân göründü.

Çok dağa, sahraya döküldü Türkler,
Düşmanın önünden söküldü Türkler,
Nihâyet, geriye çekildi Türkler,
Koca Kars, Ruslar'a vatan göründü.

Lâyık mı güzel Kars düşmana kalsın,
Açılan goncalar vakitsiz solsun,
Tazminat diyenin gözü kör olsun,
Bu yer bizim için zindan göründü.

Dağıldı meclisler, döküldü câmlar,
Mâteme kalboldu o şâd eyyâmlar,
Yıkıldı câmiler, göçtü imamlar,
Gülistan Kars bize viran göründü.

Gördüm bu ahvâli ya Rabbi şaşım,
Durdum vicdanıma dandım, danışım,
On iki yaşında yurttan savuştum,
Arzumanım Âl-Osmân göründü.

On iki yaşında eyledim hicret,
Mevlâm bir kuluna etmesin kismet,
Geriye koyduğum koca memleket,
Düşmanın elinden giryan göründü.

Giderken Moskof'u pek bağı gördüm,
Zulümkâr, yalancı, bayağı gördüm,
Her yerde düşmanın bayrağı gördüm,
Yahşı gönlüm bana yaman göründü.

Yurdum giymiş idi yas, matem donu,
Şehidler yatağı, gâziler kânı,
Kırk yıl tutsak kaldı, kurtuldu sonu,
Kan döken gözlerim handân göründü.

Altmış yıl dolaştım diyâr-i gurbet,
İçimde uyandı büyük bir hasret,
Dedim öz yurdumu edem ziyâret,
Bu hayâl gönlümde heman göründü.

Çok şükür ki geldim öz memlekete,
Bundan sonra düşmem derde, mihnete,
Tanrı'm bağışlasın Cumhuriyet'e
Yaraların sarmış merdân göründü.

Evvelki kâfirin revnakı solmuş,
Çekilmiş Ermeni, Müslüman dolmuş,
Düşmanlar hor, zelîl perişan olmuş,
Şenlenmiş yıkıklar umrân göründü.

Kal'âsı, kulası tunçtan hisarı,
Şehidler kanından burc u bârû,
Hamdolsun kalmamış küffâr eseri,
Her yerde yalnız ezân göründü.

On dokuz yıldır bu yerler alınmış,
Mâtem boyağına nûrlar çalınmış,
Al Bayrağım her bir yandan salınmış,
Kimi söylettimse şâdân göründü.

Giderken görmüştüm milleti câhil,
Olmuştu küffârın elinde sâil,
Şimdi gördüm hepsi ilmile âmil,
Her fenni okumuş ihvân göründü.

Nûr saçar lisesi, ortamektebi,
Oğlan, kız öğrenir ilmi, edebi,
Halkevleri verir her bir matlabı,
Bu hayâl gönlümde heman göründü.

Çok şükür ki küfrün ocağı batmış,
Millî irfan sağlam temeller atmış,
Her kazâyâ, köye kolun uzatmış,
İnkılâba büyük inan göründü.

Şen kalsın milleti okuyup yazan,
Görmedim kültürün önünden tezen,
Var ise söylesin yalanım sezen,
Bu sehad pek metin, yaman göründü.

Kazamız Şüregel, köy İncedere,
Aşk açtı derûnda iyleşmez yara,
Sıla ettim buldum büyük bir çâre,
Altmış yıllık derde dermân göründü.

Daha zâğ konmasın Kars'ın gülüne,
Ebedî bağlandı Türk'ün eline,
Anınçün destan almış diline,
Yurdunda bir şair Nihân göründü.

Bayatısı:
Şu Kars'ın Alp Kal'ası,
Kartal, doğan yuvası,
Türk eli doğusunda,
Her zaman alp kalası. (Kırzioğlu, 1958: 174-175)

4.8.7. Murgullu Mehmet Ali Efendi'nin “Murgul” Destanı: Murgullu Mehmet Ali Efendi, Murgul ile söyleşme niteliğinde bir destan söylemiştir. Adil Özder bu destanın 50 bent olduğunu ancak 13 dörtlüğünü aldığını söylüyor. Bu destanda da memlekete olan hasreti gözlemliyoruz.

MURGUL DESTANI

Esef etme imdâd-ı Hak yetişir,
Bîzar olma hâl-i yamana Murgul.
Yetiştî pençesi zâlim gaddârın,
Değil sana yalnız her câna Murgul.

Sana var destanın birkaç suali,
Lütf eyle haber ver cümle meali,
Zemin-ü âsman nizâm tutalı,
Kaç doldun boşaldın bu âna Murgul?

Deren, tepen çoktur eskisin gâyet,
Sende yaşayan kavm kimdir, nihâyet?
İslâm'ı, kâfiri bir bir beyân et,
Seni kim koydu bu unvana Murgul?

Murgul

Unvanım koydular Âdem devrinde,
Yıktı beni derya Nûh'un dehrinde,
Çok İslâm, çok kâfir geçti serimde,
Alışmıştır kılıç, kalkana Murgul.

Derem, tepem sorma yüksek alçaktır,
Havam pek güzeldir, suyum berraktır,
Dağımda, bağımda yemişim çoktur,
Mebzuldür nimetim yiyene Murgul.

Halkım köle amma, ağa mizaçlı,
Binalarım yontma taşlı, kireçli,
İnsanlarım tüfek, kama, kılıçlı,
Yekdiğerin okur meydana Murgul.

Âşık

Sen bir şem'a idin biz de pervane,
Yakıp, yıkıp bizi girmedi kana,
Âkibet göçünü düzdün kervana,
Cellâdın var ecel pimâne Murgul.

Sen bir gülşen idin, çok idi gülün,
Şak şak öter idi her dem bülbülün,
Kervanın çok idi atın, düldülün,
Bağ ü bostan oldu meyhâne Murgul.

Rahat bulmayasın, yazın kış olsun,
Sende yaşayanlar, eli boş olsun,
Görüp geçirdiğin sana düş olsun,
Kesilsin Mevlâ'dan iane Murgul.

Nefsine zülm ile kazandığın mal,
Yolda, izde cümle oldu payımal,
Yalvarırlar birbirine cânım al,
Allah insaf vere alana Murgul.

Aman bulsak ziyarete gelürüz,
Sende yedüğümüz nâmı bilürüz,
Helâl eyle belki çabuk ölürüz,
Nöbetçiyiz rahmet Rahmân'a Murgul.

Yadigârım olsun, dolaşsın dilde,
Belki feth ederler, irfan çok elde,
Bir hüner sahibi varsa bu sâlde,
Göster kul olayım o cânâ Murgul.

En'el Hak sırrına kâr etmez hüner,
Râh-ı aşka girsin, kuşansın kemer,
Kuşluk saatında şavk vermez fener,
Züleyha'yım Yusuf Kenan'a Murgul. (Bahçeci, 1999: 263)

4.8.8. Kadı Ahmet Efendi'nin “Hasan'ül-Harakânî” Destanı: Kadı Ahmet Efendi (Ahmet Kaya Hoca) Doğu Anadolu Bölgesi'nin en büyük evliyâlarından biri olan Hasan'ül-Harakânî²¹ hakkında aşağıdaki mısraları söylüyor. İşgâlin hüznü ve memlekete özlemi bu destanda da görüyoruz.

HASAN'ÜL-HARAKÂNÎ

Cümle mümin dara kaldı,
Nurlu cânın kara kaldı,
Yattığın Kars zâra kaldı,
Ağla Hasan'ül-Hırkânî.

Künbedcâmi'n kan ağladı,
Kâfir Urus zenk bağladı,
İslâm olan cân dağladı,
Ağla Hasan'ül-Hırkânî.

Sökülür ak minareler,
Bozuldu çok makbereler,
Şehid âhı dil pâreler,
Ağla Hasan'ül-Hırkânî.

²¹ Asıl adı Ali bin Cafer'dir. Doğu Anadolu'nun en ünlü evliyâlarından birisidir. Türbesi Kars'tadır ve halk tarafından devamlı ziyâret edilmektedir. Nakşibendî tarikatına mensup olup tarikatın ileri gelenlerindedir (Kırzioğlu, 1958: 52).

Uyan kalk yattığın yerden,
Kurtar bizi bu küffardan,
Deva bulmak için derden,
Ağla Hasan'ül-Hırkânî.

Velilere haber eyle,
Evliyâyâ hâli söyle,
Perişanız, de ki böyle,
Ağla Hasan'ül-Hırkânî

Yetişin Oniki İmam,
Çâriyâr'dan olsun hümâm.
Nebiler'e cümle tamam,
Ağla Hasan'ül-Hırkânî.

Ali, Hamza imdâd kılsın,
Sahâbeler bile gelsin,
Kâfir üzre cihâd olsun,
Ağla Hasan'ül-Hırkânî.

Hızır, İlyas sağdan girsin,
Yediler, Kırklar taş vursun,
Erenler, pirlere saf yarsın,
Ağla Hasan'ül-Hırkânî.

Azgın kâfir geri döne,
Karalana bahtı söne,
Al Sancak mevcude gene
Ağla Hasan'ül-Hırkânî.

Var, Muhammed Mustafâ'ya,
Bakmasın cürm ü hatâyâ,
Bağışlasın enbiyâyâ,
Ağla Hasan'ül-Hırkânî.

Hasret kalır vatan bizden,
Hâline rahmede Yezdân,
Derde çâre kıla tezden,
Ağla Hasan'ül-Hırkânî.

Kaya Hoca vedâ eder,
Osmanlı'ya göçüp gider,
Taş, toprağın alıp yudar,
Ağla Hasan'ül-Hırkânî. (Kırzioğlu, 1958: 52)

4.8.9. Âşık Şenlik'in "Kars" Destanı: İşgal devam ederken Kars'a gelen Âşık Şenlik, köyüne döndüğü zaman komşuları memleketlerinde neler olup bittiğini anlatmasını isterler. Âşık Şenlik Kars'ın içler acısı ahvâlini şöyle anlatır:

KARS

Yetik ol efendim vasfedem hâlin,
Fikri bahr-ı gâme dalıptır Kars'ın.
Felek zindânında zir-i dest etti,
Zevki zulümâttan bölüptür Kars'ın.

Moskof, Beni Asfer o kalbi kara,
Ehl-i İman'ı hep düşürdü dara,
Minikiyüz Doksanüç'ünden so(n)ra,
Tekmil tarikâti doldurup Kars'ın.

Belâya müsahhar kavgalı başı,
Zulümle haşrolmuş toprağı, taşı,
Yevmül kıyâmete teşbihtir işi,
Devri âhir şere geliptir Kars'ın.

Cumadan cumaya zikir va'desi,
Camiler verirdi tekbir sadâsı,
İmdi daha gelmez m(ü)ezin sadâsı,
Tedbiri tagayyür oluptur Kars'ın.

Urus kabristânı eyler târümâr,
Ziyaret, türbeler çeker âh ü zâr,
Şehitlerin figân, intizârı var,
Kahrine beddua kılıptır Kars'ın.

Senger tabayyalıydı elvan dağlar,
Yiğirmi dört câmi melûl kan ağlar,
Âkibet hunk yakar, zenkleri bağlar,
Zevali haddini buluptur Kars'ın.

Urus da topları indirdi düze,
Geçti Gümrü'den, sürdürü Tafliz'e,
Âl-Osmân devleti görünmez göze,
Etrâfını Moskof alıptır Kars'ın.

Urus, şeriati eyledi nâçâr,
Vekil, avukat zogona kaçır,
Selâma zirasti deyüp baş açır,
Sualin seleste salıptır Kars'ın.

Hakk'ın gazabından gidilmez dâda,
Emrine kurban bu cânım fedâ,
Cenâbi Lemyezâl hikmet-i Hüdâ,
Kalemimi böyle çalıptır Kars'ın.

Mümünler yastadır, müşrikler şendi,
Yazık gülşen eller virâna döndü,
Bülbülsüz bağlara kargalar kondu,
Kışa döndü gülü soluptur Kars'ın.

Bu destanı vasf-ı arz-i-hâl hayır,
Ele, vilâyete, Hünkâr'a duyur,
Encâmını Mevlâm edecek hayır,
İşi bir Kadı'ya kalıptır Kars'ın.

Sevda, aşk ataşı gam cezasında,
Üğ be üğ cismimin var a'zasında,
Kul Şenlik derûni mülâ(ha)zasında,
Böyle ahvâlini biliptur Kars'ın.

Bayatısı:

Âh öyle mi sar avlar,
Sarçeşmeler, sarâvlar,
Nicoldu tülek, tarlan,
Avgâhında sar avlar. (Kırzioğlu, 1958: 63-64)

4.8.10. Ahıskalı Teymür Paşa'nın "Çıkmaz Gönlümden" Destanı: Asıl adı Teymür olan ve şiirlerinde "*İsmiyok*" mahlasını kullanan Ahıskalı Teymür Paşa Rus işgali sırasında yurdundan sürgün edilmiştir. Sürgünde iken duyduğu yurt özlemini aşağıdaki şiiri ile ortaya koymuştur.

ÇIKMAZ GÖNLÜMDEN

Kendim gurbetteyim, canım sılada,
Vatanın hasreti çıkmaz gönlümden.
Kadir mevlâm bizi erdir murada,
Eş, ahbap, kardeşim çıkmaz gönlümden.

İhtiyar vâlidem arzumu çeker,
İkişer ailem gözyaşı döker,
Aklıma geldikçe tütünüm tüter,
Yavrularım asla çıkmaz gönlümden.

Gece gündüz gözyaşımı dökerim,
Komşuların hasretini çekerim,
Bundan başka yoktur benim kederim,
Milletin sevdası çıkmaz gönlümden.

Takdirimiz böyle Mevlâ'nın işi,
Emr-i ilâhiye kim durur karşı,
Musallat eyledi kâfir keşîşi,
Mel'unun hiddeti çıkmaz gönlümden.

İsmiyok kendine sakın zulm etme,
Tevekkül bâbını asla terk etme,
Fahr-ı âlem Mustafa'yı unutma,
Hakk'ın inâyeti çıkmaz gönlümden. (Cunbur, 1968: 321)

SONUÇ

Tarihte Osmanlı-Rus Savaşları özellikle Türk halkı için büyük sorunlar oluşturmuştur. Sıcak denizlere inme politikasını her fırsatta hayata geçirmeye çalışan Rusya, Osmanlı Devleti'nin Doğu ve Batı sınırlarını bu amaca ulaşmak için bir araç, bir koz olarak kullanmıştır. Batı'da Rumeli Bölgesi, Doğu'da ise Ardahan-Kars-Batum üçgeni bu savaşlardan fazlasıyla nasibini almıştır. Yapılan savaşlar sonucunda Türk halkı, savaş denilen insanlık dışı olayın her türlü olumsuz sonucunu yaşamıştır. Ölüm, açlıklar, zulümler, göçler vs. Türk halkının üzerine kara bir duman gibi çökmüştür.

Yaptığımız taramalar sonucu 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi)'nin özellikle Kuzeydoğu Anadolu halkının zihninde, kalbinde, anılarında derin izler bıraktığını ve bu izleri âşıkların dile getirdiğini tespit ettik. Bu bilgiler ışığında 93 Harbi destanlarını sistemli bir literatür taraması yaparak tematik olarak sınıflandırdık. Yaptığımız sınıflandırma sonucunda destanların ağırlıklı olarak ölüm, zulüm, çaresizlik, yiğitlik, başkaldırı, göç, yurt özlemi gibi tema başlıklarında söylendiklerini belirledik.

Bu destanlar, esâret altında yaşamaya çalışan bir halkın feryatlarını, umutlarını, haykırışlarını, nefretlerini, sevinçlerini, isyanlarını dile gitirmiş, kısacası halkın eli, ayağı, duyguları olmuştur. Âşıklarımızın dünyaya ne şekilde baktığını, sıradan insanlardan olan farkını, zor durumlarda halkı ayağa kaldırmak için neler yaptıklarını 93 Destanlarında görmüş olduk.

Halk içinde yetişen âşıklar maddi aşktan manevi aşka geçerken, bunu sazıyla, sözyle yapar. Âşıklarımız Türk halkının sosyal ve kültürel hayatı üzerinde etkili olmuş, halkın bir nevi aynası olmuştur. Âşıklar sıradan insanlar değildir. İyi bir âşık olmak iyi bir kültürel ortam ve yetişme tarzı gerektirir. Âşıklar sadece halkı eğlendiren, onları güldüren, türkü söyleyen basit icracılar değildir. Onlar, gerek halkın rahat, huzurlu anlarında gerekse zor ve sıkıntılı zamanlarında onlara doğruyu, güzeli, saygıyı, sevgiyi, cesareti, mertliği, iyiliği, vatan sevgisini, millî duygulara bürünmeyi, örfleri, âdetleri, gelenekleri, görenekleri... Kısaca her şeyi öğretmiştir. Bu özellikleri üzerinde barındıran insanlar toplumda bir hiçmiş gibi düşünülemez ve yok sayılamaz.

Âşık tarzı kültür geleneğinin yaşatılması için günümüz akademisyenlerine ve halkbilimi ile uğraşan araştırmacılara büyük görevler düşmektedir. Geçmişte yaşanan

savaşlarda halkın ayakta kalmasını sağlayan ve onları moral olarak ayakta tutan bu geleneğin temsilcileri maalesef bugün son temsilcileri ile kültürün devamını sağlamaktadır.

Âşıklık geleneğinin temsilcileri toplumda daha fazla ilgi görmelidir. Kitle iletişim araçları ile âşıklar sürekli göz önünde bulundurulmalıdır. Âşıklarımız, bu alanın uzmanı olan kişilerle yakın ilişki içerisinde olmalıdır. Âşıkların bulunduğu yörelerde geleneğin yaşaması ve ilgi çekici olması için yerel televizyonlar, belirli aralıklarla âşıklarla ilgili canlı programlar yapmalı ve maddi yönden onları desteklemelidir. Yerel ve ulusal gazetelerimiz belirli zamanlarında kültür ve sanat sayfalarında âşıklarımıza yer vermelidir. Onlara teşvik edici ödüller vermelidir ve gazete sayfalarında onları onurlandırmalıdır. Dernekler, vakıflar, sivil toplum kuruluşları âşıklara değer vermeli ve onları gerçekleştirdikleri faaliyetlerde icracı olarak bulundurmalıdır. Okul kitaplarında âşik edebiyatı için ayrılan bölümler artırılmalı ve öğrencilerin ilgisini çekecek somut etkinliklerle faydalı hale getirilmelidir.

Bu geleneğin sürdürülmesi sosyolojik bağlamda çok önemlidir. Günümüz insanının manevi duygulardan ne kadar yoksun olduğunu fark etmemek elde değildir. Dünyadaki savaşlar, açlıklar, yokluklar, göçler, zulümler modern insan diye tabir ettiğimiz topluluk için “anlık endişe duymak” tan başka bir şey değildir. Tabii bizim milletimiz de bu vurdumduymazlıktan nasibini almıştır. Yanı başımızda gerçekleşen savaşlar ve ölümler bizim için ne ifade etmektedir? Geçmişte yaşanan savaşlarda, özellikle Kuzeydoğu Anadolu coğrafyası için düşünürsek insanların manevi duygulara bürünmesini ve milli bir bilinç sağlamasını âşıklar sağlamıştır. Bu yüzden âşıklık geleneğinin temsilcileri toplumda bir nevi birleştirici bir özellik göstermektedir.

Artvin ve çevresindeki illerde yaşayan halk üzerinde âşıklarımızın yazdığı destanların olumlu ya da olumsuz bir şekilde etkisi olmuştur. Halk baskı, zulüm ve çaresizlik durumunda bu destanlara tutunmuş, bunlarla ağlamış, gülmüş, umutlanmış, hüzünlenmiş, isyan etmiş ve en sonunda özgürlüğüne kavuşmuştur. Ancak bir şekilde bu destanlardan etkilenmiştir. Bu etkilenmenin kuvvetli olması normaldir; çünkü âşıklarımızı da var eden bu halktır.

Tabii ki halkın duygularına tercüman olan bu destanların hepsini bir araya getirdiğimizi ve tematik olarak incelediğimizi söylemek hata olur; çünkü eskiden el

yazması metinlerin olduğunu ve bunların yok olmaya yüz tuttuğunu unutmamak gerekir. Literatür taraması yaparak bir araya getirdiğimiz bu destanlar bölge halkının geçmişini unutmaması ve gelecek kuşaklara aktarması açısından önem arz etmektedir. Yeni nesil bu destanları okumalı, Artvin ve çevresindeki halkımızın Rus zulmü altındayken neler çektiğini unutmamalıdır. Bu durumda üniversitelerimize ve araştırmacılarımıza büyük işler düşmektedir; çünkü yok olmaya yüz tutmuş olan destanları ortaya çıkarmak ve geleceğe aktarmak akademisyenlerin görevidir. Bu durum millî bilinci oluşturmak ve yerleştirmek açısından son derece önemlidir. Yoksa yarın çok geç kalmış olabiliriz.

Bu savaflara katılanların, savafları yönetenlerin, esâret altında kalanların, göç edenlerin hatıraları bugüne kadar ne yazık ki yazılmadı. Mutlaka yazılmalıydı. Romanlara, hikâyelere, tiyatro eserlerine, şiirlere konu olmalıydı. Yazık ki yazılmadı ve çoğu unutulup gitti.

Bölge halkının bunca sıkıntıya rağmen, bağımsızlığa ulaştığı zaman bu destanların önemini daha fazla anladıklarını düşünüyoruz. Milleti bir arada tutan, onların yarınlarla umutla bakmasını sağlayan bu destanlardır.

Tanrı bu günleri Türk milletine umarız bir daha yaşatmaz ve böyle destanlar yazılmasına neden olmaz.

SÖZLÜK

-A-

Abeşik	: Rus ordusunda bir askeri sınıf; Rus orman memuru
abrel	: nisan ayı
âb	: su
âb ü dane	: su ve tane, tohum; rızık, kısmet
âb ü hava	: su ve hava
acap	: acaba
Afser, Afiser	: Rus subayı
Adilbecan	: Azerbaycan
adu	: düşman
âgâh	: bilen, haberi olan, uyanık
ağıl	: etrafi çitlerle çevrilmiş üstü açık koyun barınağı
ağlaşuben	: ağlaşarak
ağlavaş	: beyaz buğday unundan yapılmış ince pide ekmeği
âh	: beddua, öfke
ahâli	: halk
ahbâb-ı ahbap	: tanıdık dostlar
ahd, ahit	: söz verme, karar verme
âhir	: son, sonunda, sonra
âhir şer	: son zaman, kötü zaman
âh ü figân	: inleme ve bağırma
âh ile firak	: ah ile ağlama
âh ü vah	: ağlama ve inleme
âh ü zâr	: ah edip ağlama
ahvâl	: haller, durumlar
ahvat	: kız kardeşler; soy, sülale
akdetmek	: antlaşma imzalamak
akıldâne	: akıllı, çok akıllı
akid	: anlaşma
al	: hile, kandırma
alâmet	: belirti
Âl-Osmân	: Yüce Osmanlı devleti
alâ	: yüce, yüksek
alçak soy	: soyu bozuk, kötü soylu
al yeşil bayrak	: Osmanlı sancağı
âlem	: kâinat, evren, dünya
alkış	: dua; beğendiğini bildirme
âlim-i dâna	: büyük bilgin
âlişân	: şan ve şerefi yüce
âmâde	: hazır bir şekilde bekleyen
aman	: yardım istemek
aman bulmak	: kurtulma imkânı elde etmek
ana	: ona
Anadol	: Anadolu

anı	: onu
anın	: onun
arasat	: mahşer meydanı
arsa-ı ceng	: savaş alanı, savaş meydanı
arş	: çardak, kubbe; göklerin en yüksek katı
arş-i âlâ	: göğün en yüksek yeri
arş-i ferş	: gök ve yer
arş-i muallâ	: göğün en yüksek noktası
arzuhal	: dilekçe, istek bildirme yazısı, mektup
aş	: yemek
aşikâr	: açık, meydanda
aşna, aşına	: bildik, tanıdık
Aşur-ı Kur'ân	: Kur'ân suresi
âsumân	: gökyüzü
Asvas	: Ermenice Allah, Tanrı anlamında kullanılmaktadır
ataş	: ateş, od
ateş-i fâni	: geçici ateş
ateş-i suzan	: yakıcı ateş
âvâz	: ses, bağırma
avret, avrat	: kadın, eş
ayan	: açık, belli
ayan beyan	: açıktan açığa
Âyet-i Kur'ân	: Kur'ân ayeti
aynalı top	: dürbünlü top silahı
ayvan	: balkon, salon
âzam'ül evliyâ	: büyük evliyâ
azap	: eziyet, işkence
âzat, âzâd	: esaretten kurtulma; kurtuluş
azim	: çok büyük; niyet, gaye
azolmak	: görevden alınmak
azmak	: kudurmak, etrafa zarar vermek

-B-

Bâb-ı hümayun	: Padişahlık kapısı
bâc	: haraç, vergi
bacı	: kız kardeş, kadın
bâd-ı sabâ	: sabah rüzgârı
bağbân	: bahçıvan, bahçe bakıcısı
bağçevan	: bahçıvan
bağır	: göğüs
bağlaşmak	: anlaşmak, bir başka devletle anlaşmak
bahıl, bahil	: hasis, cimri
bahr-ı gam	: gam, üzüntü denizi
Bahr-i Hüdâ	: Allah'ın denizi
baht	: talih, şans, kader
bâkî	: kalıcı, ölümsüz
bala	: çocuk

banmak	: daldırmak, batırmak
bar	: meyve
baran	: yağmur
Bârî	: Yaratan, Allah
bari	: hiç olmazsa, keşke, öyleyse
Bâri Sübhan	: Yaratıcı, Allah
Bâri Yezdan	: hayır sahibi Allah
başbilen	: ilgin, sözü geçen, ileri gelen
başkâtâbet	: başkâtip, kâtiplerin şefi
batarya	: her türlü silah ve teçhizatlı askeri bölük
bay	: zengin, hali vakti yerinde olan
bedel	: eşit, denk
beden	: bina gövdesi, bina
bedlenmek	: çirkinleşmek
bend, bent	: bağ, bağlama
bende	: kul, köle, birine bağlı olan
Ben-i Asfer	: Rus askerleri, Rusların çocukları
benz	: yüz rengi
belâ	: gam, keder, üzüntü veren durum
beled	: önder, rehber olan, yol gösteren
berat	: rütbe, nişan; belge, kurtuluş belgesi
beri	: kurtulmuş, temiz
ber-karar	: kararlı
berrak	: saf, temiz
beşaret	: güler yüzlülük
beyan	: açık
beyan etmek	: bildirmek, açıklamak
beyhûde	: boşuna
beyt	: çadır, ev
Beytullah	: Allah'ın evi, Kâbe
bezâr, bizâr et-	: rahatsız etmek, usandırmak
bezdirmek	: usandırmak, yıldırmaq
bezeli	: süslü
bezm	: meclis, içki meclisi
bîçâre	: çaresiz
bigafil	: habersiz, içinde bulunduğu fark edemeyen
ihuş	: şaşkın, sersem, deli
bîhuzur	: huzursuz
bile	: beraber, birlikte
bina salmak	: bina kurmak, yerleşmek
birce	: yalnızca, tekçe
izlen	: bizimle
böğür	: insan vücudunun yan boşluğu
burham	: delili, kanıt
buzulamak	: sızlanarak ağlamak
büryan	: bir tür kebab çeşidi

-C-

cahallih	: cahillik
can dağlamak	: can yakmak, eziyet etmek
Cebeci	: orduda donatım sınıfı
cebir	: zorlama, zorla iş yaptırma
ced	: büyükbaba, ata, soy
cefâ	: eziyet, sıkıntı
cehd etmek	: gayret etmek, çabalamak
Cehim	: Cehennem
cellad	: idam cezası verilenleri idam eden, can alıcı
celâllanmak	: öfke ile birden parlamak
cemâl	: yüz güzelliği, güzellik
Cenâb-ı Bârî	: Yaratıcı Allah
Ceneral	: General
ceng	: savaş
ceng bâbı	: savaş kapısı; savaş konusu
ceng ü cidâl	: savaş ve kavga
Cennet-i âlâ	: Cennet'in en yüksek noktası
ceren, ceylan	: küçük geyik türü
ceride	: gazete
cıĝa	: sorgu
Cinân	: Cennet
civân	: genç, taze
cüdâ	: ayrı düşmüş, ayrılmış
cümle âlem	: bütün dünya
cümle cihân	: bütün kainat
cünbüş	: eğlence

-Ç-

çakır	: mavi benekli
çâr	: dört
çâr cah	: dört taraf
çâr köşe	: dört köşe
Çâr-i yâr	: Dört arkadaşı, dört halife olarak da isimlendirilir.
çarhacı	: ordunun öncü birliği, ön karakol
çarh-ı gaddar	: zalim zamanı, kötü talih
çark	: dönen tekerlek; dönerek işleyen aygıt
çarkın çemberi	: feleğin çemberi
çaşıt	: casus, muhbir, haber veren
çatılmak	: kurulmak, kurmak
çeşm	: göz
çeşm-i ayık	: gözü açık olan, uyanık kimse
çira	: niçin, neden, nasıl
çor	: öldürücü bir hastalık; sığır vebasası

-D-

dâd	: imdat, yardım isteme; yanıp yakılma
dağ	: yara
dal	: arka
dal kılıç	: kınından çıkarılmış, vurmaya hazır kılıç
dâman	: etek
dâne	: top mermisi
dâr	: yer, mekân; sıkıntı, sıkıntılı durum
dâr-ı aman	: aman dileme yeri
dâr-ı harp	: savaş meydanı
dara kalmak	: sıkıntıya düşmek
dâussıla	: sıla hasreti, vatan özlemi
dava	: savaş, yapılmakta olan o zamanki savaşlar
davlumbaz	: savaş davulu; siperlik, zırh
dehr-i devran	: dönen zaman, dönen dünya
delil	: kanıt
dem	: zaman, vakit
derbeder	: dağınık, perişan
derc etmek	: toplamak, bir araya getirmek, biriktirmek
derin molla	: çok bilen hoca, âlim molla
derûn	: iç, iç taraf
derûn-ı dil	: gönülden, içten gelerek
derya	: deniz, büyük deniz
dest	: el
deş-i firak	: ayrılık çölü
devrân	: zaman, devir, çağ
devrân-ı âlem	: dünyanın devri, zamanı
devr-i devrân	: dönen zaman, dönen devir
Dıragon	: Rus süvari askeri
dîde	: göz
dihan	: sahtiyan, kırmızı deri
dilâver	: yiğit, kahraman
dildâr	: sevgili, gönül çalan
dilşâd	: gönlü neşeli
din ü devlet	: devlet ve din
din ü diyanet	: din ve din işleri
dinsiz boy	: dini olmayanlar, kâfirler
divan	: meclis, toplantı meclisi
divan etmek	: toplantı yapmak
Divan-ı Temyiz	: Yüksek Mahkeme
divâne	: deli
diyar	: ülke, memleket
don	: içten giyilen altlık, içlik
döl	: nesil, tohum
döş	: göğüs
du	: Farsça'da iki
Düldül	: Hz Ali'nin atının adı

düş	: rüya, hayal
düş olmak	: tutulmak, yakalanmak
dürri-i yekta	: eşi, benzeri bulunmayan inci
düvel	: devletler

-E-

ebâ ü ced	: babalar ve dedeler
ecdâd	: atalar, dedeler
edâ	: naz, cilve
edna	: alçak, en aşağı durum, kötü
efgân	: acı ile bağırıp çağırma
efkâr	: fikirler, düşünceler
eflâk	: felekler, gökler
eğleşmek	: durmak, beklemek
ehl-i irfân	: irfan, bilgi sahibi
ehl-i İslâm	: Müslüman olanlar
ehl-i kâmil	: olgunluk sahibi
ehl-i maraz	: hastalık sahipleri
ehl-i meclis	: meclis sahibi; meclise mensup olan
el-hazer	: sakın, asla
elvan	: renk renk olan, rengarenk
emin	: sağlam, güvenilir, sağlam
emr-i Hak	: Allah emri
encam	: son, sonuç
En'el-Hak	: Hak benim, ben "Allah"ım
enin	: inilti
enva'ı	: çeşitleri, türleri
epey	: oldukça fazla
er	: erkek, yiğit
eren	: ermiş, evliya
er görmek	: ulaştırmak, kavuşturmak
erişmek	: yerine varmak, kavuşmak
ervâh	: ruhlar
ervâh-ı şehidan	: şehitlerin ruhları
esef	: acı, üzüntü, keder
eşraf	: halkın ileri gelenleri, sözü dinlenenleri
evvel	: önce, daha önce
evrâd	: belli zamanlarda tekrarlanan dualar, zikirler
eyyâm	: günler
ezel	: başlangıcı olamayan zaman, önce, eski
ezel bahar	: ilkbahar

-F-

fâni	: geçici olan, ölümlü
fazl ü kerem	: olgun, cömert ve faziletli
feda	: gözden çıkarma, kurtarma bedeli

fehm etmek	: anlamak, kavramak, bilmek
felâh	: kurtuluş
felâket	: büyük zarar, büyük bela, musibet
felek	: dünya, gökyüzü, gökler; talih, baht
fena	: kötü, üzücü olan şey; yok olma
ferik	: tavuk
ferman	: Padişah emri
feryâd	: bağıрма, çığlık
feryâd ü zâr	: ağlayıp bağıрма
fesat	: kötülük, karışıklık
feth etmek	: düşmandan almak
feyzan, feyezân	: taşma, coşma
figân	: ağlama, ağlayıp bağıрма
fik, fikir	: düşünce, görüş
filinta	: kısa avcı tüfeği
firâk	: ayrılık, ayrılık üzüntüsü
firârî	: kaçmış olan
fireng	: Avrupalı
fitne	: karışıklık çıkarıcı, ara bozucu
fukara	: yoksul
füsküme	: korkup kaçmak, ürküp kaçmak

-G-

gaddâr	: merhametsizce işkence yapan, zulüm eden
Gaffâr	: merhamet eden Allah
gâfil	: dikkatsiz, başına geleceği önceden göremeyen
gaflet	: dalgınlık, boş bulunma; tedbirsizlik
gah	: bazen
gam	: keder, üzüntü
gamgin	: çok üzüntülü, kederli
Ganî Rahman	: hiçbir şeye ihtiyacı olmayan Allah
Ganî settar	: tamamıyla örten, kapatan Allah
Ganî Sübhan	: muhtaç olmayan Allah
ganîm	: ganimetler
ganimet	: savaş sırasında elde edilen mal
garb	: batı tarafı
gargı marco	: selâm (Gürcüce).
gayet	: son derece
gazep, gazap	: öfke, kızgınlık, kızma
geda, gede	: yoksul, dilenci; köle, esir
gebermek	: daha çok hayvanlar için kullanılan, ölmek
gede	: ev, hane
gene	: yine
gerdûn	: dönen dünya
gevher	: elmas, mücevher; bir şeyin aslı, mayası
Gılman	: Cennet hizmetçisi

giryân	: ağlayan
gonca	: açılmak üzere olan gül tomurcuğu
gonca dehan	: gonca ağızlı
görem	: göreyim
göşa	: köşe
güman	: şüphe, zannetme
gülistan	: gül bahçesi
gülle	: top mermisi
gülşen	: gül bahçesi
gülşen-i rânâ	: gül bahçesini süsleyen sevgili
gülgâr	: gül bahçesi; ağlayan gül
gürûh-i mâri	: yılan sürüsü
güş eylemek	: duymak, dinlemek
güzergâh	: geçilip gidilen yol, geçilecek yol

-H-

haçan	: nasıl, nice
haçan ki	: nasıl ki
haf	: korku
hagos	: sürülen tarlada sabanın açtığı iz, çizgi
hain	: ihanet eden, zarar veren
hâk	: toprak
Hakk Sübhan	: doğruluk sahibi Allah
Hakk Yazdan	: hayırların sahibi olan Allah
hâl	: durum, vaziyet
halas etmek	: kurtarmak
halayık	: hizmetçi, cariye
hâl-i yaman	: kötü hal, kötü durum
halk eylemek	: yaratmak
hâm	: halk topluluğu
hamd ü sena	: teşekkür ve yalvarma
hamle	: saldırı, vuruş sırası
hane	: ev
hânedan	: ev sahibi, büyük aile sahibi
hânüman	: büyük evler saraylar
hâr	: diken
haraç	: zorla alınan vergi
haramzade	: haram yiyen
harap	: perişan, dağınık
has	: seçkinler, zenginler
hasır	: kamış liflerinden örülen yer sargısı, örtü
hasır olmak	: yere serilmek
haşmetmeab	: büyüklük sahibi
hat	: sınır çizgisi
hatmetmek	: ezberlemek
hayıf	: yazık, çok yazık

hayin	: ihanet eden
hayret	: şaşırma, donakalma
hazne, hazine	: Padişahlık bütçesi
helâk olmak	: yok olmak, ortadan kaybolmak
her dem	: her zaman
hezar	: bin
hey vah	: eyvah
hıfz	: saklama, gizleme
hınzır	: domuz (eskimiştir), kötü niyetli kişi
hısım	: akraba, yakın
hiyânet	: ihanet, zarar, kötülük
hicr	: ayrılık
hicran	: unutulmaz acı, keder, ayrılıktan doğan acı
hicret	: göç
hidâyet	: doğru yola erme, ulaşma
himmet	: yardım
hitam	: son, sona erme
hor	: bayağı, adi, düşük
hub	: güzel
Hüda, Huda	: Allah
hudut	: sınırlar
hulûs	: saflık, samimilik
hulus-i kalp	: gönülden, içten gelen
hulûskâr	: samimi sevgi
hun-i düşman	: düşman kanı
hurd u haş	: param parça
hûri	: güzel, Melek kadar güzel olan
huruç	: düşman hattını yararak dışarı çıkma
hükm	: emir, komuta
hükm-ü hân	: Padişah emri
hüner	: beceri, eli iş yapmak
Hünkâr	: Padişah
hüsn	: güzellik
hüsna	: hayırlı ve güzel işler
hüsran	: zarar, ziyan, felâket, felâketten doğan acı

-İ-

iane	: yardım
ibtida	: önce, ilk önce
icabı	: yapılması gereken
icra	: yerine getirme, uygulama
idbar	: talihsizlik
iflâh	: selamete kavuşma İyileşme
ifrit	: korkunç; Cin, Şeytan
ihsan	: bağış, Tanrı'nın bağışı
ihtilaf	: anlaşmazlık
illet	: dert, hastalık

ilm-i kitap	: kitap bilgisi
ikbâl	: talih, baht, kader
iktiza	: gereken, icap eden
imdad	: yardım isteme
imdad-ı Hakk	: Allah yardımı
imdad-ı sani	: ikinci yardım
inan	: inanç, inanma
inayet	: iyilik Lütuf
intikam	: öç alma duygusu
intizâr	: bekleme
İrem	: Cennet bahçesi
irfan	: bilme, anlayış

-K-

kâbil	: mümkün olan, olabilir
kabir	: mezar
kabristân	: mezarlık
kadd	: boy, endam
Kadîr Allah	: her şeye gücü yeten, kudretli Allah
kâfir	: dinsiz olan, düşman
kahr, kahr	: savaşta galip gelip yok etme ve zorla iş yaptırma
kahreylemek	: yok etmek
kâkül	: alna sarkan saç demeti
kal'a	: kale, etrafı duvarlarla çevrili yüksek bina
kalma kal	: kavga, dövüş, gürültü
Kalyoncu askeri	: Deniz askeri
Kamandar	: Rusça'da kumandan, komutan
kâmil	: olgun, anlayışlı
kân	: dükkân, hazine
kanayaklı	: zor geçinen, yoksul, zavallı, çaresiz (kimse).
kan revan	: kan içinde kalma
kanar	: kanın akması
kanun-i esâsî	: esas kanun, anayasa
kapik	: Rus parası
kara duman	: savaşta yenilmenin verdiği üzüntü dumanı
karya, karye	: köy, belde, yerleşim alanı
kasd	: kurma, tertip; kötü niyet
Kasr-ı cinan	: Cennet köşkü
kaza kemanı	: kaderin oku, kemanla atılan ok
Kazak	: Rus askeri
kavm, kavim	: millet, halk
kavim kardeş	: kardeş ve akrabalar
kavkazon	: Kafkas askeri
kaygu	: üzüntü, endişe
keder	: üzüntü
kelle	: kafa, baş
kem	: fena, kötü; eksik, noksan

kemal	: olgunluk, noksansızlık
kemane	: keman yayı
Kemândâr	: iyi keman çeken, iyi nişan alan
kemend	: ucu ilmikli düşmanı veya avı yakalama aygıtı
kerhâne	: dükkân, mağaza
keramet	: olağan üstü durum
Kevser	: Kutsal su
kervan	: göç katarı
kesmek	: ceza yazmak
Khokhol, Hahol	: Beyaz Rus
kılmak	: yapmak, etmek, eylemek
kırpmak	: keçi ve koyun tüylerini kesmek
kırılmak	: kesilmek
kıyam	: ayakta durma, ayağa kalkma
kıyl u kal	: dedikodu
kıymak	: lâıyk görmek
kızıldan haç	: altından haç
killet, killet	: azlık, az miktarda bulunma
koç yiğit	: yiğit adam
koç kervan	: yiğitler göçü
koçak	: yiğit
koçaklık	: yiğitlik, kahramanlık
kordon	: sınır, hat
koşun	: birlikte gönderilen asker
kumandar	: kumandan, komutan
kusur	: eksiklik; suç, kabahat; ihmal
kuşanmak	: silahla donanmak, silahlanmak
küffar	: kâfirler; düşmanlar
küfr	: Allah'a ortak koşmak, dinsizlik, imansızlık
küh u âsumân	: gökyüzü ve dağ
Kür	: Kura nehri
kürsü	: gök yüzü tabakası, taht
küşâde	: açık; hazır halde
küşe-i çar	: dört köşe

-L-

laçın	: kartal
lağam, lağm	: dinamit
lağamcı	: dinamitleri patlatan asker
lâl	: dilsiz
lelemek	: feryatla ağlamak, inleyerek bağırarak
leş	: ölü, ceset
leşger	: asker
levh	: kaderin yazılı olduğuna inanılan sayfa
levha	: tahta
lutf eylemek	: iyilik yapmak

-M-

mâbûd	: ibadete lâayık olan, ibadet edilen yer
mağrur	: gururlu, övünen
maşer	: kıyamet durumu
mahvolmak	: yok olmak ortadan silinmek
mahzûn	: üzüntülü, hüznünlü
makam-ı nurân	: nurlu makam; Padişahlık makamı
makbere	: mezarlıklar
Malakan	: Rus halkından olan topluluk
mâlik	: sahip
mâr	: yılan
maral	: dişi geyik
mariz	: hastalıklı
mâsum	: günahsız
meal	: anlam, mânâ
mebzul	: çok harcanan; ucuz
mecel, mecal	: takat, dayanma gücü
meclis-i devair	: meclis daireleri
meclis-i temyiz	: yüksek mahkeme meclisi
mecnun	: dağlara ve çöllere düşmüş, deli
medâr	: çevresinde dönülen nokta; sebep, vasıta
meded	: imdat, yardım
mefta, mevta	: ölü cesedi
mehel	: zaman, vakit
Mehter	: Askeri mızıkâ takımı
mekr ü hile	: hile ve aldatma
melâmet	: azarlama, kötü konuşma
mel'un	: nefret edilen, lânetlenmiş olan
men	: ben
menefşe	: kır çiçeği, menekşe
menzil	: mesafe, uzaklık
merak	: üzüntü, keder
merd	: yiğit, kahraman
merd-i merdân	: yiğitliğe yakışır biçimde
merdâne	: yiğide yakışır şekilde
merhamet etmek	: acımak
merhem	: yaraya sürülen macun şeklinde ilaç
meşyih	: şeyhler, ihtiyarlar
meşveret	: karşılıklı konuşma, fikir alışverişinde bulunma
meth	: övme
metin	: sağlam
mevcut	: var olan
mızrak	: uzun saplı, ucu sivri demirli savaş aracı
kargı	: ucu ince ve sivri demirli savaş aracı, mızrak
mihman	: misafir
mihnet	: eziyet, zahmet
mihrap	: camilerde imamın namaz kıldığı yer

mihriban	: şefkatli, seven, dost olan
minber	: camilerde cuma hutbesinin okunduğu yer, kürsü
minnet	: cömertlik, iyilik; yapılan iyiliği başa kakmak
misâli	: benzeri, gibi
miskal	: kıymetli taşları ölçme birimi
mizaç	: hal, tavır, karakter
muhâcir	: göç eden, göçmen
muhkem	: sağlam, dayanıklı
muin	: yardımcı, yardım eden
mukadder	: tayin ve takdir olunan
murad almak	: istediğine kavuşmak
musavvat	: eşitlik, eşit olma hali
muttasıl	: aralıksız, ara vermeden devam eden
muzaffer	: zafere ulaşmış
mücâhit	: çok gayret eden; din ve vatan uğruna savaşan
mücevher	: kıymetli maden, kıymetli taş
mühimme	: savaş için gerekli olan cephane
müderris	: medrese öğretmeni
mükedder	: kederli, üzüntülü
mülk	: ülke, vatan
mülk-i İslâm	: İslâm ülkesi
mümeyyiz	: düzeltici, seçici
mümtâz	: seçkin
münafık	: bozguncu
müneccim	: yıldızlara bakarak anlam çıkararak; büyücü
mübtela	: bir derde tutulmuş olan, düşkün
mürsel	: gönderilmiş, yollanmış
mürvet	: mertlik, yiğitlik; çocukların mutluluğunu görme
müsavi	: eşit
müsellaha	: silahlanmış olanlar
müşkil	: zor, çetin durum
müyesser	: nasip olan; kolayı bulunup yapılan
müzeyyen	: süslü, süslenmiş

-N-

Naçalnik	: İlçe kaymakamı, âmiri
nâfile	: doşuna, faydasız yere
nakkare	: davul, askeri mızıkâ davulu
nakt	: peşin para
nâm	: isim, şan, şöhret
nâmert	: mert olmayan, korkak, alçak
nân	: ekmek
nâr	: ateş
nâra	: bağırma, haykırma
nâr-ı cihân	: dünyanın ateşi
nâr-ı hicrân	: ayrılık ateşi
nârin	: ince, zarif

nâs	: halk, millet
nâtüvân	: zayıf, güçsüz
naz ü niyaz	: yapmacık davranışlarla yalvarma
nefer	: asker, er
nem	: rutubet, ıslaklık
nesnâ	: nesnelere, varlıklar
nesim	: rüzgâr
nesl-i mürsel	: Peygamber nesli
nevbahâr	: ilkbahar
nezir, nezr	: toplumu doğru yola hazırlayan
nida	: sesleniş, bağırma
nihân	: gizli, saklı
nihâyet	: son, netice
nimet	: iyilik, rızık, ihsan
nişan	: işaret, rütbe
niyaz	: dilek, istek
nizam	: düzen, sıra
Nûh'un dehri	: Nuh Peygamber'in zamanı
nurân	: nurlular
nutk	: söz, laf, söylev

-O, Ö-

Ocaklı	: Yeniçeri Ocağı'na bağlı olan
onda	: orada
Ordu-yu İslâm	: İslâm ordusu
otağ	: büyük çadır
oymak	: boy, kabile
öge	: unsur, üye
örüş	: pay; bahşiş

-P-

pâk	: temiz, saf
parelemek	: parçalamak
payımal	: ayaklar altına alma, ayaklar altına alınmış
payidâr	: bir yere iyice yerleşip oturan
paylamak	: bölüşmek, pay etmek
pazu	: kolun dirsek ile omuz arasındaki kısım
peg	: yıkılan bina kalıntısı
pelid	: meşe ağacı
penah	: sığınılacak yer, sığınak
perişan	: dağınık, bozulmuş
pervane	: ışığın etrafında dönen sinek
pervane top	: kendi ekseni etrafında dönerek ateş eden top
peyman	: anlaşma, yemin
pırvaz, pervaz	: uçma, uçuş
pimâne, peyman	: şarap bardağı, içki kadehi

puç	: döneç, vefasız, alçak
punğar	: pınar, kaynak suyu, çeşme
pus	: yoğun sis, yerlere kadar çöken duman
pür	: dolu
pür hun	: kan dolu
polk	: askeri birlik,alay

-R-

Rab	: Kâinatın sahibi olan Allah
rağbet	: itibar, saygı
rah	: yol
rah-ı aşk	: aşk yolu
rahm	: merhamet
Rahman	: merhameti bol olan Allah
Rahman-ı gâni	: merhameti çok bol olan Allah
râhnûma	: yol gösteren
rem	: ürkme, titreme
revan	: yürüyen
Rezzak	: rızık veren Allah
rical	: ileri gelen, sözü dinlenen erkekler
rivâyet	: söylenti
Rizvan	: Cennetin kapıcısı olan melek, Rıdvan
rücû	: geri çekilme, geri dönme
ruhsat	: izin

-S-

sabi	: küçük erkek çocuk
sabi-i sibyan	: çoluk çocuk
saf	: sıra, savaş düzeni
safa, sefa	: rahat ve huzur içinde olma
sade	: yalnız, tek
sadr, sedr	: göğse ait
safi	: temiz, pâk
sahra	: çöl, ova
sahib kıran	: Cihan hükümdarı Cihangir
sahib-i zaman	: zamanın sahibi
sâki	: içki dağıtan güzel
sakin	: sessiz
sâl	: yıl, sene
saldat	: Rus askeri
saldat-ı mari	: yılan gibi asker
salmak	: bırakmak
Saltanat	: Padişahlık
sam yel	: sıcak rüzgâr
san	: isim, şöhret
sapa	: تنها, sesiz yer

szak	: ayaz rüzgârı, kuru soğuk
savm ü salât	: oruç ve namaz
sefil	: zavallı, yoksul
sema	: gökyüzü
senâ	: överek anma
senger	: istihkâm
seng-i baran	: taş yağmuru
ser	: baş
Serasker	: Kumandan
Serdar	: Asker başı Kumandan
serdengeçti	: başını ortaya koyan, yiğit, kahraman
sergerdan	: şaşkın, başı dönen
server	: başta, en ileride olan
serv-i nigâr	: servi boylu ve resim gibi güzel sevgili
serv-i revân	: yürüyen servi, sevgili için söylenir
seyrân	: gezme, dolaşma
sezmek	: önceden ne olacağını tahmin etmek
sırma	: gümüş iplikle örülmüş olan
sırat-ı eyyam	: Sırat köprüsünden geçilecek günler
sıyrık kılıç	: kınından çıkarılmış, vurmaya hazır kılıç
Sibir	: Sibiryâ
Sibyan	: çocuklar
sine	: göğüs
Sinmek	: çökmek, içine işlemek
sinor	: tarla veya ülke sınırı
Sipahi	: atlı asker
Siper	: cephede asker korunağı
sitem	: yakınma
söyünmak	: sönmek, yıkılmak, yok olmak
sud	: hapis cezası
sudûr	: ortaya çıkma; göğüsler
suhf, suhuf	: sayfalar, yapraklar
Sultan	: Padişah, hükümdar
Sultan-ı diğer	: diğer Padişah
sunâ, sonâ	: erkek ördek, sunâ gibi güzel olan
suzan	: yakan, yakıcı
Sübhan	: her türlü maddi varlıktan arınmış olan Allah
sündüs	: ipek kumaş, ipekten yapılmış yatak
sürûr	: sevinç
süvâr	: atlı asker

-Ş-

şâd	: neşeli, mutlu
şagirt	: öğrenci
Şâh	: Padişah, hükümdar
Şâhân, Şahin	: doğan kuşu
Şahân	: Şahlar, Padişahlar

şâhbaz	: bir cins iri doğan; mert, şanlı yiğit
Şâh-ı şahbaz	: kahraman Padişah
Şâh-i divan	: Padişah divan toplantısı
Şahmar	: efsanevi, büyük zehirli bir yılan
Şâh-i merdan	: mertlerin Padişahı
şan	: ün, itibar
şark	: güneşin doğduğu yer, doğu
şaşkun	: şaşkın, şaşırılmış olan
şavk	: ışık, parlaklık
şâyî	: duyulma, bir sözün, bir olayın etrafa yayılması
şâzib	: müstesna, az bulunan
şefaât	: af dileme ricası
şefaât kânı	: şefaât hazinesi
şehir	: şehir
şekvâ	: şikâyet
şem	: mum
şen	: mutlu, neşeli
şer	: kötülük
şevket	: büyüklük, heybetlilik
şikâr	: av
şinel	: asker kaputu, paltosu.
şivan, şiven	: yas, matem hali

-T-

tabla	: tepsi şeklinde eşya
tabla-perçem	: genç, delikanlı
tabya	: askeri korunak, topun konulduğu yer
taht	: Padişah makamı
tâkat	: güç, kuvvet
takdir-i ezel	: önceden kararlaştırılmış olan
talan	: çalıp götürme, vurgun
talib	: müşteri, alıcı
tarumar	: karmakarışık, çok karışık
ta'un	: veba hastalığı
tayfa	: takım, topluluk
ta'zim	: saygı ile anma
tecelli	: ortaya çıkma, görünme
tedarik	: hazırlık yapma
tedbir	: önceden hazırlıklı olma
tedürgün	: huzursuzluk, yerinde duramama, tedirgin olma
teklifât	: teklifler
telmek çini	: kılıç kını püskülü
temâşâ	: gezip seyretme, bakma
temyiz meclisi	: yüksek mahkeme meclisi
teng	: boş
tenger	: kenarından geçer
tengerdemek	: yuvarlanmak

tepmek	: geri dönmek, çekilmek
terlan, tarlan	: bir çeşit avcı kuşu
tezmek	: acele acele gitmek, kaçmak
tûfân	: kıyamet günü; fırtına
tutar	: güç ve kuvvet
tutarı olmak	: gücü ve kuvveti olan, eli silah tutan
Tunusî fes	: Tunus'ta yapılan fes
toy	: yemekli düğün eğlencesi
töhmet	: birini suçlama, zan altında bırakma
Turnacı	: Yeniçeri ocağında bir sınıf asker
tuş olmak	: doğrulmak, ermek, ulaşmak
tüleک	: uzağı iyi gören avcı kuşu
türâb	: toprak
türbezâr	: mezarların ağlaması

-U, Ü-

ufatmak	: ezmek, un haline getirmek
uğruna	: yoluna
uğrun uğrun	: zaman zaman
umman	: büyük deniz
umûm	: bütün, tamamıyla
umur	: emirler; önem verilen iş, aldırış etme, önemseme
Urus	: Rus
Uruset	: Rusya
urra	: Rus askerlerinin saldırı narası, bağırışı
uğ be üğ	: baştanbaşa, her taraf
un	: ses
urküşmek	: ürkmek, kaçmak
ünlemek	: seslenmek, çağırarak
ülemâ	: bilginler

-V-

vâcib	: yapılması gereken iş
va'd	: söz verme
va'de	: önceden kararlaştırılan zaman, vakit
vagiya, vakı'a	: gerçek
vak'a	: olay
vâris	: mirasa konan, miras yiyen
vasf etmek	: anlatmak, tanıtmak
vasf-l hâl	: durumu anlatma
vasıf	: özellik
vay şivan	: feryat edip ağlamak
vebal	: günah, suç
vefa	: sözünde durma
Veli	: Ermiş

Verüptür	: vermektedir
Vezir	: Sadrazam
Vezir ü vüzerâ	: Başbakan ve Bakanlar

-Y-

yabâni	: vahşi
yaban soy	: vahşi hayvan soyundan olan
yâd	: anma, akla getirme
yad	: yabancı, başkası
yâdı	: ismi, hatırası
yâdigâr	: hatıra, hatırlatan şey
yağı	: düşman
yağma	: kapıp kaçma
yahşi	: iyi, güzel, hoş
yaki, yakı	: vücutta ağrıyan yere yapıştırılan şey
yakut	: kıymetli bir taş
yalguz	: yalnız
yaman	: fena, kötü
yanmak	: kederlenmek, üzüntü duymak; tutuşmak
yârân	: dostlar, akrabalar
yazı	: ova
yed	: organ, el
Yediler	: Yedi ermiş
Yedi düvel	: Yedi devlet. Bunlar 13 Temmuz 1878 tarihinde yapılan Berlin Anlaşmasına imza koyan Rusya, İngiltere, Almanya, Fransa, Avusturya, Bulgaristan ve Romanya devletleridir.
yeksân	: toprakla bir olan, toprağa serilmiş
yer götürmez	: yere, yurda sığmayacak kadar çok sayıda olan
yeridi	: yürüdü
yesir	: esir
yetürmek	: yetiştirmek, kavuşturmak
yevm'ül mah	: ay günü
Yezdan	: hayırlar sahibi Allah
yılkı	: at sürüsü
yiğе,	: iye, sahip
yördem	: biçim, tarz, usul, şekil
yudmak	: yutmak, yemek
yücer	: yükselir

-Z-

zabit	: asker
zagon, zakon	: kanun, töre, gidişat
zağ	: kılıca verilen keskinlik cilası
zahir	: görünen, açıkta, meydanda
zahire	: gerekli yiyecek maddeleri, erzak
zahm	: kılıç yarası

zapt-ı cihân	: dünyayı almak
zapt eylemek	: almak, kuşatmak
zâr	: ağlama
zâr ü figân	: bağırma ve ağlama
zâr-ı zar	: ağlaya ağlaya
zârî	: ağlayan
zâti	: zaten; şahsi; geçici olmayan
zebun, zabun	: zayıf, kuvvetsiz
zehr	: zehir
zelzele	: deprem
zemin-i âsûman	: yeryüzü ve gökyüzü
zen, zenne	: kadın
zerre-i miskal	: en küçük ölçü
zıkr-i ezberi	: ezbere yapılan zikir, dua
zillet	: zulüm, eziyet
zindan	: hapisane
zinde	: canlı, sağlam, kuvvetli
zirdest	: el altında olan
zir-i zemin	: toprağın altı
ziynet	: süs, bezenme
zulm, zulüm	: eziyet
zulümât	: karanlıklar; eziyetler, haksızlıklar
Zülcelâl	: büyüklük sahibi olan Allah

KAYNAKÇA

- AFYONCU**, Erhan. (2005), *Sorularla Osmanlı İmparatorluğu*, C. II, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- AKALIN**, Lütfullâh Sami. (1980), *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Varlık Yayınları, 5. Baskı.
- AKBULUT**, İlhan. (2014), “160. Yıldönümünde Kırım Savaşı”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 208, s. 333-350.
- ALPARSLAN**, İsmet. (1984), *Ağrı Anadolu'nun Giriş Kapısı*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- ARİF**, Mehmet. (1978), *Başımıza Gelenler* (Haz. M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- ARSLANOĞLU**, Cem Ender. (1986), *Kars Millî İslâm Şûrası ve Cenûbi Garbi Kafkas Hükûmeti Muvakkata-i Millîyesi*, AKD Yayınları.
- ASLAN**, Ensar. (1975), *Çıldırli Âşık Şenlik*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Yayınları.
- ASLAN**, Ensar. (1999), *Halk Şiirimizde Tarihi Olaylar*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Yayınları.
- ATALAY**, Besim. (1985), *Divânü Lûgât'it-Türk Tercümesi*, Ankara: TTK Basımevi.
- ATLAY**, Doğan. (1992), *Destanlarımız*, Mut/ İçel: Yeni Matbaa.
- AVŞAR**, Zâkir ve **TUNÇALP**, Zafer. (1994), *Sürgünde 50. Yıl Ahıska Türkleri*, Ankara: TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Nu.: 73.
- AYDIN**, Mâhir. (1995), “Elviye-i Selâse”, *İslam Ansiklopedisi*, s. 68, C. XI, İstanbul: T.D.V
- BADDELEY**, John Frederick. (1996), *Rusların Kafkasya'yı İstilâsı ve Şeyh Şamil*, (Çev. Sedat Özden), İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- BAHADIR**, Sedat. (2016), *Âşık Gülhânî'nin Şiir Dünyası (Metin İnceleme)*, İstanbul: Pamiray Yayınları, 1. Baskı.
- BAHADIR**, Sedat. (2017), “Kurtuluş Savaşı Mücadelesinden ‘Halk Kahramanı’ Statüsüne Deli Halit Paşa”, *Route Educational and Social Science Journal*, Volume 4(8), s. 504-512.

- BAHÇECİ**, Mikâil. (1999), *Artvin Tarihi Olguları*, Bursa: Irmak Yayıncılık.
- BANARLI**, Nihat Sâmî. (1987), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi (Destanlar Devrinden Zamanımıza Kadar)*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- BAYRAKTAROĞLU**, Fehmi. (1992), *Posoflu Şair ve Ozanlar*, İzmir: Tunalı Yayıncılık.
- CUNBUR**, Müjgân. (1968), *Başakların Sesi*, Ankara: Poyraz Reklam Yayınları.
- ÇAKMAK**, Mehmet Ali. (1999), “XVIII. Yüzyılda Kafkasya”, *Osmanlı I*, s. 613-621.
- ÇELİK**, M. Bilal ve **BÜLBÜL**, İsmail. (2008), “Peter Andreeviç Tolstoy’un İstanbul Elçiliği (1702–1714)”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 19, s. 51-66.
- ÇOBANOĞLU**, Özkul. (2000), *Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- DEVELLİOĞLU**, Ferit. (2007), *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgât*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 24. Baskı.
- DOĞAN**, Mehmet. (1990), *Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara: Rehber Yayınları.
- EKİCİ**, Savaş. (1989), “Türkülerimizde Turnalar”, *Milli Folklor Dergisi*, Cilt: 1, S. 3, s. 22.
- ELÇİN**, Şükrü. (1988), “Türk Dilinde Destan Kelimesi ve Mefhûmu”, *Halk Edebiyatı Araştırmaları I*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 33-41.
- ELÇİN**, Şükrü. (1997), *Halk Edebiyatı Araştırmaları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ELÇİN**, Şükrü. (2004), *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERGİN**, Muharrem. (2008), *Dede Korkut Kitabı (İnceleme)*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 41. Baskı.
- GENCER**, Fatih. (2015), “Hünkâr İskeleyi Antlaşması’nı Hazırlayan Koşullar”, *Tarih Okulu Dergisi*, S. XXII, s. 135-160.
- GENÇOSMAN**, Kemal Zeki. (1972), *Türk Destanları*, İstanbul: Hürriyet Gazetesi Yayınları.
- GATSEB**. (1984), *Müşir Gâzi Ahmet Muhtar Paşa (Askeri Yönü ve Türk Askerinin Kahramanlığı)*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınevi.
- GÖKALP**, Mehmet. (1988), *Artvin Saz Şairleri 40 Şair 170 Şiir*, İstanbul: Asır Ajans Yayınları.
- GÖKÇE**, Cemal. (1979), *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu’nun Kafkasya Siyaseti*, İstanbul: Şamil Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları.
- GÖKÇOL**, Tanju ve **TUNÇDOĞAN**, Teoman. (1978), *Ünlü Kişiler Sözlüğü*, İstanbul: Gelişim Yayınları.

- GÜNDOĞDU**, Hamza. (1998), “Kuzeydoğu Anadolu’da Kültürel Miras ve Kars Çevresi Yapıları”, Sanatsal Mozaik, S. XXIX, s.18-22.
- GÜNDÜZ**, Ali. (2001), *Çoruh Havzası ve Artvin*, Ankara: Ardanuçlular Kültür ve Yardımlaşma Derneği.
- HOCAOĞLU**, Mehmet. (1989), *Abdülhamid Han ve Muhtıraları*, İstanbul: Türkiyat Matbaacılık.
- İŞİK**, Ramazan. (2004), “Türklerde Ağaçla İlgili İnanışlar ve Buna Bağlı Kültler”, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9/2, s. 89-116.
- İNALCIK**, Halil. (1999), “Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1700”, Türk-Rus İlişkilerinde 500. Yıl Sempozyumu 1491- 1992, (12–14 Aralık 1992), Ankara.
- İPEK**, Nedim. (1991), “Kafkaslardan Anadolu’ya Göçler (1877–1900)”, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, S. 6, s. 97-134.
- KARAL**, Enver Ziya. (2007), *Osmanlı Tarihi*, C. V, Ankara: TTK.
- KARAL**, Enver Ziya. (2007), *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, Ankara: TTK.
- KARAMAN**, Oktay. (2012), “Diyarbakır Valisi Hatunoğlu Kurt İsmail Hakkı Paşa’nın Diyarbakır’daki Aşiretleri Islah ve İskân Çalışması (1868-1875)”, History Studies, Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı, s. 227-249.
- KARTARI**, Hasan. (1977), *Doğu Anadolu’da Âşık Edebiyatının Esasları*, Ankara: Demet Matbaacılık.
- KAYA**, Doğan. (1985), “Bir Destan Kahramanı Mehrali Bey”, Halk Kültürü / 4, s. 81-96.
- KESKİN**, Ergül. (2010), *Âşık Coşarî Geç Kaldın*, Ankara: KaraMavi Yayınları, 1. Baskı.
- KIRZIOĞLU**, M. Fahrettin. (1958), *Edebiyatımızda Kars II. Kitap*, İstanbul: Işıl Matbaası.
- KIRZIOĞLU**, M. Fahrettin. (1964), “Kars’ı Kıbrıs Olmaktan Kurtaran Fetva”, TKD, S. 22, s.185-190.
- KIRZIOĞLU**, M. Fahrettin. (1968), “Halk Hikâyelerinde Döşeme Söyleme Geleneği”, TDD, S. 207, s. 470-482.
- KOÇ**, Mehmet. (1990), *Hodlu Halk Ozanları ve Kalem Şueraları*, Aydın: Hürtunç Ofset.
- KÖPRÜLÜ**, M. Fuad. (2012), *Edebiyat Araştırmaları I*, Ankara: Akçağ Yayınları
- KURAT**, Akdes Nimet. (1999), *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917’ye Kadar*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 4. Baskı.
- KÜÇÜK**, Cevdet. (1988), “II. Abdülhamid”, *İslam Ansiklopedisi*, s. 216-224, C. I, İstanbul: T.D.V
- KÜLTÜR BAKANLIĞI**. (1990), *Âşık Deryâmî Gülme Zarıma*, Ankara: Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları:118, Halk Edebiyatı Dizisi: 24.

- LUNKIN**, Roman ve **PROKOL'YEV**, Anton. (2000), “Molokans and Dukhobors: Living Sources of Russian Protestantism”, [Molokanlar ve Dukhoborlar: Rus Protestanlığının Yaşayan Kaynakları], Religion, State and Society, vol. 28, Nu: 1, s. 85-92
- MARDİN**, Şerif. (1991), *Türk Modernleşmesi-Makaleler 4*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- NÂZİF**, Süleyman. (1978), *Batarya İle Ateş ve Tarihin Yılan Hikâyesi* (Haz. Sabahaddin ARIÇ), İstanbul: Tercüman Gazetesi 1001 Temel Eser Serisi.
- OĞUZ**, Öcal. (1997), “Azerbaycan ve Türkiye Sahasında Âşık Edebiyatının XVIII. Yüzyılı”, Milli Folklor Dergisi, S. 35, s. 2-9.
- OĞUZ**, Öcal. (2004), “Destan Tanımı ve Eski Türk Destanları”, Milli Folklor Dergisi, S. 62, s. 5-7.
- OĞUZ**, Ö. , **EKİCİ**, M. , **AÇA**, M. , **DÜZGÜN**, D. , **AKARPINAR**, B. , **ARSLAN**, M. , **YILMAZ**, M. , **EKER**, Ö. , **ÖZKAN**, T. (2014), *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- ONAY**, Ahmet Talat. (1996), *Halk Şiirinin Şekil ve Nev'i* (Haz. Cemal Kurnaz), Ankara: Akçağ Yayınları, 1. Baskı.
- ONAY**, İbrahim. (2013), “İslamiyetten Önce Türklerde Cenaze ve Defin İşlemlerinde Uygulanan Gelenekler ve Bunların Amaçları”, The Journal of Academic Social Science Studies, Volume 6, Issue 3, p. 479-490.
- ÖNCÜL**, Kürşat. (2009), *Türk Halk Edebiyatı Nesir Ürünlerinde Başkaldırı Kavramı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZCAN**, Abdülkadir. (1993), “Çehrin Seferi”, *İslam Ansiklopedisi*, (C. 8, s. 250), Ankara: TDV.
- ÖZDER**, Mustafa Âdil. (1971), *Artvin ve Çevresi (1828-1921) Savaşları*, Ankara: Merkez Yayınları: 2, Ay Matbaası.
- ÖZDER**, Mustafa Âdil. (2015), *Huzûrî Divânı* (Haz. Muammer Demirel), Samsun: Yusufeli Belediyesi Yayınları, 1. Baskı.
- ÖZKAN**, Selim Hilmi. (2008), “1700 İstanbul Antlaşması Sonrası Karadeniz’de Türk-Rus Ticari İlişkileri ve Karadeniz’in Güvenliği”, Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu, 09-11 Ekim 2008, (s.181-191), Giresun: Giresun Belediyesi.

- ÖZKAYA**, Yücel. (2003), “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Öncesi ve Sırasında Kafkasların Durumu”, Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar, 24-26 Ekim 2001-İstanbul, (s. 91-97), Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- ÖZTUNA**, Yılmaz. (1994), *Büyük Osmanlı Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- ÖZTÜRK**, Mustafa. (2002), *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Belgeleri: Abdi Paşa'nın Muhakemesi (25 Belge ile Birlikte)*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, TTK Belgeler, C. XXIII, Sayı: 27.
- ÖZKAYA**, Ahmet Teoman. (1991), *Kırım Savaşı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SAKAOĞLU**, Sâim. (1976), *101 Anadolu Efsanesi*, İstanbul: Damla Yayınevi.
- SAKAOĞLU**, Sâim. (1986), *Dadaloğlu*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Türk Büyüklere Dizisi: 33.
- SARAY**, Mehmet. (1998), *Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*, İstanbul: MEB Yayınları.
- SEZGİN**, Ahmet ve **YALÇIN**, Cengiz. (1993), *Türk Edebiyatında Ölüm Şiirleri Antolojisi*, İstanbul: Ünlem Yayınları.
- SÜLEYMANOĞLU YENİSOY**, Hayriye. (2005), *Edebiyatımızda Balkan Türklerinin Göç Kaderi*, Ankara: Toplumsal Gelişim Derneği.
- ŞAHİN**, Turhan. (1988), *Öncesiyle Sonrasıyla 93 Harbi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı: 898, Kültür Eserleri Dizisi: 115.
- ŞENOL**, Sevgi. (2000), *Ardanuç'tan Bir Güldeste Gönül Kocamaz*, Bursa: Öner Matbaası.
- ŞİROKORAD**, A. B. (2009), *Osmanlı-Rus Savaşları*, İstanbul: Selenge Yayınları.
- TEKEMEN**, Eylem. (2006), *Berlin Kongresi ve Osmanlı Devleti (1878)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı.
- TEMİZ**, Yalçın. (2015), *Kaçkar Yeli*, Ankara: KaraMavi Yayınları, 1. Baskı.

- TEMİZKAN**, Mehmet. (2014), “Türk Kültüründe ve Alevî-Bektaşî İnancında Turna”, Milli Foklor Dergisi, S. 101, s. 162-170.
- TÖRENEK**, Mehmet. (2005), “Yol ve Yolculuk Benzetmeleri Bağlamında Şiirimizde Ölüm”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 28, s.129-143.
- TURAL**, Sadık Kemal. (1983), “Şiirin Dünyasına Yaklaşmak-III”, Konevi, C. I, Nu: 13, Ekim, s. 5-9.
- TÜRK DİL KURUMU**. (1966), *Türkçe Sözlük*, Ankara: TTK Basımevi.
- TÜRK DİL KURUMU**. (1988), *Türkçe Sözlük*, Ankara: TTK Basımevi.
- TÜRKDOĞAN**, Orhan. (1999), *Etnik Sosyoloji*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- TDÜA**. (1983), “II. Alexasndr”, C. 1, Fas. 4, İstanbul: Anadolu Yayıncılık.
- UÇAROL**, Rıfat. (1986), “1878 Berlin Antlaşması’na Göre Yunanistan Sınırının Düzenlenmesi Sorunu ve Yunanistan’a Toprak Verilmesi (1878-1881)”, Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974’e Kadar), Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- UÇMAN**, Abdullah. (1988), *Ölümünün 100. Yılında Namık Kemal*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- ULUDAĞ**, Süleyman. (1988), “Ağıt”, *İslâm Ansiklopedisi*, (C.1, s. 470-472), Ankara: TDV.
- UZUNÇARŞILI**, İsmail Hakkı. (1988), *Osmanlı Tarihi*, III/I, Ankara: TTK.
- VALEHOĞLU**, Fahri. (2008), “Cevaxet (Ahılkelek) Karapapakları”, Bizim Ahıska, S. 9, s. 45-46.
- YALÇIN**, Cevdet. (1989), *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Yalçın Emel Yayınları.
- YEMENHALİFEOĞLU**, M. Cemal. (1964), “Karlı Üç Halk Şairinin Koçaklamaları”, TKD, S.22, s.176-178.
- ZELYUT**, Rıza. (1989), *Halk Şiirinde Başkaldırı*, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- ZEYREK**, Yunus. (2001), *Hanaklı Mazlûmî Hayatı-Sanatı-Eserleri*, Ankara: Hanak Kültür ve Dayanışma Derneği.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı-Soyadı	Kamuran KAYNAR
Doğum Yeri ve Tarihi	Artvin-10/05/1988
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	KTÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı
Yüksek Lisans Öğrenimi	AÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	Artvin Ticaret Meslek Lisesi, Artvin 15 Temmuz Şehitleri Anadolu Lisesi, Artvin Ayhan Şahenk Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
İletişim	
E-Posta Adresi	kamuran_kaynar@hotmail.com